PSIHOLOGIA MULŢIMILOR
de Gustave Le Bon

Autorul

Gustave le Bon s-a născut în 1841 pe valea Loirei şi a murit în 1931 la Paris. S-a ocupat de etică, sociologie şi-am putea spune: *avant la lettre* – de psihologie socială. Principalele sale cărţi sunt: *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* (1894), *Psychologie des foules* (1895), *Psychologie du socialisme* (1898), *Psychologie de l'éducation* (1902) – tradusă parţial în limba română în 1912: *Pagini alese din psihologia educaţiunii.* Vălenii de Munte, Tipografia Societăţii „Neamul Românesc" – şi *La Révolution Française et la psychologie des révolutions* (1922). Ca cercetător privat, a întreprins călătorii de

studii, în urma cărora a publicat cărţi ca: *Les civilizations de l'Inde* (1887), *La civilization des Arabes* (1884). A fost editorul colecţiei *Bibliothèque de philosophie scientifique,* în care a publicat şi prefaţat lucrări ale savanţilor epocii, precum matematicianul Henri Poincaré şi neurologul Pierre Janet. E interesant de remarcat că prima sa carte a fost una de „filosofia naturii": *L'évolution de la matière,* tradusă în limba română în două rânduri, în perioada interbelică.

Cartea *Psihologia mulţimilor* rămâne cea mai celebră carte a lui Gustave Le Bon, marele precursor al psihologiei sociale de astăzi. Scrisă acum aproape o sută de ani, cartea aceasta pare să nu-şi fi pierdut deloc actualitatea: originală, îndrăzneaţă, caustică şi înţeleaptă totodată, ea se adresează, graţie stilului său accesibil, tuturor celor care vor să ajungă la esenţa marilor frământări sociale din orice loc şi epocă. A fost tradusă în nenumărate limbi, publicată în zeci de ediţii, inclusiv în ultimul deceniu, şi s-a bucurat, mereu, de un imens succes de public. Prima traducere românească a acestei cărţi apare abia acum.

Traducere din limba franceză de Oana Vlad şi Marina Ghiţoc după *Psychologie des foules* par Gustave Le Bon Quarantième

édition Librairie Félix Alcan 1937

PSIHOLOGIA MULŢIMILOR de Gustave Le Bon

editura anima

Imprimat la TIPografia EDiturii ANima
Toate drepturile asupra acestei ediţii sunt rezervate Editurii Anima.
ISBN 973 – 9053 – 02 – 5

PREFAŢĂ[1]

Ansamblul caracteristicilor comune, impuse de către mediu şi ereditate tuturor indivizilor unui popor, constituie sufletul acelui popor.

Originea lor fiind ancestrală, aceste caracteristici sunt foarte stabile. Când însă, datorită diverselor influenţe, mai mulţi oameni se adună temporar laolaltă, observaţia demonstrează că ansamblului lor de caracteristici ancestrale i se adaugă o serie de caracteristici noi, extrem de diferite câteodată de cele ale neamului.[2]

Noul lor ansamblu constituie un suflet colectiv puternic, dar temporar. Deşi

1 Nu s-a modificat cu nimic această lucrare, a cărei primă ediţie a fost publicată în 1895. Ideile expuse, care păreau atunci extrem de paradoxale, au devenit clasice astăzi. *Psihologia mulţimilor* a fost tradusă în numeroase limbi :engleză, germană, spaniolă, rusă, suedeză, cehă, poloneză, turcă, arabă, japoneză etc. Traducerea arabă se datorează lui Fathy-paşa, ministru al justiţiei la Cairo. Traducerea japoneză a fost precedată de un studiu cuprinzător asupra activităţii autoruiui, făcut de către baronul Motono, pe atunci ambasador la Petersburg, care a devenit între timp ministru al afacerilor externe în Japonia.

2 De la scrierea cărţii încoace, termenul *la race,* foarte frecvent folosit de autor, şi-a schimbat, în parte, sensul şi a fost, în parte, compromis. E tradus, de aceea, fie prin „neam" , fie, mai rar, prin „seminţie" sau „obîrşie", în funcţie de context.(n.ed.)

mulţimile au jucat întotdeauna un rol important în istorie, niciodată rolul lor nu a fost atât de remarcabil ca astăzi. Actele inconştiente ale mulţimilor, care se substituie activităţii conştiente a indivizilor, reprezintă una din caracteristicile epocii actuale.

INTRODUCERE

ERA MULŢIMILOR

Evoluţia epocii actuale – Marile schimbări de civilizaţii sunt consecinţa schimbărilor care survin în cugetul popoarelor – încrederea actuală în forţa mulţimilor – Ea transformă politica tradiţională a statelor – Cum se produce venirea la putere a maselor populare şi cum se exercită această putere – Consecinţe necesare ale forţei mulţimilor – Rolul pe care ele îl exercită nu poate fi decât distructiv – Prin ele se desăvârşeşte distrugerea civilizaţiilor îmbătrânite – Necunoaşterea generală a psihologiei mulţimilor — Importanţa pe care o are studiul mulţimilor pentru legiuitori şi

oameni de stat.

Marile răsturnări care preced schimbările de civilizaţii par determinate, la prima vedere, de remarcabile transformări politice: invazii de popoare sau prăbuşiri de dinastii. Dar studiul atent al acestor evenimente descoperă, cel mai adesea, că adevărata cauză, aflată îndărătul cauzelor aparente, este modificarea profundă a ideilor popoarelor. Răsturnările politice autentice nu sunt cele a căror măreţie şi violenţă ne uimesc. Singurele schimbări importante, cele care determină reînnoirea civilizaţiilor, sunt schimbările survenite în opinii, concepţii, credinţe. Evenimentele memorabile sunt efectele vizibile ale schimbărilor invizibile suferite de sentimentele oamenilor. Dacă se manifestă arareori, e pentru că fondul ereditar al

sentimentelor unui neam este cel mai stabil element al acestuia.

Epoca actuală reprezintă unul din acele momente critice în care gândirea umană e pe cale să se transforme.

La baza acestei transformări se află doi factori fundamentali. Primul constă în distrugerea credinţelor religioase, politice şi sociale din care au provenit toate elementele civilizaţiei noastre. Al doilea constă în apariţia unor condiţii de existenţă şi gândire cu totul noi, generate de descoperirile moderne din ştiinţă şi industrie.

Cum ideile trecutului, deşi zdruncinate, sunt încă foarte puternice, iar cele care trebuie să le înlocuiască sunt abia în curs de formare, epoca modernă reprezintă o perioadă de tranziţie şi anarhie.

Nu e uşor să spui de pe acum ce va ieşi într-o bună zi dintr-o asemenea perioadă, în mod obligatoriu întrucâtva haotică. Pe baza căror idei fundamentale vor fi edificate societăţile care vor urma societăţii noastre? Nu ştim, deocamdată. Putem prevedea însă, chiar şi de pe acum, că vor trebui să ţină seama de o forţă nouă – ultimă regină a epocii moderne: forţa mulţimilor. Pe ruinele atâtor idei, considerate adevărate odinioară şi neînsufleţite astăzi, pe ruinele atâtor stăpâniri distruse, una după alta, de revoluţii, s-a înălţat această unică forţă, ce pare că trebuie să le absoarbă curând pe toate celelalte. Când străbunele noastre credinţe se clatină şi pier treptat, când străvechii stâlpi ai societăţii se prăbuşesc rând pe rând, actele mulţimilor constituie unica forţă de nimic ameninţată, al cărei

prestigiu sporeşte necontenit. Intrăm într-o veritabilă ERĂ A MULŢIMILOR.

Aproape cu un secol în urmă, principalele cauze ale evenimentelor erau politica tradiţională a statelor şi rivalităţile dintre principi. Cel mai adesea, opinia mulţimilor nu era luată în considerare. Astăzi, tradiţiile politice, tendinţele individuale ale suveranilor, rivalităţile lor contează prea puţin. Glasul mulţimilor a devenit predominant. El le dictează regilor comportamentul. Soarta naţiunilor nu se mai hotărăşte în consiliile principilor, ci în sufletul mulţimilor.

Venirea la putere, în viaţa politică, a maselor populare, transformarea lor treptată în clasă conducătoare reprezintă una din cele mai pregnante caracteristici ale epocii noastre de tranziţie. Această

venire la putere nu a fost consfinţită, de fapt, prin votul universal, care a avut, vreme îndelungată, prea puţină influenţă şi care putea fi uşor orientat la început. Forţa mulţimilor a luat naştere, mai întâi, prin propagarea anumitor idei, lent implantate în mintea oamenilor, apoi prin asocierea treptată a unor indivizi gata să pună în aplicare concepţii până atunci teoretice. Această asociere a permis mulţimilor să-şi formeze idei – dacă nu foarte juste, cel puţin foarte hotărâte – cu privire la interesele lor şi să devină conştiente de forţa lor. Ele înfiinţează sindicate în faţa cărora toate autorităţile capitulează, burse ale muncii care, în ciuda legilor economice, au tendinţa să reglementeze condiţiile de muncă şi salarizare. Trimit în adunările guvernamentale reprezentanţi lipsiţi de

orice iniţiativă, de orice independenţă, care, cel mai adesea, se limitează să fie doar purtătorii de cuvânt ai comitetelor care i-au ales.

Astăzi, revendicările mulţimilor devin din ce în ce mai clare şi tind să distrugă de sus şi până jos societatea actuală, spre a o readuce la acel comunism primitiv care era starea firească a tuturor grupărilor umane, înainte ca zorii civilizaţiei să se ivească. Limitare a orelor de muncă, expropriere a minelor, a căilor ferate, a uzinelor şi pământurilor; împărţire egală a produselor, eliminarea claselor de sus în favoarea maselor populare etc. Iată care sunt revendicările.

Puţin capabile să judece, mulţimile se arată, dimpotrivă, extrem de capabile să acţioneze. Organizarea actuală face ca forţa

lor să fie imensă. Dogmele pe care le vedem zămislindu-se vor căpăta curând puterea vechilor dogme, adică o forţă tiranică şi suverană care le pune în afara oricăror discuţii. Dreptul divin al mulţimilor se substituie dreptului divin al regilor.

Autorii apreciaţi de burghezia noastră – care îi ilustrează cel mai bine ideile întrucâtva înguste, vederile întrucâtva mioape, scepticismul întrucâtva sumar, egoismul adesea excesiv – intră în panică în faţa noii puteri, pe care-o văd sporind, şi pentru a combate haosul din minţi adresează apeluri disperate forţelor morale ale Bisericii, pe care le dispreţuiau atât odinioară. Vorbesc despre falimentul ştiinţei şi ne reamintesc de învăţătura privind adevărurile revelate. Dar aceşti proaspăt convertiţi uită că, dacă graţia divină s-a

pogorât cu adevărat asupră-le, ea nu poate totuşi avea aceeaşi putere asupra sufletelor cărora puţin le pasă de problemele transcendente. Mulţimile resping astăzi zeii pe care foştii lor stăpâni i-au renegat şi distrus ieri. Râurile nu curg niciodată înspre izvoare.

Ştiinţa nu a dat defel faliment şi nu are nimic de-a face cu anarhia ce domneşte acum în minţile oamenilor şi nici cu noua putere care creşte din sânul acestei anarhii. Ea ne-a promis adevărul său, cel puţin, cunoaşterea unor relaţii accesibile minţii noastre; nu ne-a promis niciodată nici pacea, nici fericirea. Absolut indiferentă la sentimentele noastre, ea nu ne aude tânguirile şi nimic nu ne mai poate reda iluziile pe care le-a risipit.

Simptome generalizate indică, la toate

naţiunile, creşterea rapidă a forţei mulţimilor. Şi va trebui să îndurăm tot ceea ce decurge de aici. Acuzaţiile nu sunt decât vorbe goale. Poate că venirea la putere a mulţimilor va desemna o ultimă etapă a civilizaţiilor occidentale, o întoarcere la acele perioade confuze de anarhie care preced ivirea unor noi societăţi. Dar cum ne-am putea opune?

Până acum rolul cel mai evident al mulţimilor a fost acela de a distruge din temelii vechile civilizaţii. Istoria ne învaţă că în clipa în care forţele morale, armătură a oricărei societăţi, îşi pierd orice tărie, distrugerea finală este săvârşită de aceste mase inconştiente şi brutale, considerate, pe drept cuvânt, barbare. Civilizaţiile au fost create şi conduse până acum de o mică elită intelectuală şi niciodată de mulţimi.

Forţa acestora nu se manifestă decât în distrugeri. Dominaţia lor reprezintă întotdeauna o fază de haos. O civilizaţie presupune reguli fixe, o anumită disciplină, trecerea de la instincte la raţiune, previziunea viitorului, un grad înalt de cultură – condiţii complet inaccesibile mulţimilor lăsate în voia lor. Prin forţa lor, exclusiv distructivă, ele acţionează precum ac, ei microbi care grăbesc descompunerea trupurilor slăbite sau a cadavrelor. Când edificiul unei civilizaţii este mâncat de viermi, mulţimile îi aduc prăbuşirea. Atunci se manifestă rolul lor. Pentru o clipă, forţa oarbă a numărului devine singura logică a istoriei.

Oare la fel se va întâmpla şi cu civilizaţia noastră? Temeri există, dar nu şi un nimic cert.

Să îndurăm mai bine resemnaţi domnia mulţimilor, dacă mâini nepricepute au răsturnat, una după alta, toate barierele ce le puteau opri…

Aceste mulţimi, despre care se vorbeşte astăzi atâta, ne sunt extrem de puţin cunoscute. Trăind departe de ele, psihologii profesionişti nu le-au cunoscut niciodată, neocupându-se de ele decât sub aspectul fărădelegilor pe care sunt capabile să le comită. Există, fără îndoială, mulţimi criminale, dar există totodată şi mulţimi virtuoase, şi mulţimi eroice şi încă multe altele. Fărădelegile mulţimilor nu constituie decât o manifestare particulară a psihologici lor şi nu-ţi permit să le cunoşti constituţia mentală mai mult decât pe cea a unui individ căruia i-ai descrie doar viciile.

La drept vorbind însă, stăpânitorii

lumii, întemeietorii de religii sau imperii, apostolii tuturor credinţelor, iluştrii oameni de stat şi, într-o sferă mai modestă, simplii conducători de mici colectivităţi umane au fost întotdeauna, în chip inconştient, buni psihologi, având o cunoaştere instinctivă, adesea foarte sigură, a sufletului mulţimilor. Cunoscându-l bine, i-au devenit uşor stăpâni. Napoleon pricepea de minune psihologia mulţimilor franceze, dar s-a înşelat uneori complet în ce priveşte psihologia altor neamuri[3].

În cunoaşterea psihologiei mulţimilor rezidă singura resursă a omului de stat care vrea – nu să le cârmuiască, pentru că lucrul acesta a devenit extrem de dificil în ziua de azi, ci, măcar, să nu fie pe de-a-ntregul

3 De altfel, nici consilierii săi cei mai subtili nu au înţeles-o mai bine. Talleyrand ti acria că „Spania va primi pe soldaţii săi ca pe nişte eliberatori", l-a primit de fapt ca pe nişte fiare sălbatice. Un psiholog care ar fi cunoscut instinctele ereditare ale acestui neam ar li pu tut uşor prevedea acest lucru. Această necunoaştere l-a făcut să pornească, mai nlnn In Spa- nia şi Rusia, războaiele care i-au pregătit căderea.

cârmuit de ele.

Psihologia mulţimilor arată cât de mică este influenţa pe care legile şi instituţiile o exercită asupra firii lor impulsive şi cât de incapabile sunt ele de a avea vreun fel de opinii, în afara celor ce le-au fost sugerate. Nu pot fi nicidecum conduse după norme rezultate din conceptul teoretic de echitate pură. Numai impresiile pe care le-ai sădit în sufletul lor izbutesc să le cucerească. Dacă un legiuitor ar vrea, de exemplu, să stabilească un nou impozit, ar trebui oare să-l aleagă pe cel mai îndreptăţit, sub aspect teoretic? în niciun caz. Pentru mulţimi, cel mai puţin îndreptăţit, va fi de fapt cel mai bun, cu condiţia să fie cel mai puţin evident şi, în aparenţă, cel mai puţin apăsător. Iată de ce un impozit indirect, chiar exorbitant, va fi întotdeauna acceptat

de mulţime. Fiind perceput zilnic, din obiecte de larg consum, în fracţiuni de centimă, nu-i stânjeneşte obiceiurile şi n-o impresionează peste măsură. Înlocuiţi-l cu un impozit proporţional asupra salariilor sau altor venituri, plătibil dintr-odată şi, chiar dacă e de zece ori mai mic decât celălalt, va stârni proteste unanime. Centimelor invizibile din fiecare zi li se substituie, într-adevăr, o sumă globală relativ ridicată şi, ca atare, extrem de impresionantă. Ar fi trecut neobservată doar dacă ar fi fost pusă de-o parte, ban cu ban; dar acest procedeu de economisire presupune o anumită doză de previziune, de care mulţimile sunt incapabile.

Exemplul precedent le pune într-o lumină extrem de limpede mentalitatea.

Ea nu-i scăpa unui psiholog precum

Napoleon; pe când legiuitorii, necunoscând sufletul mulţimilor, nu pot nicidecum să o înţeleagă. Experienţa nu i-a învăţat îndeajuns că oamenii nu se conduc niciodată după preceptele purei raţiuni.

Psihologia mulţimilor ar putea fi ilustrată prin multe alte fapte. Cunoaşterea sa clarifică perfect anumite fenomene istorice şi economice, care altfel sunt absolut de neînţeles.

Fie şi numai din pură curiozitate, studiul psihologiei mulţimilor ar merita aşadar să fie încercat. Este la fel de interesant să cunoşti mobilurile actelor omeneşti pe cât e de interesant să cunoşti un mineral sau o plantă.

Studiul nostru privind sufletul mulţimilor nu poate fi decât o scurtă sinteză, un simplu rezumat al cercetărilor

noastre. Nu trebuie să-i cereţi mai mult decât nişte imagini sugestive. Alte studii vor face să rodească ogorul. Noi am aruncat doar sămânţa, într-un sol complet neexplorat încă.[4]

CARTEA ÎNTÂI SUFLETUL MULŢIMILOR

CAPITOLUL I CARACTERISTICI GENERALE ALE MULŢIMILOR. LEGEA PSIHOLOGICA A UNITĂŢII LOR MENTALE

Ce este o mulţime din punct de vedere psihologic – 0 mare aglomerare de indivizi nu este suficientă pentru a alcătui o mulţime – Caracteristici speciale ale

---

4 Puţinii autori care s-au ocupat de studiul psihologic al mulţimilor le-au examinat, cum spuneam mai sus, numai sub aspectul fărădelegilor lor. Cum nu am consacrat acestui su- biect decît un capitol scurt, trimit cititorul la studiile domnului Tarde şi la volumaşul d-lui Sighele, *Mulţimile criminale.* Această ultimă lucrare nu conţine nici o idee personală a auto- rului, dar e o compilaţie de fapte valoroase pentru psihologi. Concluziile mele asupra cri- minalităţii şi moralităţii mulţimilor sînt, de altfel, absolut contrare celor ale autorilor citaţi. Se pot găsi în diverse lucrări de-ale mele, şi mai ales în *Psihologia socialismului,* cîteva consecinţe ale legilor ce guvernează psihologia mulţimilor. Ele pot fi de altfel folosite în domeniile cele mai diverse. DI.A.Gevaert, director al Conservatorului regal din Bruxelles, a descoperit recent o aplicaţie remarcabilă a legilor expuse de noi, în domeniul muzicii, pe care o consideră, pe bună dreptate, „o artă a mulţimilor". „Datorită celor două lucrări ale domniei voastre, îmi scrie ilustrul profesor, trimiţîndu-mi memoriul său, am găsit soluţia unei probleme pe care o consideram insolubilă mai înainte: uimitoarea aptitudine a oricărei mulţimi de a pricepe o operă muzicală recentă sau veche, indigenă sau străină, simplă sau complexă - cu condiţia de a fi executată cu măiestrie de o orchestră condusă de un dirijor entuziast". DI.Gevaert arată admirabil de ce „o operă, rămasă de neînţeles pentru acei mu- zicieni merituoşi care îi citesc partitura în singurătatea biroului lor, va fi uneori preţuită dintr-o dată de un auditoriu lipsit de orice cultură tehnică în domeniu". Şi explică la fel de bine de ce aceste impresii estetice nu lasă nici o urmă.

mulţimilor psihologice – Direcţionarea strictă a ideilor şi sentimentelor la indivizii din care sunt compuse şi dispariţia personalităţii acestora – Mulţimea e întotdeauna dominată de inconştient – Dispariţia vieţii cerebrale şi preponderenţa celei medulare – Diminuarea inteligenţei şi transformarea completă a sentimentelor – Sentimentele transformate pot fi mai bune sau mai rele decât ale indivizilor din care e alcătuită mulţimea – Mulţimea e la fel de lesne eroică sau criminală.

În sensul său obişnuit, cuvântul mulţime desemnează o adunare de indivizi oarecare, indiferent ce naţionalitate, profesiune sau sex au, indiferent, de asemenea, de împrejurările ce-i reunesc întâmplător.

Din punct de vedere psihologic, însă,

expresia de mulţime are cu totul altă semnificaţie. În anumite împrejurări, şi numai în acestea, o aglomerare de oameni capătă caracteristici noi, extrem de diferite de ale fiecăruia din indivizii ce o compun. Personalitatea conştientă dispare, sentimentele şi ideile tuturor elementelor componente fiind orientate într-o aceeaşi direcţie. Se formează un suflet colectiv, desigur temporar, dar prezentând caracteristici foarte clare. Colectivitatea devine atunci ceea ce voi numi, în lipsa unei expresii mai potrivite, o mulţime structurată sau, dacă preferaţi, o mulţime psihologică. Ea constituie o unică fiinţă şi se supune *legii unităţii mentale a mulţimilor*.

Faptul că mai mulţi indivizi se află întâmplător laolaltă nu le conferă caracteristicile unei mulţimi structurate. O

mie de indivizi reuniţi din întâmplare într-o piaţă publică, fără vreun scop precis, nu constituie nicidecum o mulţime psihologică. Pentru a căpăta caracteristici speciale, este nevoie de influenţa anumitor stimuli, a căror natură va trebui s-o determinăm.

Dispariţia personalităţii conştiente şi orientarea sentimentelor şi gândurilor într-o aceeaşi direcţie, primele trăsături ale mulţimii pe cale de structurare, nu presupun întotdeauna prezenţa simultană a mai multor indivizi în acelaşi loc. Sub influenţa anumitor emoţii violente, cu ocazia unui mare eveniment naţional, de pildă, mii de indivizi izolaţi pot căpăta, la un moment dat, caracteristicile unei mulţimi psihologice. Este suficientă atunci o întâmplare, de orice fel, care să-i reunească, pentru ca modul lor de comportare să

capete imediat aspectul specific al actelor mulţimilor. În anumite ceasuri ale istoriei, o mână de oameni poate constitui o mulţime psihologică, pe când sute de indivizi reuniţi întâmplător pot să nu constituie o astfel de mulţime. Pe de altă parte, un întreg popor, chiar în lipsa vreunei aglomerări vizibile de oameni, devine câteodată, printr-o influenţă sau alta, o mulţime.

O dată formată, mulţimea psihologică va căpăta anumite caracteristici generale provizorii, dar determinabile. Acestor caracteristici generale li se adaugă caracteristici specifice, variabile în funcţie de elementele care compun mulţimea şi care îi pot modifica structura mentală.

Mulţimile psihologice sunt susceptibile aşadar de o clasificare. Studiul acestei clasificări ne va arăta că o mulţime

eterogenă, compusă din elemente diferite, are caracteristici comune cu o mulţime omogenă, compusă din elemente mai mult sau mai puţin asemănătoare (secte, caste şi clase) şi că, pe lângă aceste caracteristici comune, există particularităţi care ne permit să le diferenţiem.

Înainte de a ne ocupa de diversele categorii de mulţimi, să examinăm caracteristicile comune tuturor mulţimilor. Vom proceda ca naturaliştii, determinând mai întâi caracteristicile generale ale indivizilor dintr-o familie, iar apoi caracteristicile specifice care deosebesc genurile şi speciile cuprinse în acea familie.

Nu e uşor să descrii sufletul mulţimilor, căci structura sa variază nu numai în funcţie de neam şi de componenţa colectivităţilor, ci şi în funcţie de natura şi

intensitatea stimulilor la care ele sunt supuse. De altfel, studiul psihologic al unei fiinţe oarecare prezintă aceeaşi dificultate. Indivizii au un caracter constant doar în romane, nu şi în viaţa reală. Numai uniformitatea mediilor creează aparenta uniformitate a caracterelor. Am arătat în altă parte că toate constituţiile mentale conţin caracteristici potenţiale, care pot deveni manifeste sub efectul unei schimbări bruşte de mediu. Iată de ce, printre adepţii cei mai crunţi ai Convenţiei, se găseau burghezi inofensivi, care în împrejurări obişnuite ar fi fost nişte notari paşnici sau nişte magistraţi virtuoşi. O dată furtuna calmată, ei au revenit la caracterul lor normal. Napoleon şi-a găsit printre ei slujitorii cei mai docili.

Cum nu putem studia aici toate etapele

de formare a mulţimilor, ne vom ocupa mai ales de mulţimile aflate în faza de completă structurare. Vom vedea astfel ce pot deveni ele în final şi nu ce sunt moment de moment. Numai în această fază înaintată de structurare, pe fondul invariabil şi dominant, propriu neamului, se suprapun anumite caracteristici noi şi specifice, determinând orientarea tuturor sentimentelor şi gândurilor colectivităţii într-o aceeaşi direcţie. Atunci, doar, se manifestă ceea ce am numit mai sus *legea psihologică a unităţii mentale a mulţimilor.*

Unele caracteristici psihologice ale mulţimilor sunt comune cu cele ale indivizilor izolaţi; altele, dimpotrivă, nu se întâlnesc decât la colectivităţi. Vom studia mai întâi aceste caracteristici specifice, spre a le arăta mai bine importanţa.

Lucrul cel mai izbitor la o mulţime psihologică e următorul: oricare ar fi indivizii ce o alcătuiesc, oricât de asemănătoare sau diferite pot fi modurile lor de viaţă, ocupaţiile lor, caracterul sau inteligenţa lor, simplul fapt că ei s-au transformat în mulţime îi înzestrează cu un fel de suflet colectiv. Sufletul acesta îi face să simtă, să gândească şi să acţioneze într-un mod cu totul diferit de cel în care ar simţi, ar gândi şi ar acţiona, izolat fiind, fiecare dintre ei. Anumite idei, anumite sentimente nu se ivesc sau nu se transformă în acte decât la indivizii dintr-o mulţime. Mulţimea psihologică este o fiinţă provizorie, alcătuită din elemente eterogene sudate doar pentru o clipă, exact aşa cum celulele unui corp viu formează, reunindu-se, o fiinţă nouă, ce manifestă caracteristici

cu mult diferite de ale fiecărei celule în parte.

Contrar unei păreri, pe care eşti surprins să o găseşti exprimată de un filosof atât de pătrunzător ca Herbert Spencer, în agregatul ce constituie o mulţime nu se produce nicidecum o însumare şi mediere a elementelor, ci combinarea şi crearea de caracteristici noi. La fel se întâmplă în chimie. Anumite elemente puse în prezenţa altora, bazele şi acizii de pildă, se combină spre a forma un corp nou, înzestrat cu proprietăţi diferite de cele ale corpurilor ce l-au alcătuit.

E uşor de constatat ce mult diferă individul mulţimii de individul izolat; dar cauzele acestei diferenţe nu sunt chiar aşa uşor de descoperit.

Pentru a izbuti să le întrezărim, trebuie

mai întâi să ne reamintim următoarea observaţie a psihologiei moderne: nu numai în viaţa organică, dar chiar şi în funcţionarea inteligenţei, fenomenele inconştiente joacă un rol predominant. Viaţa conştientă a spiritului are un rol mult mai palid decât viaţa sa inconştientă. Analistul cel mai subtil, observatorul cel mai pătrunzător nu reuşesc să descopere decât un număr infim din mobilurile inconştiente ce o determină. Actele noastre conştiente provin dintr-un substrat inconştient alcătuit mai ales din influenţe ereditare. Acest substrat cuprinde nenumăratele sedimente ancestrale, care constituie sufletul neamului. În spatele cauzelor mărturisite ale actelor noastre se află cauze secrete, necunoscute nouă. Majoritatea actelor noastre de fiecare zi sunt efectele unor

mobiluri ascunse care ne scapă.

Tocmai prin elementele inconştiente compun sufletul unui neam se aseamănă indivizii acelui neam. Prin elementele conştiente, rezultate ale educaţiei dar, mai ales, ale unei ereditǎţi de excepţie, indivizii se deosebesc. Oamenii cei mai diferiţi ca inteligenţă au adesea instincte, pasiuni, sentimente identice. În tot ceea ce ţine de sentiment – religie, politică, morală, simpatii, antipatii etc. – cei mai de seamă oameni nu depăşesc decât arareori nivelul indivizilor obişnuiţi, între un matematician celebru şi cizmarul său poate exista o prăpastie sub raport intelectual, dar din punct de vedere al caracterului şi al credinţelor, diferenţa e deseori nulă sau foarte mică.

Or, tocmai aceste însuşiri generale ale

caracterului – dirijate de inconştient şi posedate, cam în acelaşi grad, de majoritatea indivizilor normali ai unui neam – sunt cele care, în cazul mulţimilor, se pun în comun. În sufletul colectiv, aptitudinile intelectuale ale oamenilor şi, în consecinţă, individualitatea lor se şterg. Eterogenul se îneacă în omogen şi însuşirile inconştiente domină.

Această punere în comun a însuşirilor obişnuite ne explică de ce mulţimile nu sunt capabile să îndeplinească acte care reclamă o inteligenţă superioară. Hotărârile de interes general luate de o adunare de oameni merituoşi, dar de specialităţi diverse, nu sunt sensibil superioare hotărâţilor pe care le-ar lua o adunare de imbecili. Căci ei nu pot, de fapt, decât să pună laolaltă acele însuşiri mediocre, pe

care le posedă toată lumea. Mulţimile nu cumulează inteligenţa, ci mediocritatea. Nu are toată lumea – se spune adesea – inteligenţa lui Voltaire. Fireşte că Voltaire e mai inteligent ca toată lumea, dacă prin „toată lumea”. Înţelegem mulţimea.

Dar dacă indivizii dintr-o mulţime s-ar mărgini la a-şi contopi însuşirile lor obişnuite, ar exista doar o mediere şi nu, aşa cum spuneam, crearea de noi caracteristici. În ce mod se stabilesc aceste caracteristici? Să o studiem acum.

Apariţia caracteristicilor specifice ale mulţimilor e determinată de diverse cauze. Prima este că individul dintr-o mulţime capătă, pur şi simplu graţie numărului, sentimentul unei puteri imvincibile, ce îi permite să cedeze unor instincte pe care, izolat fiind, ar fi fost nevoit să şi le

înfrâneze. El le va ceda cu atât mai bucuros cu cât, mulţimea fiind anonimă şi, în consecinţă, lipsită de răspundere, sentimentul responsabilităţii, care produce întotdeauna reţineri în indivizi, dispare cu desăvârşire.

O a doua cauză care determină de asemenea la mulţimi manifestarea unor caracteristici specifice şi care determină, totodată, orientarea lor, este contagiunea mentală. Contagiunea este un fenomen uşor de constatat, dar neexplicat încă şi care trebuie legat de fenomenele de ordin hipnotic pe care le vom studia imediat. Orice sentiment, orice act este, în cazul unei mulţimi, contagios, atât de contagios încât individul îşi jertfeşte cu cea mai mare uşurinţă interesul personal în favoarea interesului colectiv. Iată o aptitudine

contrară naturii sale, de care omul nu devine capabil decât în clipa când face parte dintr-o mulţime.

O a treia cauză, şi de departe cea mai importantă, determină în indivizii dintr-o mulţime caracteristici specifice, adesea absolut opuse celor ale individului izolat. Este vorba de sugestibilitate, al cărei efect este, de altfel, contagiunea menţionată mai sus.

Pentru a înţelege acest fenomen, trebuie să ţinem seama de anumite descoperiri recente din fiziologie. Ştim astăzi că un individ poate fi adus într-o asemenea stare, încât, pierzându-şi personalitatea conştientă, ajunge să se supună tuturor sugestiilor celui care l-a făcut să şi-o piardă şi comite acte cu totul contrare caracterului şi obiceiurilor sale.

Or, observaţii atente par să dovedească faptul că individul scufundat o vreme într-o mulţime în acţiune ajunge curând – în urma unor efluvii care se degajă sau dintr-o altă cauză, încă necunoscută – într-o stare specială, foarte apropiată de starea de fascinaţie a hipnotizatului în mâinile hipnotizatorului său. Viaţa creierului fiind paralizată la subiectul hipnotizat, acesta devine sclavul tuturor activităţilor sale inconştiente, pe care hipnotizatorul le conduce după bunul său plac. Personalitatea conştientă dispare, voinţa şi discernământul sunt abolite. Sentimentele şi gândurile sunt atunci orientate în sensul hotărât de hipnotizator.

Aceasta este, întrucâtva, starea individului care face parte dintr-o mulţime. Nu mai este conştient de actele sale. Ca şi

în cazul hipnotizatului, în timp ce anumite facultăţi îi sunt distruse, altele pot fi aduse la un grad de extremă exaltare. Influenţa unei sugestii îl va face să se lanseze, cu o impetuozitate irezistibilă, în îndeplinirea anumitor acte. Impetuozitate mai irezistibilă încă în cazul mulţimilor, decât în cel al subiectului hipnotizat, deoarece sugestia, fiind aceeaşi pentru toţi indivizii, se exacerbează prin reciprocitate. Acele elemente componente ale unei mulţimi care posedă o personalitate destul de puternică pentru a rezista sugestiei sunt în număr prea mic şi sunt luate de val. Ele pot, cel mult, să încerce o diversiune, printr-o sugestie diferită. Un cuvânt fericit, o imagine evocată la momentul potrivit au deturnat uneori mulţimile de la actele cele mai sângeroase.

Aşadar, dispariţia personalităţii conştiente, preponderenţa personalităţii inconştiente, orientarea într-un acelaşi sens, prin sugestie şi contagiune, a sentimentelor şi ideilor, tendinţa de a transforma de îndată în acte ideile sugerate – iată care sunt caracteristicile principale ale individului mulţimii. El nu mai este el însuşi, ci un automat pe care voinţa sa a ajuns să nu-l mai poată dirija.

Prin simplul fapt că aparţine unei mulţimi, omul coboară aşadar cu mai multe trepte pe scara civilizaţiei. Izolat, el poate fi un individ cultivat, în mulţime însă este un instinctual j) rin urmare un barbar. Are spontaneitatea, violenţa, cruzimea şi, totodată, entuziasmul şi eroismul fiinţelor primitive. Se apropie încă mai mult de ele prin uşurinţa cu care este impresionat de

cuvinte, de imagini şi condus la acte care-i lezează cele mai evidente interese. În mulţime, individul este un fir de nisip printre alte fire de nisip, pe care vântul le împrăştie după voie.

Şi iată cum se face că juriile dau verdicte pe care fiecare jurat, ca individ, le-ar dezaproba, că adunările parlamentare adoptă legi şi măsuri pe care fiecare din membrii ce le compun le-ar condamna. Fiecare om al Convenţiei în parte era un burghez cu obiceiuri paşnice. Reuniţi în mulţime, aceşti oameni n-au ezitat, sub influenţa câtorva conducători, să trimită la ghilotină indivizi absolut nevinovaţi; şi, contrar tuturor intereselor lor, au renunţat la propria inviolabilitate decimându-se singuri între ei.

Dar nu numai prin actele sale diferă

individul din mulţime de eul său obişnuit, înainte chiar de a-şi fi pierdut complet independenţa, ideile şi sentimentele sale s-au transformat într-atât, încât l-au schimbat pe zgârcit în risipitor, pe sceptic în credincios, pe omul cinstit în criminal, pe poltron în erou. Actul de renunţare la toate privilegiile sale, votat de nobilime, într-un moment de entuziasm, în faimoasa noapte de 4 august 1789, nu ar fi fost cu siguranţă acceptat de niciunul din membrii săi în parte.

Din observaţiile precedente, putem trage concluzia că mulţimea este întotdeauna inferioară, sub aspect intelectual, omului izolat. Dar din punct de vedere al sentimentelor şi al actelor provocate de aceste sentimente, ea poate, în funcţie de împrejurări, să fie mai bună

sau mai rea. Totul depinde de modul în care este sugestionată. Iată ce n-au ştiut cei care au studiat mulţimile doar sub aspectul fărădelegilor lor. Mulţimile sunt adesea criminale, desigur, dar şi adesea eroice. Pot fi uşor făcute să se lase ucise pentru triumful unei credinţe sau al unei idei, le poate fi insuflat entuziasmul pentru glorie şi onoare, pot fi antrenate în luptă, aproape fără hrană şi arme, ca în timpul Cruciadelor, spre a elibera de necredincioşi mormântul unui zeu sau, ca în 93, spre a-şi apăra pământul strămoşesc. Sunt fapte de eroism întrucâtva inconştiente, desigur, dar cu asemenea fapte se scrie istoria. Dacă n-am avea de pus pe seama popoarelor decât mari acte gândite la rece, în analele lumii n-ar fi prea multe de consemnat.

CAPITOLUL II SENTIMENTELE ŞI MORALITATEA MULŢIMILOR

şi *Impulsivitatea, mobilitatea şi iritabilitatea mulţimilor* – Mulţimea – jucărie a oricăror stimuli exteriori, cărora le reflectă neîncetatele fluctuaţii – Impulsurile primite sunt atât de imperioase, încât interesul personal păleşte

— Nimic nu este premeditat, în cazul mulţimilor – Efectul neamului –

§2. Sugestibilitatea şi credulitatea mulţimilor – Supunerea lor la sugestii

— Imaginile ce li se evocă sunt luate de ele drept realităţi – în ce măsură aceste imagini sunt asemănătoare pentru toţi indivizii ce compun o mulţime

— într-o mulţime, savantul şi imbecilul devin egali – Diverse exemple de iluzii la care sunt supuşi toţi indivizii unei mulţimi –

Nu se poate avea încredere în mărturiile mulţimii – Unanimitatea a numeroşi martori e cea mai proastă dovadă care se poate invoca pentru a stabili un fapt – Valoarea redusă a cărţilor de istorie –

§*3. Exagerare şi simplism în sentimentele mulţimilor* – Mulţimile nu cunosc nici îndoiala, nici nesiguranţa şi tind întotdeauna spre extreme – Sentimentele lor sunt mereu excesive –

§*4. Intleranţa, autoritarismul şi conservatorismul mulţimilor* – Cauzele acestor sentimente – Slugărnicia mulţimilor în faţa unei autorităţi puternice – Instinctele revoluţionare momentane ale mulţimilor nu le împiedică să fie extrem de conservatoare – Ele sunt ostile din instinct schimbărilor şi progresului –

§5. *Moralitatea mulţimilor* – Moralitatea

mulţimilor poate. În funcţie de sugestii, să fie sau mult mai joasă, sau mult mai înaltă decât cea a indivizilor care o alcătuiesc – Explicaţie şi exemple – Mulţimile sunt rareori conduse de interes, care este cel mai adesea singurul mobil al individului izolat – Rolul moralizator al mulţimilor.

După ce am arătat, la modul foarte general, principalele caracteristici ale mulţimilor, le vom studia acum în detaliu.

Mai multe caracteristici specifice ale mulţimilor, precum impulsivitatea, iritabilitatea, incapacitatea de a raţiona, absenţa judecăţii şi a spiritului critic, exagerarea în sentimente şi multe altele se pot observa de asemenea la fiinţele ce aparţin formelor inferioare de evoluţie, cum sunt sălbaticul şi copilul. Este o analogie pe care o menţionez doar în treacăt.

Demonstrarea sa ar depăşi cadrul acestei lucrări. Ar fi de altfel inutilă pentru persoanele care cunosc psihologia primitivilor şi le-ar convinge prea puţin pe cele care nu o cunosc.

Mă voi ocupa acum, succesiv, de diversele caracteristici uşor observabile la majoritatea mulţimilor.

şi – Impulsivitatea, mobilitatea şi iritabilitatea mulţimilor

Când studiam caracteristicile sale fundamentale, spuneam că mulţimea este aproape exclusiv condusă de inconştient. Actele sale se află cu mult mai mult sub influenţa măduvei spinării decât sub cea a creierului. Acţiunile duse la îndeplinire pot fi perfecte ca execuţie dar, nefiind conduse de creier, individul acţionează potrivit stimulilor întâmplători. Mulţimea – jucărie a

tuturor stimulilor exteriori — le reflectă fluctuaţiile neîncetate. Ea este deci sclava impulsurilor primite. Individul izolat poate fi supus aceloraşi stimuli ca omul mulţimii: cum raţiunea îi arată neajunsurile cedării, el nu va ceda. Acest fenomen se poate defini din punct de vedere fiziologic spunând că individul izolat are aptitudinea de a-şi domina reflexele, pe când mulţimii îi lipseşte această aptitudine.

Diversele impulsuri cărora li se supun mulţimile pot fi, în funcţie de stimuli, generoase sau crude, eroice sau laşe, dar ele sunt întotdeauna într-atât de imperioase, încât însuşi simţul de conservare dispare în faţa lor.

Cum stimulii capabili să sugestioneze mulţimile sunt diverşi şi cum mulţimile li se supun întotdeauna, ele sunt extrem de

mobile. Le vezi trecând pe dată de la cruzimea cea mai sângeroasă la generozitatea sau la eroismul cel mai desăvârşit. Mulţimea este lesne călău, dar la fel de lesne martir. Şuvoaiele de sânge întru triumful tuturor credinţelor, din sânul ei au curs. Nu e nevoie să ne întoarcem la vremurile eroice spre a vedea de ce sunt capabile mulţimile. Ele nu-şi precupeţesc niciodată viaţa într-o revoltă şi n-au trecut mulţi ani de când vreun general, ajungând brusc popular, putea găsi cu uşurinţă o sută de mii de oameni gata să moară pentru cauza sa.

Premeditarea este aşadar cu totul străină mulţimilor. Ele pot străbate succesiv gama celor mai contradictorii sentimente, sub influenţa stimulilor de moment. Se aseamănă frunzelor, pe care uraganul le

ridică, le împrăştie în toate direcţiile şi-apoi le lasă să se reaşeze pe pământ. Studiul anumitor mulţimi revoluţionare ne va furniza câteva exemple privind nestatornicia sentimentelor lor.

Datorită acestei mobilităţi, mulţimile sunt foarte greu de cârmuit, mai ales când o parte din organele puterii a căzut în mâinile lor. Dacă necesităţile vieţii cotidiene n-ar constitui un soi de regulator invizibil al evenimentelor, democraţiile n-ar putea nicidecum supravieţui. Dar mulţimile, care vor cu frenezie un lucru, nu-l vor pentru prea multă vreme. Sunt incapabile de voinţă statornică, aşa cum sunt incapabile de gândire.

Mulţimea nu este însă doar impulsivă şi mobilă. Precum sălbaticul, ea nu admite vreo piedică între dorinţă şi realizarea

acestei dorinţe, mai ales că numărul îi dă sentimentul unei forţe irezistibile. Pentru individul mulţimii, noţiunea de imposibil dispare. Omul izolat simte prea bine că n-ar putea, de unul singur, să dea foc unui palat, să jefuiască un magazin: şi, prin urmare, nici nu-i trece prin minte aşa ceva. Când face parte dintr-o mulţime, el devine conştient de puterea pe care i-o conferă numărul şi la prima sugestie de ucidere şi jaf cedează imediat. Piedicile neaşteptate sunt distruse cu frenezie. Dacă organismul uman ar permite permanenţa furiei, s-ar putea spune că starea normală a mulţimii în faţa unei piedici este furia.

În iritabilitatea mulţimilor, în impulsivitatea şi mobilitatea lor, ca şi în cazul tuturor sentimentelor populare pe care le avem de studiat, intervin

întotdeauna caracteristicile fundamentale ale neamului. Acestea constituie solul neschimbător în care ne germinează sentimentele. Mulţimile sunt iritabile şi impulsive, fără îndoială, dar în grade foarte diferite. Diferenţa dintre o mulţime latină şi una anglo-saxonă, de pildă, este izbitoare. Faptele recente ale istoriei noastre pun în lumină acest aspect. În 1870, publicarea unei simple telegrame care relata o presupusă insultă a fost de ajuns pentru a produce o explozie de furie, care a dus pe dată la un război îngrozitor. Câţiva ani mai târziu, anunţul telegrafic al unui eşec nesemnificativ la Langson provoca o nouă explozie, ce a atras răsturnarea imediată a guvernului. La aceeaşi dată, eşecul mult mai grav al unei expediţii engleze în faţa Kartoum-ului nu producea în Anglia decât o

emoţie minoră, neducând la schimbarea vreunui ministru. Mulţimile sunt pretutindeni feminine, dar dintre toate cele mai feminine sunt mulţimile latine. Cel ce se sprijină pe ele poate urca foarte sus şi foarte repede, dar se află mereu sub ameninţarea stâncii tarpeiene, de pe care va fi azvârlit cu siguranţă, cândva.

§2. – Sugestibilitatea şi credulitatea mulţimilor

Am spus că una din caracteristicile generale ale mulţimilor este excesiva lor sugestibilitate şi am arătat cât de contagioasă este o sugestie în sânul oricărei aglomerări umane; acest lucru explică orientarea rapidă a sentimentelor într-o direcţie determinată.

Oricât de neutră am presupune-o,

mulţimea se află cel mai adesea într-o stare de expectativă atentă, favorabilă sugestiei. Prima sugestie formulată se impune imediat, prin contagiune, tuturor creierelor şi stabileşte de îndată orientarea. La fiinţele sugestionate, ideea fixă tinde să se transforme în act. Fie că este vorba de a da foc unui palat sau de a săvârşi un act de devoţiune, mulţimea se învoieşte la fel de lesne. Totul va depinde de natura stimulului şi nu, ca în cazul individului izolat, de relaţiile ce există între actul sugerat şi cumpănirea raţională, care se poate opune realizării sale.

De aceea, rătăcind mereu în zonele-limită ale inconştienţei, supunându-se tuturor sugestiilor, animate de o violenţă a sentimentelor proprie fiinţelor care nu pot apela la influenţe raţionale, lipsită de spirit

critic, mulţimea nu poate să manifeste decât o credulitate excesivă. Neverosimilul nu există pentru ea şi trebuie să ne amintim acest lucru pentru a înţelege uşurinţa cu care se produc şi se răspândesc legendele şi poveştile cele mai extravagante[5].

Crearea de legende, care circulă aşa de uşor în mulţimi, nu este doar rezultatul unei totale credulităţi, ci şi al deformaţiilor uluitoare pe care le suferă evenimentele în imaginaţia indivizilor adunaţi laolaltă. Văzut de mulţime, evenimentul cel mai simplu devine curând un eveniment deformat. Mulţimea gândeşte în imagini, iar imaginea evocată evocă la rândul ei o altă serie de imagini, fără nicio legătură logică cu cea dintâi. Pricepem cu uşurinţă starea aceasta,

5 Persoanele care au asistat la asediul Parisului au văzut numeroase exemple ale aces- tei credulităţi a mulţimilor privind lucruri absolut neverosimile. 0 luminare aprinsă la catul de sus al unei clădiri era de îndată luată drept un semnal dat asediatorilor. Două secunde de cugetare ar fi dovedit totuşi că asediatorilor le-ar fi fost absolut imposibil să perceapă licărirea acelei luminări la o distanţă de mai multe leghe.

gândindu-ne la bizara succesiune de idei la care ne conduce câteodată evocarea unui fapt oarecare. Raţiunea arată incoerenţa unor asemenea imagini, dar mulţimea nu o vede; ea confundă cu evenimentul ceea ce i-a adăugat imaginaţia sa deformantă. Incapabilă de a separa subiectivul de obiectiv, ea acceptă drept reale imaginile ce-i sunt evocate şi care nu au, cel mai adesea, decât o vagă înrudire cu faptul observat.

S-ar părea că deformările la care supune o mulţime un eveniment oarecare căruia i-a fost martor ar trebui să fie nenumărate şi divers orientate, din moment ce oamenii care o alcătuiesc au temperamente foarte diverse. Dar nu e nicidecum aşa. În urma contagiunii, deformările sunt de aceeaşi natură şi la fel

orientate pentru toţi indivizii colectivităţii. Prima deformare percepută de unul din ei formează nucleul sugestiei contagioase. Înainte de a apărea tuturor cruciaţilor pe zidurile Ierusalimului, Sfântul Gheorghe nu a fost văzut, cu siguranţă, decât de un singur membru al asistenţei. Pe calea sugestiei şi a contagiunii, miracolul semnalat a fost imediat acceptat de toată lumea.

Acesta este mecanismul halucinaţiilor colective, atât de frecvente în istorie şi care par să aibă toate caracteristicile clasice ale autenticităţii, fiind vorba de fenomene constatate de mii de persoane.

Calitatea mentală a indivizilor din care se compune mulţimea nu contrazice acest principiu. Calitatea aceasta nu are importanţă. Din clipa în care se află într-o

mulţime, neştiutorul şi savantul devin la fel de incapabili de observaţie.

Teza poate părea paradoxală. Pentru a o demonstra, ar trebui să reluăm un mare număr de fapte istorice şi volume întregi nu ne-ar fi de ajuns.

Cum nu vreau totuşi să-i las cititorului impresia unor afirmaţii nedovedite, îi voi da câteva exemple, luate la întâmplare din multitudinea celor care ar putea fi citate.

Faptul care urmează este dintre cele mai tipice căci este ales dintre halucinatiile colective care au bântuit o mulţime în care se găseau indivizi de toate felurile, atât neştiutori cât şi instruiţi. El este relatat în treacăt de locotenentul de navă Julien Félix în cartea sa asupra curenţilor marini.

Fregata *La Belle-Poule* explora marea pentru a găsi corveta *Le Berceau* de care se

pierduse în urma unei furtuni violente. Era în plină zi, cu soare. Deodată, omul de cart semnalează o ambarcaţiune scoasă din uz. Echipajul îşi îndreaptă privirile spre punctul indicat şi toată lumea, ofiţeri şi marinari, percepe clar o plută remorcată de bărci, încărcată cu oameni care semnalau după ajutor. Amiralul Desfossés echipă o barcă spre a-i salva pe naufragiaţi. Apropiindu-se, marinarii şi ofiţerii din ea vedeau „mase de oameni agitându-se, întinzând mâinile şi auzeau zgomot surd şi confuz de voci numeroase”. Ajunşi lângă pretinsa plută, se găsiră pur şi simplu în faţa câtorva ramuri înfrunzite de copaci smulse de pe coasta vecină. În faţa unei evidenţe atât de palpabile, halucinaţia pieri.

Acest exemplu dezvăluie foarte limpede mecanismul halucinaţiei colective, aşa cum

l-am explicat. De o parte, mulţimea, într-o stare de expectativă atentă; de cealaltă, sugestia indusă de omul de cart, semnalând pe mare o navă ieşită din uz, sugestie acceptată pe calea contagiunii de toţi membrii asistenţei, fie ei ofiţeri sau marinari.

Nu este nevoie ca o mulţime să fie numeroasă pentru ca facultatea de a vedea limpede să-i fie distrusă şi faptele reale să fie înlocuite prin halucinaţii străine de ele. Câţiva indivizi doar, adunaţi laolaltă, alcătuiesc o mulţime şi chiar dacă ar fi nişte iluştrii savanţi ar căpăta cu toţii caracteristicile mulţimilor în ceea ce priveşte subiectele din afara specialităţii lor. Facultatea de observaţie şi spiritul critic, posedate de fiecare în parte, dispar.

Un psiholog ingenios, dl. Davey, ne

furnizează un exemplu extrem de straniu, raportat *în Annales des sciences psychiques,* şi care merită relatat aici. Dl. Davey a convocat o reuniune de observatori de elită, printre care se găsea unul din primii savanţi ai Angliei, dl. Wallace, şi a realizat în faţa lor, după ce i-a lăsat să examineze obiectele şi să le însemneze unde voiau, toate fenomenele clasice de spiritism: materializare de spirite, scris pe tăbliţe etc. După ce a obţinut de la iluştrii spectatori rapoarte scrise, care afirmau că fenomenele observate nu s-ar fi putut obţine decât prin mijloace supranaturale, le-a dezvăluit că ele erau rezultatele unor şiretlicuri foarte simple. „Cel mai uimitor lucru din experienţa făcută de dl. Davey, scrie autorul relatării, nu este miracolul trucurilor propriu-zise, ci faptul că rapoartele scrise

de martorii neiniţiaţi erau extrem de proaste. Aşadar, spune el, martorii pot furniza povestiri numeroase şi pozitive care sunt complet eronate, dar al căror rezultat este că, *dacă se acceptă exactitatea descrierilor lor,* fenomenele descrise sunt inexplicabile prin înşelătorie. Metodele inventate de dl. Davey erau atât de simple, încât e de mirare că a avut îndrăzneala să le folosească; dar el avea atâta putere asupra minţii mulţimii, încât putea să o convingă că vede ceea ce nu vedea". Este vorba iarăşi de puterea hipnotizatorului asupra hipnotizatului. Dar când o vedem exercitată asupra unor minţi superioare, puse în prealabil în gardă, înţelegem cât de uşor se iluzionează mulţimile obişnuite.

Există nenumărate exemple analoge. Acum câţiva ani, ziarele relatau povestea a

doua fetiţe înecate, scoase din Sena. Copilele au fost mai întâi recunoscute, în chipul cel mai categoric, de vreo duzină de martori. În faţa unor afirmaţii aflate într-o asemenea concordanţă, în mintea judecătorului de instrucţie nu mai persista nicio îndoială. El dispuse întocmirea certificatului de deces. Dar în clipa când trebuia să se treacă la înhumare, întâmplarea a făcut să se descopere că presupusele victime erau perfect sănătoase şi nu aveau, de altfel, decât o vagă asemănare cu micile înecate. Ca şi în cazul celorlalte exemple citate mai înainte, afirmaţia primului martor, victimă a unei iluzii, a fost suficientă pentru a-i sugestiona pe toţi ceilalţi.

În cazuri asemănătoare, punctul de plecare al sugestiei este întotdeauna iluzia

produsă asupra unui individ prin intermediul unor amintiri mai mult sau mai puţin vagi, apoi contagiunea rezultată din afirmarea acestei iluzii primitive. Dacă primul observator este foarte impresionabil, va fi suficient ca un cadavru, pe care crede că îl recunoaşte, să prezinte – în afara oricărei asemănări reale – o particularitate oarecare, o cicatrice sau un detaliu de îmbrăcăminte, capabil să-i evoce ideea unei alte persoane. Această idee evocată devine atunci nucleul unui soi de cristalizare ce invadează câmpul înţelegerii şi paralizează orice facultate critică. Ceea ce vede atunci observatorul nu mai este obiectul însuşi, ci imaginea pe care i-a evocat-o în minte. Aşa se explică identificarea greşită a cadavre lor de copii de către propria lor mamă, ca în cazul următor, petrecut cu multă vreme în

urmă, în care se manifestă tocmai cele două etape de sugestie al căror mecanism îl arătam.

«Copilul a fost identificat de către un alt copil – care se înşela. S-au desfăşurat apoi o serie de identificări inexacte. Şi s-a putut vedea atunci ceva extraordinar. A doua zi după ce şcolarul îl recunoscuse, o femeie strigă: „O, Doamne, e copilul meu!”

A fost adusă în faţa cadavrului, i-a examinat hainele, a constatat că are o cicatrice pe frunte. „Este, într-adevăr, bietul meu băiat, dispărut în iulie trecut”, spuse ea. „Mi l-au furat şi mi l-au ucis!”

Femeia era portăreasă în strada Four şi se numea Chavandret. A fost chemat fratele ei, care a spus fără ezitare: „Este micuţul Philibert”. Mai mulţi oameni care locuiau pe strada respectivă l-au recunoscut pe

Philibert Chavandret, nemaivorbind de profesorul său de la şcoală, pentru care medalia pe care o purta constituia un indiciu.

Ei bine, şi vecinii, şi cumnatul, şi profesorul, şi mama se înşelau. Şase săptămâni mai târziu, identitatea copilului a fost stabilită. Era un copil din Bordeaux, ucis la Bordeaux şi adus prin poştă la Paris.[6]

Este de remarcat faptul că aceste identificări sunt făcute în general de către femei şi copii, adică tocmai de fiinţele cele mai impresionabile. Se dovedeşte astfel ce valabilitate au injustiţie asemenea mărturii. Afirmaţiile copiilor, în special, n-ar trebui niciodată invocate. Magistraţii tot spun, ca pe un loc comun, că la o asemenea vârstă nu se minte. O cultură psihologică ceva mai

6 din Eclair. 21 aprilie 1985

puţin sumară i-ar învăţa că, dimpotrivă, la vârsta aceasta se minte aproape întotdeauna. Minciuna este, fără îndoială, nevinovată, dar asta nu înseamnă că nu e minciună. Mai bine ar fi să tragi la sorţi condamnarea unui acuzat decât s-o hotărăşti, aşa cum s-a făcut de atâtea ori, în urma mărturiei unui copil.

Ca să revenim la observaţiile pe care le fac mulţimile, vom trage concluzia că observaţiile colective sunt cele mai eronate dintre toate şi că reprezintă, cel mai adesea, simpla iluzie a unui individ care i-a sugestionat, prin contagiune, pe toţi ceilalţi.

Nenumărate fapte dovedesc cât de suspicios trebuie să fii faţă de mărturia mulţimilor. Mii de oameni au asistat la faimosul atac de cavalerie din lupta de la Sedan, şi e cu neputinţă, totuşi, în faţa

relatărilor unor martori oculari, relatări dintre cele mai contradictorii, să afli de cine a fost condus. Într-o carte recentă, generalul englez Wolseley a demonstrat că s-au făcut până acum greşeli grave în privinţa faptelor celor mai importante ale bătăliei de la Waterloo, fapte atestate totuşi de către sute de martori[7].

Toate aceste exemple arată, repet, ce valoare are mărturia mulţimilor. Tratatele de logică includ unanimitatea unui număr mare de martori în categoria celor mai bune dovezi asupra exactităţii unui fapt. Dar ceea ce ştim despre psihologia mulţimilor demonstrează cât de mult se iluzionează în privinţa acestui aspect. Cele mai îndoielnice

7 Ştim noi oare exact cum s-a petrecut măcar o singură bătălie? Mă îndoiesc foarte mult. Ştim cine au fost învingătorii şi cine învinşii, dar probabil nimic mai mult. Ceea ce relatează dl.d'Harcourt, actor şi martor, despre bătălia de la Solférino, se poate aplica tuturor bătălii lor: «Generalii (informaţi, firește, prin sute de mărturii) îşi transmit rapoartele oficiale; ofiţerii însărcinaţi să ducă ordinele modifică aceste documente şi redactează proiectul definitiv; şeful statului major îl contestă şi îl reface pe alte baze. E dus la mareşal, care strigă: „Vă înşelaţi totali", substituindu-i o nouă redactare. Nu mai rămîne aproape nimic din raportul iniţial.». Dl.d'Harcourt relatează acest fapt ca dovadă a neputinţei de a stabili adevărul pîna şi în privinţa celui mai pregnant, celui mai bine observat eveniment.

evenimente sunt, cu siguranţă, cele observate de cel mai mare număr de persoane. Să spui că un fapt a fost constatat simultan de mii de martori, înseamnă să spui că faptul real este în general mult diferit de istorisirea adoptată.

Din cele de mai înainte rezultă clar că trebuie să considerăm cărţile de istorie drept opere de pură imaginaţie. Sunt istorisiri fanteziste ale unor fapte prost observate, însoţite de explicaţii făurite a posteriori. Dacă trecutul nu ne-ar fi lăsat moştenire operele sale literare, artistice şi arhitectonice, n-am şti nimic despre realitate. Ştim noi oare vreun singur lucru adevărat despre vieţile oamenilor de geamă, care au jucat un rol important pentru umanitate, precum Hercule, Buddha, Iisus sau Mahomed? Foarte probabil că nu. De

fapt, viaţa lor reală ne interesează prea puţin. Fiinţele ce au impresionat mulţimile erau eroi legendari şi nu eroi reali.

Din păcate, nici chiar legendele nu au vreo consistenţă. Imaginaţia mulţimilor le transformă fără încetare, în funcţie de vremuri şi de neamuri. Iehova cel sângeros din Biblie e departe de Dumnezeul iubirii al sfintei Tereza, iar Buddha, cel adorat în China, nu mai are nicio trăsătură comună cu cel venerat în India.

Nu este nici măcar nevoie ca veacurile să fi trecut peste eroi pentru ca legenda lor să se transforme potrivit imaginaţiei mulţimilor. Transformarea se petrece câteodată în câţiva ani. Am văzut, în zilele noastre, cum legenda unuia din cei mai mari eroi ai istoriei s-a modificat de mai multe ori în mai puţin de cincizeci de ani. Sub

Bourboni, Napoleon devenise un soi de personaj idilic, filantrop şi liberal, prieten al celor umili, care, după spusa poeţilor, i-au păstrat multă vreme, în bordeie, amintirea. Treizeci de ani mai târziu, blajinul erou devenise un despot sângeros, uzurpator al puterii şi al libertăţii, care jertfise trei milioane de oameni doar pentru propria-i ambiţie. Astăzi încă, legenda se transformă. Când

câteva zeci de secole vor fi trecut peste ea, savanţii viitorului, în faţa acestor povestiri contradictorii, se vor îndoi poate de existenţa eroului, aşa cum noi ne îndoim câteodată de aceea a lui Buddha şi nu vor mai vedea în el decât vreun mit solar sau o extensie a legendei lui Hercule. Vor trece însă uşor peste această nesiguranţă căci, mai buni cunoscători ai psihologiei

mulţimilor decât suntem noi astăzi, vor şti că istoria nu poate face veşnice decât miturile.

§3. – Exagerare şi simplism în sentimentele mulţimilor

Sentimentele manifestate de o mulţime, fie ele bune sau rele, au dubla calitate de a fi foarte simple şi foarte exagerate. Sub acest aspect, ca şi sub multe altele, individul mulţimii se apropie finnţele primitive. Fără acces la nuanţe, el vede lucrurile în bloc şi nu cunoaşte tranziţiile. Într-o mulţime, exagerarea unui sentiment e întărită de faptul că acesta, fiind foarte rapid răspândit prin sugestie şi contagiune, aprobarea de care se bucură îi sporeşte considerabil intensitatea.

Simplitatea şi exagerarea sentimentelor apără mulţimile de îndoieli şi de

incertitudine. Precum femeile, mulţimile tind imediat spre extreme. O dată apărută, o bănuială se transformă imediat în fapt indiscutabil. Un început de antipatie sau de dezaprobare care la individul izolat ar rămâne puţin pronunţată, devine de îndată o ură cumplită la individul mulţimii.

Violenţa sentimentelor mulţimii este încă mai mult exagerată, îndeosebi în cazul mulţimilor eterogene, de absenţa responsabilităţii. Certitudinea invulnerabilităţii, cu atât mai puternică cu cât mulţimea e mai numeroasă şi impresia unei considerabile forţe momentane datorată numărului, fac cu putinţă în cazul colectivităţii sentimente şi acte imposibile la individul izolat. În mulţimi, imbecilul, ignorantul şi invidiosul sunt eliberaţi de sentimentul nulităţii şi neputinţei lor,

sentiment înlocuit prin impresia de forţă brutală, trecătoare dar imensă.

În cazul mulţimilor, exagerarea în sentimente, priveşte adesea, din păcate, sentimentele rele, relicvă atavică a instinctelor omului primitiv, pe care individul izolat e obligat, de frica pedepsei să şi le înfrâneze. Aşa se explică uşurinţa cu care mulţimile se dedau la cele mai grave abuzuri.

Sugestionate abil, mulţimile devin capabile de eroism şi de devotament, cu mult mai capabile chiar decât individul izolat. Vom avea curând ocazia de a reveni la acest aspect, când vom studia moralitatea mulţimilor.

Mulţimea nefiind impresionată decât de sentimente extreme, oratorul care vrea să o cucerească trebuie să facă abuz, de

afirmaţii excesive. Să exagerezi, să afirmi, să repeţi şi să nu încerci niciodată să demonstrezi raţional vreun lucru – iată procedeele de argumentare, bine cunoscute vorbitorilor la adunări populare.

Mai mult, mulţimea pretinde ca sentimentele eroilor săi să fie la fel de exagerate. Aparentele lor calităţi şi virtuţi trebuie întotdeauna amplificate. La teatru, mulţimea îi reclamă eroului piesei nişte virtuţi, un curaj, o moralitate ce nu sunt niciodată practicate în viaţă.

S-a vorbit pe bună dreptate despre optica specială a teatrului. Există fără îndoială o asemenea optică, dar regulile sale sunt adesea străine de bunul simţ şi de logică. Arta de a vorbi mulţimilor este de ordin inferior, dar reclamă aptitudini cu totul speciale. Citind anumite piese, îţi

explici cu greu succesul lor. Înşişi directorii de teatre, atunci când le acceptă, sunt în general foarte nesiguri de reuşita lor, căci pentru a se pronunţa, ar trebui să se transforme într-o mulţime[8]. Dacă am putea intra în detaliile chestiunii, am putea demonstra din nou, cu uşurinţă, influenţa predominantă a neamului. Piesa de teatru care entuziasmează mulţimea într-o ţară rămâne câteodată fără succes într-alta sau nu are decât un succes de circumstanţă, căci nu pune în joc resorturile capabile să răscolească noul său public.

E inutil de adăugat că mulţimile sunt exagerate doar în sentimente, în niciun caz în ce priveşte inteligenţa. Prin simplul fapt

8 Iată cum putem înţelege de ce anumite piese, refuzate de toţi directorii de teatru, obţin un succes enorm cînd se întîmplă să fie jucate totuşi. Se cunoaşte succesul piesei d-lui Coppée, *Pour la couronne,* refuzată zece ani de directorii primelor teatre, în pofida renu- melui autorului său. *La marraine de Charley* montată, după refuzuri succesive, pe cheltuia- la unui agent de bursă, a obţinut două sute de reprezentaţii în Franţa şi mai bine de o mie în Anglia. Fără explicaţia dată mai sus asupra imposibilităţii în care se află directorii de tea- tre de a se substitui mental mulţimii, asemenea judecăţi aberante,venite din partea unor persoane competente şi foarte interesate de a nu comite greşeli atît de grosolane, ar fi de neînţeles.

că individul face parte dintr-o mulţime, nivelul său intelectual, am arătat-o deja, coboară considerabil. Dl. Tarde a constatat-o de asemenea, cu ocazia cercetărilor sale asupra fărădelegilor mulţimii. Deci numai în ce priveşte sentimentele pot urca mulţimile foarte sus sau coborî, dimpotrivă, foarte jos.

§4. – Intoleranţa, autoritarismul şi conservatorismul mulţimilor

Cum mulţimile nu ştiu decât de sentimente simple şi extreme, opiniile, ideile şi credinţele ce le sunt sugerate sunt acceptate sau refuzate de ele în bloc şi considerate drept adevăruri absolute sau erori la fel de absolute. Aşa se întâmplă întotdeauna cu credinţele apărute în urma sugestiei, şi nu generate pe calea raţionamentului. Oricine ştie cât de intolerante sunt credinţele religioase şi ce

dominaţie despotică exercită ele asupra sufletelor.

Neavând niciun dubiu asupra a ceea ce crede a fi adevăr sau greşeală şi având, pe de altă parte, noţiunea clară a forţei sale, mulţimea este pe atât de autoritară pe cât e de intolerantă. Dacă individul poate să accepte contrazicerea şi dezbaterea, mulţimea nu le rabdă niciodată. În adunările publice, o cât de uşoară contrazicere din partea unui vorbitor este primită pe dată cu urlete de furie şi invective violente, urmate curând de acte de violenţă, şi dacă vorbitorul insistă cumva, de darea lui afară. Fără prezenţa neliniştitoare a slujbaşilor stăpânirii, cel care contrazice ar fi adesea chiar linşat.

Autoritarismul şi intoleranţa sunt caracteristici generale tuturor categoriilor

de mulţimi, dar gradul în care se manifestă ele este extrem de divers; şi aici apare iarăşi noţiunea fundamentală de neam, stăpână a sentimentelor şi gândurilor omului. Autoritarismul şi intoleranţa sunt foarte dezvoltate îndeosebi la mulţimile latine. Sunt într-atât de dezvoltate, încât distrug chiar acel sentiment al independenţei individuale, atât de puternic la anglo-saxoni. Mulţimile latine nu sunt sensibile decât la independenţa colectivă, de sectă, iar caracteristica acestei independenţe este nevoia de a-i face rapid şi violent, pe toţi disidenţii, robi ai credinţelor lor. La popoarele latine, iacobinii tuturor timpurilor, începând cu cei ai Inchiziţiei, n-au putut niciodată să se ridice la o altă concepţie asupra libertăţii.

Pentru mulţimi, autoritarismul şi

intoleranţa reprezintă nişte sentimente foarte bine conturate, pe care le îndură cu aceeaşi uşurinţă cu care le practică. Mulţimile respectă forţa şi sunt prea puţin impresionate de bunătate, care e lesne luată drept o formă de slăbiciune. Simpatia lor nu s-a îndreptat niciodată către stăpânii generoşi, ci către tiranii care le-au dominat prin forţă. Lor le înalţă mulţimile întotdeauna, cele mai semeţe statui. Dacă îl calcă în picioare cu plăcere pe despotul răsturnat, e pentru că, o dată ce şi-a pierdut forţa, el intră în categoria celor slabi, pe care îi dispreţuieşti şi de care nu te mai temi. Tipul de erou îndrăgit de mulţimi va avea întotdeauna structura unui Cezar. Strălucirea lui le farmecă, autoritatea lui le impune şi sabia lui le înspăimântă.

Gata să se răzvrătească întotdeauna

împotriva unei stăpâniri slabe, mulţimea se pleacă slugarnic în faţa unei stăpâniri puternice. Dacă mâna forte a stăpânirii acţionează Intermitent, mulţimea, mereu supusă sentimentelor sale extreme, trece alternativ de la anarhie la slugărnicie şi de la slugărnicie la anarhie.

Ar însemna, de altfel, să nesocoteşti psihologia mulţimilor crezând că la ele predomină instinctele revoluţionare. Numai actele lor de violenţă ne dau această iluzie. Exploziile de revoltă şi cele distructive sunt întotdeauna efemere. Mulţimile sunt în prea mare măsură dirijate de inconştient şi prea supuse, în consecinţă, influenţei unei eredităţi vechi de secole, spre a nu se dovedi extrem de conservatoare. Lăsate în voia lor, le vezi curând, sătule de dezordini, îndreptându-se din instinct către

slugărnicie. Cei mai semeţi şi neînduplecaţi dintre iacobini l-au aclamat din răsputeri pe Bonaparte când acesta a suprimat toate libertăţile şi şi-a făcut aspru simţit pumnul de fier.

Istoria revoluţiilor populare este aproape de neînţeles dacă nesocoteşti instinctele profund conservatoare ale mulţimilor. Ele vor realmente să-şi schimbe numele instituţiilor şi săvârşesc uneori chiar revoluţii violente ca să obţină aceste schimbări; dar fondul acestor instituţii e în prea mare măsură expresia necesităţilor ereditare ale neamului, pentru ca mulţimile să nu revină, întotdeauna, la ele. Neîncetata lor mobilitate nu priveşte decât lucrurile superficiale. De fapt, ele au instincte conservatoare foarte puternice şi, asemenea tuturor primitivilor, un respect fetişist al

tradiţiilor, o groază inconştientă faţă de tot ce e nou şi poate să le modifice realmente condiţiile de viaţă. Dacă democraţiile ar fi avut forţa lor actuală în epoca în care se inventau meseriile mecanice, maşina cu abur şi căile ferate, realizarea acestor invenţii ar fi fost imposibilă sau posibilă doar cu preţul unor revoluţii repetate. Din fericire pentru progresul civilizaţiei, supremaţia mulţimilor nu s-a născut decât atunci când marile descoperiri ale ştiinţei şi ale industriei fuseseră deja făcute.

§5. – Moralitatea mulţimilor

Dacă prin cuvântul moralitate înţelegem statornica respectare a anumitor convenţii sociale şi permanenta reprimare a impulsurilor egoiste, este absolut evident că mulţimile sunt prea impulsive şi prea mobile pentru a fi capabile de moralitate. Dar când

includem în acest termen apariţia sporadică a unor calităţi anumite, precum abnegaţia, devotamentul, dezinteresul, sacrificiul de sine, nevoia de dreptate, putem spune că mulţimile sunt uneori, dimpotrivă, capabile de o moralitate foarte înaltă.

Puţinii psihologi care le-au studiat nu au făcut-o decât din punctul de vedere al actelor lor criminale; şi văzând că aceste acte sunt frecvente, au atribuit mulţimilor un nivel moral foarte coborât.

Fără îndoială că ele dau deseori dovadă de un asemenea nivel moral, dar de ce oare? – pur şi simplu pentru că instinctele de cruzime distructivă sunt rămăşiţe ale epocilor primitive ce dorm în adâncul fiecăruia dintre noi. Pentru individul izolat, ar fi periculos să şi le satisfacă, pe când, fiind absorbit într-o mulţime lipsită de

răspundere şi neputând fi, deci, pedepsit, are toată libertatea să şi le urmeze. Neputând să exercităm, în mod obişnuit, aceste instincte distructive asupra semenilor noştri, ne mărginim să ni le descărcăm asupra animalelor. Pasiunea pentru vânătoare şi cruzimea mulţimilor provin dintr-o aceeaşi sursă. Mulţimea care îşi sfâşie încetul cu încetul victima fără apărare dă dovadă de o laşă cruzime — extrem de înrudită însă, pentru filosof, cu cea a vânătorilor adunaţi laolaltă din plăcerea de a asista la sfâşierea unui biet cerb de către câinii lor.

Chiar dacă mulţimea e capabilă de omoruri, incendii şi tot soiul de alte fărădelegi, ea este deopotrivă capabilă de acte de jertfă şi fapte dezinteresate aflate mai presus decât cele de care este capabil

individul izolat. Mai degrabă asupra individului din mulţime are efect invocarea sentimentelor ce ţin de glorie, onoare, religie şi patrie. Istoria e doldora de exemple de tipul cruciadelor şi voluntariatului din 93. De un mare devotament şi de măreţe fapte dezinteresate sunt capabile doar colectivităţile. Câte mulţimi nu s-au lăsat cu eroism măcelărite pentru credinţe şi idei pe care abia le pricepeau! Mulţimile care fac greve, le fac mai degrabă ca să se supună unui consemn, decât ca să obţină o mărire de salariu. Rareori interesul personal constituie un mobil puternic pentru mulţimi, pe când el este mobilul aproape exclusiv al individului izolat. Nu interesul personal, cu siguranţă, a condus mulţimile în atâtea războaie, războaie pe care, cel mai adesea,

mintea lor nu le putea înţelege şi în care s-au lăsat măcelărite la fel de uşor precum ciocârliile hipnotizate de oglinjoara unui vânător.

Până şi cei mai mari nemernici, prin simplul fapt al reunirii lor într-o mulţime, capătă câteodată nişte principii foarte stricte de moralitate. Taine remarca faptul că ucigaşii din septembrie 1792 veneau să depună pe mesele comitetelor banii şi bijuteriile găsite asupra victimelor, pe care le-ar fi putut fura cu cea mai mare uşurinţă. Mulţimea fremătândă şi sărmană, care a invadat, urlând, în timpul Revoluţiei de la 1848, palatul Tuileries, nu şi-a însuşit niciunul din obiectele în faţa cărora a rămas înmărmurită, deşi un singur asemenea obiect i-ar fi fost hrană pentru nenumărate zile.

Desigur că acest rol moralizator, exercitat de mulţime asupra individului, nu constituie o regulă generală, dar se observă frecvent, chiar şi în împrejurări cu mult mai puţin grave decât cele citate mai sus. La teatru, am spus-o deja, mulţimea cere eroului piesei calităţi morale exagerate, sala dovedindu-se uneori, chiar dacă e compusă din elemente cu un nivel foarte coborât, extrem de virtuoasă.

Chefliul de profesie, peştele, derbedeul care-şi bate joc de orice, bombăne adesea la vederea unei scene mai uşuratice sau la auzul unei mici aluzii, care sunt absolut anodine, totuşi, în comparaţie cu discuţiile lor obişnuite.

Aşadar, mulţimile care se dedau adesea instinctelor josnice dau uneori prin actele lor de înaltă moralitate – exemplu. Dacă

desconsiderarea interesului personal, resemnarea, devotamentul absolut în slujba unui ideal himeric sau real sunt nişte calităţi morale, se poate spune că mulţimile posedă uneori aceste virtuţi într-un grad pe care nici cei mai înţelepţi filosofi nu l-au atins decât rareori. Ele le practică, fireşte, inconştient, dar – ce contează? Dacă mulţimile ar fi chibzuit prea adesea şi ar fi ţinut seama de interesele lor imediate, poate că nicio civilizaţie nu ar fi înflorit pe planeta noastră şi poate că umanitatea n-ar mai avea istorie.

CAPITOLUL III IDEILE, RAŢIONAMENTELE ŞI IMAGINAŢIA MULŢIMILOR

5*1. Ideile mulţimilor* – Ideile fundamentale şi ideile auxiliare – Cum pot subzista simultan idei contradictorii –

Transformările pe care trebuie să le sufere ideile elevate spre a fi accesibile mulţimilor – Rolul social al ideilor nu depinde de partea de adevăr ce o pot conţine – 52. *Raţionamentele mulţimilor* – Mulţimile nu pot fi influenţate prin raţionamente – Raţionamentele mulţimilor au întotdeauna un nivel foarte coborât – între ideile pe care le asociază mulţimile nu există decât în aparenţă legături de asemănare sau de succesiune – 53. *Imaginaţia mulţimilor* – Forţa imaginaţiei mulţimilor – Ele gândesc în imagini şi aceste imagini se succed fără nicio legătură – Mulţimile sunt puternic impresionate mai ales de aspectul miraculos al lucrurilor – Miraculosul şi legendarul constituie adevăratele temelii ale civilizaţiilor – Imaginaţia populară a stat întotdeauna la baza puterii oamenilor de

stat – Cum arată faptele capabile să impresioneze imaginaţia mulţimilor.

şi – Ideile mulţimilor

Studiind, într-o lucrare anterioară, rolul ideilor în evoluţia popoarelor, am dovedit că orice civilizaţie provine dintr-un număr mic de idei fundamentale, rareori înnoite. Am arătat cum se statornicesc aceste idei în sufletul mulţimilor; cu câtă greutate pătrund acolo şi ce forţă posedă, o dată ce au pătruns. Am arătat totodată că marile perturbaţii din istorie sunt, cel mai adesea, consecinţa modificării acestor idei fundamentale.

Cum am tratat îndeajuns acest subiect, nu voi reveni asupra lui, ci mă voi mărgini la a spune câteva cuvinte despre ideile accesibile mulţimilor şi despre modul în care ele le concep.

Le putem împărţi în două categorii. Întruna, vom grupa ideile întâmplătoare şi trecătoare, create sub influenţa momentului: entuziasmul excesiv pentru un individ sau o doctrină, de exemplu. În cealaltă, ideile fundamentale cărora mediul, ereditatea „opinia publică le dau o mare stabilitate, precum: ideile religioase de odinioară, ideile democratice şi sociale de astăzi.

Ideile fundamentale ar putea fi reprezentate prin masa apelor unui fluviu care îşi desfăşoară domol cursul; ideile trecătoare – prin valurile mărunte, mereu mişcătoare, ce îi agită suprafaţa şi care, deşi lipsite de o importanţă reală, sunt mai vizibile decât însuşi cursul fluviului.

În zilele noastre, marile idei fundamentale din care s-au hrănit părinţii

noştri par din ce în ce mai şubrede şi totodată instituţiile care se sprijineau pe ele au început să se clatine din temelii. Capătă formă acum multe din acele mici idei temporare de care tocmai vorbeam; dar puţine dintre ele par sortite să capete o influenţă predominantă.

Oricare ar fi ideile sugerate mulţimilor, ele nu pot deveni dominante decât cu condiţia de a îmbrăca o formă foarte simplă şi de a fi reprezentate în mintea lor prin imagini. Nicio înlănţuire logică prin analogie sau succesiune nu există între aceste idei-imagini; ele se pot substitui una alteia precum lentilele lanternei magice pe care operatorul le scoate din cutia în care stau suprapuse. Putem vedea aşadar cum în mulţimi prind formă succesiv ideile cele mai contradictorii. Supunându-se capriciilor de-

o clipă ale sorţii, mulţimea se va afla sub influenţa uneia sau alteia din diversele idei aparţinând bagajului accesibil ei şi va comite, în consecinţă, actele cele mai inconsecvente. Absenţa completă a spiritului critic nu îi permite să perceapă contradicţiile.

Nu se petrece aici, de altfel, un fenomen caracteristic mulţimilor. Îl putem întâlni la mulţi indivizi izolaţi, nu numai la fiinţele primitive, ci şi la toţi cei care, în anumite privinţe, se aseamănă mental cu primitivii: la membrii fervenţi ai unei secte religioase, de exemplu. L-am observat, de pildă, la hinduşii instruiţi, educaţi în universităţile noastre europene şi posesori de diplome. Pe fondul lor imuabil de idei religioase sau sociale ereditare se suprapusese, fără a le altera deloc, un strat

de idei occidentale lipsite de orice înrudire cu primele. În funcţie de împrejurări, apăreau fie unele, fie celelalte, cu cortegiul lor specific de vorbe, astfel că acelaşi individ manifesta cele mai flagrante contradicţii. Contradicţii mai degrabă aparente decât reale, căci numai ideile ereditare sunt îndeajuns de puternice la un individ izolat spre a deveni, într-adevăr, mobiluri de comportament. Numai atunci când, în urma încrucişărilor, omul se află între impulsuri ereditare diferite, actele sale pot fi, de la un moment la altul, absolut contradictorii. E inutil să insistăm aici asupra acestor fenomene, cu toate că importanţa lor psihologică este capitală. Consider că pentru a le putea înţelege este nevoie de cel puţin zece ani de călătorii şi observaţii.

Cum ideile nu sunt accesibile mulţimilor decât după ce au îmbrăcat o formă foarte simplă, ele trebuie deseori să sufere cele mai complete transformări spre a deveni populare. Dacă este vorba despre idei filosofice sau ştiinţifice ceva mai elevate, poţi constata uşor profunzimea modificărilor de care acestea au nevoie pentru a coborî, din treaptă în treaptă, până la nivelul mulţimilor. Aceste modificări depind mai ales de neamul căruia îi aparţin îndeosebi mulţimile; dar prin ele ideile se împuţinează şi se simplifică întotdeauna. De aceea, din punct de vedere social, nu prea există de fapt vreo ierarhie a ideilor, adică idei mai elevate sau mai puţin elevate. Prin însuşi faptul că o idee îşi face loc în mulţimi şi le poate tulbura, ea este despuiată de aproape tot ce îi conferea elevaţie şi

măreţie.

Valoarea ierarhică a unei idei este, de altfel, fără importanţă. Sunt demne de luat în seamă numai efectele pe care le produce. Ideile creştine ale Evului Mediu, ideile democratice ale secolului trecut, ideile sociale de astăzi nu sunt, desigur, prea elevate. Le putem considera, din punct de vedere filosofic, drept nişte biete erori. Şi totuşi, rolul lor a fost şi va fi imens şi ele se vor număra multă vreme printre factorii esenţiali în conducerea statelor.

Chiar dacă ideea a suferit modificări care o fac accesibilă mulţimilor, ea nu acţionează decât atunci când pătrunde – prin diverse procedee ce vor fi studiate în altă parte – în inconştient, devenind un sentiment. Această transformare este în general foarte îndelungată.

Nu trebuie să credem, de altfel, că o idee poate avea efect, fie şi asupra mulţimilor cultivate, dat fiind că justeţea i-a fost demonstrată. Ne dăm seama de acest lucru văzând cât de puţin îi influenţează, pe cei mai mulţi, cea mai clară demonstraţie. Un ascultător cultivat poate să recunoască evidenţa însăşi; dar el va fi repede readus, pe cale inconştientă, la concepţiile sale primitive. Revedeţi-l peste câteva zile, şi el vă va servi din nou vechile argumente, exact în aceiaşi termeni. Se află de fapt sub influenţa unor idei anterioare, devenite sentimente; şi doar acestea acţionează asupra mobilurilor profunde ale actelor şi vorbelor noastre.

Atunci când, prin diverse procedee, o idee sfârşeşte prin a se încrusta în sufletul mulţimilor, ea capătă o forţă invincibilă, şi

de aici decurg o serie întreagă de consecinţe. Ideilor filosofice care au avut ca deznodământ Revoluţia franceză le-a trebuit multă vreme spre a se implanta în sufletul popular. Iar forţa lor invincibilă, o dată ce s-au statornicit, e bine cunoscută. Elanul unui întreg popor întru cucerirea egalităţii sociale, întru realizarea unor drepturi abstracte şi a unor libertăţi ideale a făcut ca toate tronurile să se clatine şi a tulburat adânc lumea occidentală. Timp de douăzeci de ani, popoarele s-au năpustit unele asupra altora şi Europa a cunoscut hecatombe comparabile cu cele ale lui Gingis-han şi Timur Lenk. Niciodată nu a fost atât de clar la ce poate duce descătuşarea ideilor capabile să schimbe orientarea sentimentelor.

Dacă ideile necesită mult timp pentru a

se statornicească în sufletul mulţimilor, le este necesar un timp nu mai puţin considerabil spre a-l părăsi. De aceea, în ce priveşte ideile, mulţimile sunt mereu cu mai multe generaţii în întârziere faţă de savanţi şi filosofi. Toţi oamenii de stat ştiu astăzi ce greşeli conţin ideile fundamentale proclamate la un moment dat, dar cum influenţa lor este încă foarte puternică, sunt obligaţi să guverneze urmând principii în al căror adevăr au încetat să mai creadă.

§2. – Raţionamentele mulţimilor

Nu se poate spune în mod absolut că mulţimile nu sunt influenţabile prin raţionamente. Dar argumentele pe care le folosesc şi cele care acţionează asupra lor par să fie, din punct de vedere logic, de un nivel atât de coborât, încât numai prin analogie le putem socoti raţionamente.

Raţionamentele inferioare ale mulţimilor sunt, ca şi raţionamentele elevate, bazate pe asociaţii: dar între ideile asociate de către mulţimi nu există decât în aparenţă legături de asemănare sau de succesiune. Ele se înlănţuie în modul celor ale unui eschimos care, ştiind din experienţă că gheaţa, corp transparent, se topeşte în gură, trage concluzia că sticla, de asemenea corp transparent, trebuie să se topească la rândul ei în gură; sau al celor ale unui sălbatic, care îşi închipuie că mâncând inima unui duşman curajos, îi dobândeşte vitejia; sau, încă, al celor ale unui muncitor care, exploatat de un patron, trage concluzia că toţi patronii sunt nişte exploatatori.

Asocierea unor lucruri disparate, neavând decât în aparenţă relaţii între ele şi

imediata generalizare a cazurilor particulare – iată caracteristicile logicii colective. De acest ordin sunt asociaţiile pe care le prezintă, întotdeauna, mulţimilor acei oratori care ştiu să le manipuleze. Numai acestea le pot influenţa. O Înlănţuire de raţionamente riguroase ar fi complet de neînţeles mulţimilor şi de aceea ne permitem să spunem că ele nu judecă sau judecă greşit şi că nu pot fi influenţate printr-un raţionament. Citite, anumite discursuri care au exercitat o influenţă enormă asupra celor care le-au ascultat sunt, adesea, uimitor de slabe; dar se uită că au fost făcute spre a antrena colectivităţile şi nu spre a fi citite de către filosofi. Oratorul, comunicând intim cu mulţimea, ştie să evoce imaginile care o vrăjesc. Dacă izbuteşte, scopul său a fost

atins; şi un întreg volum de cuvântări plicticoase nu valorează cât cele câteva fraze care au izbutit să cucerească sufletele ce trebuiau convinse.

Inutil de adăugat că neputinţa mulţimilor de a judeca corect le face să fie lipsite de orice spirit critic, adică de aptitudinea de a discerne adevărul de eroare, de a formula o judecată exactă. Judecăţile pe care le acceptă nu sunt decât judecăţi impuse, şi niciodată judecăţi argumentate. Sunt numeroşi indivizii care, din acest punct de vedere, nu se ridică deasupra mulţimilor. Uşurinţa cu care devin generale anumite opinii ţine mai ales de neputinţa majorităţii oamenilor de a-şi forma o părere proprie, bazată pe raţionamente proprii.

§3. – Imaginaţia mulţimilor

Imaginaţia mulţimilor precum a tuturor fiinţelor la care nu intervine raţionamentul, poate fi profund impresionată. Imaginile evocate în mintea lor de un personaj, un eveniment, un accident au aproape însufleţirea lucrurilor reale. Mulţimile se află întrucâtva în cazul celui care doarme, a cărui raţiune, temporar suspendată, lasă să-i ţâşnească în minte imagini de o intensitate extremă, dar care, în contact cu gândirea, ar pieri de îndată. Mulţimile, nefiind capabile nici de gândire, nici de raţionament, nu cunosc neverosimilul: or, tocmai lucrurile cele mai neverosimile sunt, în general, cele mai şocante.

Şi iată de ce aspectele miraculoase şi legendare ale evenimentelor impresionează întotdeauna cel mai tare mulţimile.

Miraculosul şi legendarul constituie, în realitate, adevăratele temelii ale unei civilizaţii. În istorie, aparenţa a jucat întotdeauna un rol mult mai important decât realitatea. Irealul predomină asupra realului.

Neputând gândi decât în imagini, mulţimile nu sunt impresionate decât de imagini. Doar acestea le înspăimântă sau le farmecă şi devin mobiluri de acţiune.

De aceea, reprezentaţiile teatrale, care oferă imaginea în forma sa cea mai clară, au întotdeauna o influenţă enormă asupra mulţimilor. Pâinea şi spectacolele constituiau altă dată pentru plebea romană idealul fericirii. În cursul epocilor care au urmat, acest ideal s-a schimbat prea puţin. Nimic nu impresionează mai puternic imaginaţia populară ca o piesă de teatru.

Întreaga sală resimte în acelaşi timp aceleaşi emoţii, şi dacă acestea nu se transformă pe dată în acte, este pentru că nici cel mai inconştient spectator nu poate să nu-şi dea seama că este victima iluziilor şi că a râs sau a plâns la aventuri imaginare. Câteodată, totuşi, sentimentele sugerate de imagini sunt suficient de puternice pentru a tinde, precum sugestiile obişnuite, să se transforme în acte. S-a spus adesea povestea acelui teatru dramatic popular, obligat să-l apere la ieşire pe actorul din rolul trădătorului, spre a-l scăpa de violenţele spectatorilor indignaţi de fărădelegile sale imaginare. Iată, cred, unul din cele mai remarcabile indicii ale stării mentale a mulţimilor şi, mai ales, ale uşurinţei cu care pot fi sugestionate. Irealul are aproape la fel de multă importanţă, în

ochii lor, ca şi realul. Ele au tendinţa evidentă de a nu le deosebi.

Tocmai pe imaginaţia populară se bazează, de fapt, puterea cuceritorilor şi forţa statelor. Când se acţionează asupra ei, mulţimile se pun în mişcare. Toate marile fapte istorice, creaţia budismului, a creştinismului, a islamismului, Reforma, Revoluţia franceză şi, în zilele noastre, invazia ameninţătoare a socialismului sunt consecinţe directe sau îndepărtate ale unor impresii puternice produse asupra imaginaţiei mulţimilor.

De aceea, marii oameni de stat ai tuturor timpurilor şi ţărilor, inclusiv cei mai răi despoţi, şi-au găsit în imaginaţia populară sprijinul puterii lor. Niciodată nu au încercat să cârmuiască împotriva ei. „Am pus capăt războiului din Vendée, spunea

Napoleon la un Consiliu de Stat, făcându-mă catolic; m-am stabilit în Egipt, făcându-mă musulman; i-am câştigat pe preoţi în Italia, făcându-mă papist. Dacă aş guverna un popor de evrei, aş reconstrui templul lui Solomon”. Niciodată, poate, de la Alexandru şi Cezar încoace, niciun mare om de stat n-a înţeles mai bine cum trebuie impresionată imaginaţia mulţimilor. Preocuparea sa constantă a fost să o şocheze. Se gândea la asta în victoriile sale, în discursurile sale, în tot ce spunea, în tot ce făcea. Se mai gândea încă la asta, pe patul de moarte.

Ce trebuie să faci ca să impresionezi imaginaţia mulţimilor? O vom vedea curând. Să spunem, de pe acum, că demonstraţiile menite să influenţeze inteligenţa şi raţiunea sunt incapabile să atingă acest scop. Antoniu n-a avut nevoie de vreo retorică

savantă pentru a aţâţa poporul împotriva ucigaşilor lui Cezar. I-a citit testamentul şi i-a arătat cadavrul.

Tot ceea ce impresionează puternic imaginaţia mulţimilor trebuie să aibă forma unei imagini şocante şi limpezi, lipsită de orice interpretare sau însoţită numai de câteva fapte miraculoase: o mare izbândă, o mare minune, o mare crimă, o mare speranţă. Important este să prezinţi lucrurile în bloc şi să nu le arăţi niciodată proveniența. O sută de crime mărunte sau o sută de accidente mărunte nu vor şoca defel imaginaţia mulţimilor; pe când o singură crimă remarcabilă, o singură catastrofă, chiar cu consecinţe infinit mai puţin ucigătoare decât ale celor o sută de accidenţe la un loc, o vor impresiona profund. Marea epidemie de gripă care a

ucis, la Paris, 5.000 de persoane în câteva săptămâni a impresionat prea puţin imaginaţia populară. Această veritabilă hecatombă nu se traducea, într-adevăr, prin vreo imagine vizualizabilă, ci numai prin datele statistice săptămânale. Un accident care, în loc de aceste 5.000 de persoane, ar fi ucis în aceeaşi zi 500, într-o piaţă publică, în urma unui eveniment extrem de vizibil.

cum ar fi prăbuşirea turnului Eiffel, ar fi produs asupra imaginaţiei o impresie imensă. Eventuala dispariţie a unui transatlantic, presupus, din lipsă de ştiri, a se fi scufundat în largul mării, a impresionat profund, timp de opt zile, imaginaţia mulţimilor. Or, statisticile oficiale arătau că în acelaşi an dispăruseră o mie de vase de mare gabarit. Acestor dispariţii succesive, cu mult mai importante ca pierderi de vieţi

şi de mărfuri, mulţimile nu le-au dat nici cea mai mică atenţie.

Nu faptele prin ele însele sunt cele care impresionează imaginaţia populară, ci modul în care sunt prezentate. Aceste fapte trebuie să producă prin condensare, dacă mă pot exprima astfel, o imagine şocantă, care să ocupe şi să obsedeze mintea. Să cunoşti arta de a impresiona imaginaţia mulţimilor înseamnă să cunoşti arta de a le cârmui.

CAPITOLUL IV FORMA RELIGIOASĂ PE CARE O IAU TOATE CONVINGERILE MULŢIMILOR

Ce este sentimentul religios – El nu depinde de adorarea unei divinităţi – Caracteristicile sale – Forţa convingerilor care iau formă religioasă – Diverse exemple

– Zeii populari n-au dispărut niciodată – Forme noi sub care aceştia renasc – Forme religioase de ateism – Importanţa acestor noţiuni din punct de vedere istoric – Reforma, Noaptea Sfântului Bartolomeu, Teroarea şi toate evenimentele de acest tip sunt consecinţe ale sentimentelor religioase ale mulţimilor, şi nu ale voinţei indivizilor izolaţi.

Am văzut că mulţimile nu judecă, am văzut că admit sau resping ideile în bloc, că nu suportă nici discuţia, nici contrazicerea şi că sugestiile care acţionează asupra lor le invadează în întregime câmpul înţelegerii, tinzând să se transforme de îndată în acte. Am arătat că mulţimile sugestionate în mod convenabil sunt gata să se jertfească pentru idealul ce le-a fost sugerat. Am văzut, în fine, că ele nu cunosc decât sentimentele

violente şi extreme. În cazul lor, simpatia ajunge repede la adoraţie şi, abia înfiripată, antipatia se transformă în ură. Aceste indicaţii generale ne permit să presimţim de pe acum natura convingerilor lor.

Examinând îndeaproape convingerile mulţimilor, atât în epocile de credinţă religioasă cât şi în perioadele marilor răzvrătiri politice, ca cele din secolul trecut, constaţi că acestea au întotdeauna o formă specială, pe care n-aş putea-o defini bine decât numind-o sentiment religios.

Acest sentiment are caracteristici foarte simple: adorarea unei fiinţe presupuse superioare, teama de puterea ce i se atribuie, supunerea oarbă la ordinele sale, imposibilitatea de a-i discuta dogmele, dorinţa de a le răspândi, tendinţa de a-i considera duşmani pe toţi cei care refuză să

le accepte. Indiferent dacă un astfel de sentiment se referă la un zeu invizibil, la un idol de piatră, la un erou sau la o idee politică, esenţa sa rămâne întotdeauna religioasă. Supranaturalul şi miraculosul se regăsesc deopotrivă într-însul. Mulţimile investesc cu o aceeaşi forţă misterioasă formula politică sau conducătorul victorios care le fanatizează pe moment.

Să fii religios nu înseamnă numai să adori o divinitate, ci să-ţi pui toate resursele minţii, întreaga capacitate de supunere a voinţei, întreaga ardoare a fanatismului în slujba unei cauze sau a unei fiinţe devenite ţintă şi ghid al sentimentelor şi acţiunilor tale.

Sentimentul religios este de regulă însoţit de intoleranţă şi fanatism. Acestea sunt inevitabile la cei ce cred că deţin

secretul fericirii pe pământ sau în ceruri. Cele două trăsături se regăsesc la toţi oamenii reuniţi în grup în clipa când o convingere oarecare îi determină să se răzvrătească. Iacobinii din vremea Terorii erau la fel de fundamental religioşi ca şi catolicii din vremea Inchiziţiei, iar înflăcărarea lor crudă provenea din aceeaşi sursă.

Convingerile mulţimilor capătă acele caracteristici de supunere oarbă, intoleranţă sălbatică, nevoie de propagandă violentă, ce sunt inerente sentimentului religios; se poate spune aşadar că toate crezurile lor au o formă religioasă. Eroul aclamat de o mulţime este, pentru ea, un zeu autentic. Napoleon a fost un astfel de zeu vreme de cincisprezece ani şi niciodată vreo divinitate nu a avut parte de adoratori

mai desăvârşiţi. Niciuna nu a trimis cu mai multă uşurinţă oameni la moarte. Niciunul din zeii păgânismului şi ai creştinismului nu au exercitat o dominaţie mai completă asupra sufletelor.

Întemeietorii de credinţe religioase sau politice nu le-au întemeiat decât datorită ştiinţei lor de a impune mulţimilor acele sentimente de fanatism religios, prin care omul îşi găseşte fericirea în adoraţie şi care îl împing să-şi jertfească viaţa pentru idolul său. Aşa s-a întâmplat în toate epocile. În frumoasa sa carte despre Galia romană, Fustei de Coulanges face pe bună dreptate observaţia că Imperiul Roman nu s-a menţinut nicidecum prin forţă, ci prin admiraţia religioasă pe care o inspira. „Ar fi fără precedent în istoria lumii, spune el cu bun simţ, ca un regim detestat de atâtea

populaţii să fi durat cinci secole… Ar fi inexplicabil ca treizeci de legiuni ale Imperiului să fi putut supune prin constrângere o sută de milioane de oameni”. Dacă se supuneau, era pentru că împăratul, personificând măreţia romană, era adorat de toată lumea ca o divinitate. În ultimul târguşor al Imperiului, împăratul avea altare. „În vremea aceea, de la un capăt la altul al Imperiului, în suflete s-a ivit o nouă religie, ale cărei divinităţi erau înşişi împăraţii. Cu câţiva ani înainte de era creştină, întreaga Galic, reprezentată prin şaizeci de cetăţi, ridica un templu, în apropiere de oraşul Lyon, lui Augustus… Preoţii săi, aleşi de uniunea oraşelor galice, erau primii oameni ai ţării… E imposibil să atribui toate acestea fricii şi slugărniciei. Nu sunt slugarnice popoare întregi şi nu

sunt astfel timp de trei secole. Nu curtezanii îl adorau pe principe, ci Roma. Şi nu doar Roma, ci şi Galia, Spania, Grecia şi Asia”.

Astăzi, marii cuceritori de suflete nu mai au altare, au însă statui sau imagini, iar cultul de care se bucură nu diferă considerabil de cel de odinioară. Nu izbuteşti să înţelegi câte ceva din filosofia istoriei decât după ce ţi-a devenit limpede acest aspect fundamental al psihologiei mulţimilor: pentru ele, sau eşti zeu, sau nu eşti nimic.

Acestea nu sunt superstiţii din alte vremuri, definitiv izgonite de către raţiune. În lupta sa eternă împotriva raţiunii, sentimentul n-a fost niciodată învins. Mulţimile nu mai vor să audă de cuvinte precum divinitate şi religie, care le-au dominat atâta vreme; dar în nicio epocă n-

au ridicat atâtea statui şi altare ca de un secol încoace. Mişcarea populară, cunoscută sub numele d*e boulangisme,* a arătat cât de lesne pot să renască instinctele religioase ale mulţimilor. N-a existat sat în al cărui han să nu fi fost imaginea eroului. I se atribuia puterea de a îndrepta toate nedreptăţile, de a lecui toate relele şi mii de oameni şi-ar fi dat viaţa pentru el. Ce loc ar fi ocupat în istorie, dacă propriul său caracter i-ar fi putut întreţine legenda!

De aceea, e o banalitate cu totul inutilă să tot spunem că mulţimilor le trebuie o religie. Credinţele politice, divine şi sociale nu prind rădăcini într-însele decât cu condiţia de a îmbrăca întotdeauna acea formă religioasă care le pune în afara oricărei discuţii. Dacă mulţimile ar putea fi

făcute să-l accepte, ateismul ar avea întreaga ardoare intolerantă a unui sentiment religios şi ar deveni de îndată, în manifestările sale exterioare, un cult. Evoluţia micii secte pozitiviste ne furnizează aici o stranie dovadă. Ea se aseamănă acelui nihilist despre care povesteşte profundul Dostoievski. Străfulgerat într-o bună zi de luminile raţiunii, el distruse imaginile divinităţilor şi sfinţilor care împodobeau altarul micii sale capele, stinse luminările şi, de îndată, înlocui imaginile distruse cu operele câtorva filosofi atei – apoi reaprinse, pios, luminările. Obiectul credinţei sale religioase se schimbase, dar s-ar putea spune oare că sentimentele religioase i se schimbaseră cu adevărat?

Nu poţi înţelege bine, repet, anumite evenimente istorice – şi tocmai pe cele mai

importante – decât după ce ai sesizat forma religioasă pe care o iau întotdeauna, până la urmă, convingerile mulţimilor. Multe fenomene sociale se cer mai studiate degrabă de către un psiholog decât de un naturalist. Marele nostru istoric Taine nu a examinat Revoluţia franceză decât ca naturalist, astfel încât geneza reală a evenimentelor i-a scăpat adesea. El a observat foarte bine faptele, dar, neînţelegând bine psihologia mulţimilor, celebrul scriitor n-a ştiut întotdeauna să ajungă la cauze. Faptele înspăimântându-l prin aspectul lor sângeros, anarhic şi crud, el n-a văzut în eroii marii epopei decât o hoardă de sălbatici epileptici, dedându-se neînfrânaţi instinctelor. Violenţele Revoluţiei, masacrele sale, nevoia sa de propagandă, declaraţiile sale de război

făcute tuturor regilor nu se explică decât admiţând că Revoluţia a reprezentat statornicirea unei noi credinţe religioase în sufletul mulţimilor. Reforma, Noaptea Sf. Bartolomeu, războaiele religioase, Inchiziţia, Teroarea sunt fenomene de acelaşi ordin, săvârşite sub influenţa acestor sentimente religioase care duc cu necesitate la extirparea, prin foc şi sabie, a tot ceea ce se opune statornicirii noii credinţe. Metodele Inchiziţiei şi ale Terorii sunt cele ale adevăraţilor convinşi. Nu ar mai fi convinşi, dacă ar folosi alte metode.

Tulburări analoge celor pe care tocmai le-am citat nu sunt posibile decât atunci când sufletul mulţimilor le face să izbucnească. Nici cei mai răi despoţi nu ar avea puterea să le dezlănţuie. Istoricii potrivit cărora Noaptea Sfâmtului

Bartolomeu este opera unui rege ignoră atât psihologia mulţimilor, cât şi pe cea a regilor. Asemenea manifestări nu pot proveni decât din sufletul popular. Cea mai deplină putere absolută a celui mai despotic monarh nu poate decât, cel mult, să le grăbească sau să le întârzie puţin clipa declanşării. Nu regii sunt aceia care au făcut Noaptea Sfântului Bartolomeu sau războaiele religioase, aşa cum nu Robespierre, Danton sau Saint-Just au făcut Teroarea. Îndărătul unor astfel de evenimente regăseşti, întotdeauna, sufletul mulţimilor.

CARTEA A DOUA OPINIILE ŞI CREDINŢELE MULŢIMILOR

CAPITOLUL I FACTORI ÎNDEPĂRTAŢI AI CREDINŢELOR ŞI OPINIILOR MULŢIMILOR

Factori pregătitori ai credinţelor

mulţimilor – înflorirea credinţelor mulţimi – lor este consecinţa unei elaborări anterioare – Studiul diverşilor factori aiacestor credinţe –

şi Neamul – Influenţa predominantă pe care o exer-cită – El reprezintă sugestiile strămoşilor –

§*2. Tradiţiile* – Ele sunt sintezasufletului neamului – Importanţa socială a tradiţiilor – Cum devin ele no-cive, după ce au fost necesare – Mulţimile conservă cu cea mai mare te-nacitate ideile tradiţionale –

§*3. Timpul* – El pregăteşte întâi statornicirea credinţelor, apoi distrugerea lor – Graţie lui, ordinea poate apărea din haos

§*4. Instituţiile politice şi sociale* – Ideea greşită privind rolul lor – Influenţa lor este extrem de slabă – Ele sunt efecte, nu cauze

– Popoarele nu pot deloc să-şi aleagă instituţiile ce li se par cele mai bune – Instituţiile sunt nişte etichete care, sub un acelaşi nume, ascund cele mai disparate lucruri – Cum se pot elabora constituţiile – Nevoia anumitor popoare de a avea anumite instituţii rele sub aspect teoretic, precum centralizarea –

§*5. Instrucţia şi educaţia* – Idei actuale eronate privind influenţa instrucţiei asupra mulţimilor – Date statistice – Rolul demoralizator al educaţiei latine – influenţa pe care ar putea-o exercita instrucţia – Exemple furnizate de diverse popoare.

Tocmai am studiat constituţia mentală a mulţimilor. Cunoaştem modul lor de a simţi, de a gândi, de a judeca. Să vedem în continuare cum se ivesc şi cum se

statornicesc opiniile şi credinţele lor.

Factorii care determină aceste opinii şi credinţe sunt de două tipuri: factori îndepărtaţi şi factori imediaţi.

Factorii îndepărtaţi fac mulţimile capabile să adopte anumite convingeri şi le fac impermeabile la altele. Ei pregătesc terenul în care vedem dintr-odată încolţind idei noi, ce uimesc prin forţa şi rezultatele lor, dar care sunt spontane numai ca aparenţă. Explozia anumitor idei în sânul mulţimilor şi punerea lor în aplicare se produce, câteodată, fulgerător. Dar acesta nu e decât un efect de suprafaţă, îndărătul căruia trebuie căutată, cel mai adesea, o îndelungă lucrare anterioară.

Factorii imediaţi sunt cei care, suprapunându-se acestei lucrări îndelungate, fără de care nu ar putea

acţiona, produc în sânul mulţimilor convingerile active, adică dau formă ideii, făcând-o să se dezlănţuie cu toate consecinţele sale. Sub presiunea acestor factori imediaţi se ivesc acele hotărâri care pun brusc în mişcare colectivităţile; prin intermediul lor se declanşează o răscoală sau se hotărăşte o grevă; prin intermediul lor, majorităţi enorme aduc un om la putere sau răstoarnă un guvern.

În toate marile evenimente ale istoriei se constată acţiunea succesivă a acestor două tipuri de factori. Revoluţia franceză, pentru a nu lua decât un exemplu dintre cele mai izbitoare, a avut, printre factorii săi îndepărtaţi, criticile din diverse scrieri, abuzurile fiscale ale vechiului regim. Sufletul mulţimilor fiind astfel pregătit, el a fost apoi lesne răzvrătit de factorii imediaţi,

precum discursurile oratorilor şi opoziţia Curţii la unele reforme fără nicio însemnătate.

Printre factorii îndepărtaţi, există unii de ordin general, care se regăsesc la baza tuturor credinţelor şi opiniilor mulţimilor: neamul, tradiţiile, timpul, instituţiile, educaţia. Vom studia acum rolul fiecăruia.

şi – Neamul

Acest factor, neamul, trebuie pus pe primul loc, el fiind cu mult mai important decât toţi ceilalţi. L-am studiat suficient într-o carte precedentă, pentru a nu mai fi nevoie să stăruim asupra lui. Am arătat ce este o seminţie şi cum, de îndată ce caracteristicile sale sunt formate, credinţele, instituţiile, artele, într-un cuvânt toate elementele civilizaţiei sale, devin expresia exterioară a sufletului său. Forţa

neamului este într-atât de mare, încât niciun element n-ar putea trece de la un popor la altul fără a suferi transformările cele mai profunde.[9]

Mediul, împrejurările, evenimentele reprezintă influenţele sociale ale momentului. Ele pot exercita o acţiune importantă dar numai temporară, dacă ea se opune influenţelor neamului, adică ale întregului şir de strămoşi.

Vom mai avea ocazia, în mai multe capitole ale acestei lucrări, să revenim asupra influenţei neamului şi să arătăm că această influenţă este atât de mare, încât ea domină caracteristicile specifice sufletului mulţimilor. Iată de ce popoarele diverselor ţări prezintă în credinţele şi comportamentul lor diferenţe foarte

9 Această afirmaţie reprezentînd încă o noutate şi istoria rămînînd absolut neinteligibilă fără ea, am consacrat mai multe capitole ale lucrării mele *Legile psihologice ale evoluţiei popoarelor* demonstraţiei sale. Cititorul va vedea că, în ciuda aparenţelor înşelătoare, nici limba, nici religia, nici artele, adică, într-un cuvînt, nici un element de civilizaţie nu poate trece intact de la un popor la altul.

accentuate şi nu pot fi influenţate în acelaşi mod.

§2. – Tradiţiile

Tradiţiile reprezintă totalitatea ideilor, necesităţilor, sentimentelor trecutului. Ele sunt o sinteză a neamului şi importanţa lor este copleşitoare.

Ştiinţele biologice au fost complet transformate de când embriologia a arătat imensa influenţă a trecutului asupra evoluţiei fiinţelor vii; ştiinţele istorice vor fi la rândul lor transformate când noţiunea aceasta va fi mai răspândită. Dar nu este încă suficient de răspândită, mulţi oameni de stat rămânând la ideile teoreticienilor din secolul trecut şi închipuindu-şi că o societate poate să o rupă cu trecutul său şi să se refacă în întregime călăuzindu-se doar după luminile raţiunii.

Un popor este un organism creat de către trecut. Ca orice organism, nu se poate modifica decât prin lente acumulări ereditare.

Adevăraţii conducători ai popoarelor sunt propriile lor tradiţii; şi, aşa cum am spus-o de nenumărate ori, doar formele exterioare pot fi schimbate cu uşurinţă. Fără tradiţii, adică fără suflet naţional, nu e posibilă vreo civilizaţie.

De aceea, cele două mari ocupaţii ale omului, de când există pe lume, au fost de a-şi crea o plasă deasă de tradiţii şi de a o distruge pe urmă, când efectele lor binefăcătoare s-au deteriorat. Fără tradiţii stabile, nu există civilizaţie; fără lenta eliminare a acestor tradiţii, nu există progres. Dificultatea este de a găsi un echilibru corect între stabilitate şi

variabilitate. Această dificultate este imensă. Când un popor îşi lasă obiceiurile să prindă rădăcini prea solide, timp de numeroase generaţii, el nu mai poate evolua şi devine, cum se întâmplă în China, în capabil de perfecţionare. Până şi revoluţiile violente devin atunci fără efect, căci fie fragmentele rupte ale lanţului se sudează la loc şi atunci trecutul redevine, fără să se fi petrecut nicio schimbare, atotputernic, fie fragmentele împrăştiate generează anarhia şi, foarte curând, decadenţa.

De aceea, sarcina fundamentală a unui popor este de a-şi păstra instituţiile trecutului, modificându-le doar încetul cu încetul. Grea sarcină. Romanii în timpurile trecute, englezii în timpurile moderne sunt aproape singurii care au dus-o la îndeplinire.

Cele mai tenace păstrătoare ale ideilor tradiţionale, cele ce se opun cu cea mai mare încăpăţânare la preschimbarea lor sunt tocmai mulţimile şi, mai ales, acele categorii de mulţimi care formează castele. Am insistat deja asupra acestui spirit conservator şi am arătat că multe revolte nu duc decât la simple schimbări de nume. La sfârşitul secolului trecut, privelişte a bisericilor distruse, a preoţilor expulzaţi sau ghilotinaţi, a persecuţiei generalizate la care era supus cultul catolic, te putea face să crezi că vechile idei religioase şi-au pierdut orice putere; şi totuşi, peste câţiva ani, la cererea generală, cultul abolit a fost repus în drepturi.[10]

---

10 **Raportul lui Fourcroy, adeptul de altădată al Convenţiei, citat de Taine, este foarte limpede din acest punct de vedere: „Ceea ce se vede peste tot referitor la slujba de duminică şi frecventarea bisericilor do- vedește că, în majoritatea lor, francezii vor să revină la vechile obiceiuri şi nu mai e momen- tul să rezistăm acestei tendințe naționale...Marea masă a oamenilor are nevoie de religie, de slujbe şi preoţi. *Este o greşeală aparţinînd citorva filozofi moderni, greşeală in care m-am lăsat eu însumi antrenat,* să crezi în posibilitatea unei instrucţii atît de largi, încît să se poată distruge prejudecăţile religioase: căci ele constituie, pentru cei mai mulţi dintre aceşti nefericiţi, o consolare... Trebuie să lăsăm, deci, marii mase a poporului, preoţii, altarele şi cultul."**

Nu există exemplu care să arate mai bine forţa exercitată de tradiţii asupra sufletului mulţimilor. Nu templele îi adăpostesc pe cei mai redutabili idoli, şi nici palatele – pe cei mai despotici tirani. Pe aceştia îi poţi lesne distruge. Stăpânii invizibili, care domnesc în sufletele noastre, rezistă oricărei strădanii şi nu cedează decât la lenta uzură a secolelor.

§3. – Timpul

În problemele sociale, ca şi în problemele biologice, unul din cei mai puternici factori este timpul. El este adevăratul creator şi marele distrugător. El este cel care a clădit munţii din fire de nisip şi a ridicat la nivelul demnităţii umane celula obscură a timpurilor geologice. Pentru a transforma orice fenomen, este suficientă acţiunea veacurilor. S-a spus pe

bună dreptate că o furnică ce ar avea tot timpul înainte, ar putea netezi Mont-Blane-ul. O fiinţă care ar poseda forţa magică de a modifica timpul după bunul său plac ar avea puterea pe care credincioşii o atribuie zeilor.

Dar noi nu trebuie să ne ocupăm aici decât de influenţa timpului asupra genezei opiniilor mulţimilor. Acţiunea sa este imensă şi din acest punct de vedere. El stăpâneşte marile forţe, precum seminţiile, care nu se pot forma în absenţa sa. El determină evoluţia şi moartea tuturor credinţelor. Prin el, acestea îşi dobândesc puterea şi tot prin el, o pierd.

Timpul pregăteşte opiniile şi credinţele mulţimilor, adică terenul în care ele vor încolţi. Prin urmare, anumite idei realizabile într-o epocă, nu mai sunt realizabile în alta.

Timpul clădeşte imensul sediment de credinţe şi gânduri din care se nasc ideile unei epoci. Acestea nu încolţesc cum se nimereşte, la întâmplare. Rădăcinile lor se afundă în cel mai îndepărtat trecut. Când înfloresc, ivirea lor se datorează timpului care le-a pregătit-o şi trebuie întotdeauna să ne întoarcem îndărăt pentru a le înţelege geneza. Sunt odrasle ale trecutului şi mame ale viitorului, sclave veşnice ale timpului.

Timpul este deci adevăratul nostru stăpân şi e suficient să-l lăsăm să acţioneze pentru a vedea toate lucrurile transformându-se. Astăzi ne neliniştesc foarte tare dorinţele ameninţătoare ale mulţimilor, distrugerile şi tulburările pe care acestea le prevestesc. Dar numai timpul îşi va asuma restabilirea echilibrului. „Niciun regim – scrie, pe bună dreptate,

domnul Lavisse – nu se creează într-o zi. Organizaţiile politice şi sociale sunt opere care cer secole; feudalismul exista inform şi haotic de veacuri, înainte de a-şi fi găsit legităţile; monarhia absolută a trăit de asemenea secole, înainte de a-şi fi găsit normele de guvernare, iar în aceste perioade de aşteptare au existat mari tulburări”.

§4. – Instituţiile politice şi sociale

Ideea că instituţiile pot remedia defectele societăţii, că progresul popoarelor decurge din perfecţionarea constituţiilor şi a formelor de guvernare, că schimbările sociale se fac prin decrete – ideea aceasta este încă extrem de răspândită. Revoluţia franceză a avut-o ca punct de plecare şi tot pe ea se sprijină teoriile sociale actuale.

Experienţele mereu repetate n-au

reuşit să clatine această redutabilă himeră. Filosofi şi istorici au încercat zadarnic să-i dovedească absurditatea. Nu le-a fost totuşi dificil să arate că instituţiile sunt produsul ideilor, sentimentelor, moravurilor; iar ideile, sentimentele şi moravurile nu se refac, refăcând codurile. Aşa cum un popor nu-şi alege culoarea ochilor sau a părului, el nu-şi alege nici instituţiile după bunul său plac. Instituţiile şi guvernele reprezintă produsul neamului. Ele nu creează nici pe departe o epocă, ci sunt create de ea. Popoarele nu sunt guvernate după cum li se năzare la un moment dat, ci după cum le-o cere caracterul. Uneori sunt necesare secole pentru a forma un regim politic şi secole pentru a-l schimba. Instituţiile nu au nicio virtute intrinsecă; prin ele însele nu sunt nici bune, nici rele. Bune la un moment

dat pentru un popor anumit, ele pot fi detestabile pentru un altul.

Un popor nu are nicidecum puterea să-şi schimbe cu adevărat instituţiile. Poate, desigur, cu preţul unor revoluţii violente, să le schimbe numele; dar fondul lor nu se schimbă. Numele sunt etichete deşarte, de care istoricul preocupat de valoarea reală a lucrurilor nu trebuie să ţină seama. Astfel, de exemplu, ţara cea mai democratică din lume este Anglia[11], supusă totuşi unui regim monarhic, pe când republicile hispano-americane, conduse prin constituţii republicane, îndură cel mai greu despotism. Caracterul popoarelor şi nu guvernele, le determină acestora destinele. Am încercat să stabilesc acest adevăr într-un volum

11 Este ceea ce recunosc, chiar şi în Statele Unite, cei mai înaintâi republicani. Ziarul american Forum exprima această opinie categorică în termeni pe care îi reproduc aici după Review of Reviews din decembrie 1984: "Nu trebuie să uităm niciodată , chiar noi, cei mai pătimaşi inamici ai aristricraâiei, că Anglia este astăzi ţara cea mai democratică din lume, cea în care drepturile individului sînt cel mai strict respectate, cea în care indivizii au cea mai mare libertate. "

anterior, bazându-mă pe exemple de necontestat.

Prin urmare, este un act infantil, un inutil exerciţiu retoric, o pierdere de timp să fabrici constituţii. Necesitatea şi timpul îşi asumă sarcina de a le elabora, atunci când aceşti doi factori sunt lăsaţi să acţioneze. Marele istoric Macaulay arată într-un pasaj, pe care politicienii din ţările latine ar trebui să-l înveţe pe de rost, că anglo-saxonii aşa au făcut. După ce explică binefacerile unor legi care, din punctul de vedere al purei raţiuni, par un haos de absurdităţi şi contradicţii, el compară zecile de constituţii moarte în convulsiile popoarelor latine ale Europei şi Americii, cu cea a Angliei, şi arată că ultima nu s-a schimbat decât foarte lent şi doar parţial, sub influenţa necesităţilor imediate, şi

niciodată din raţiuni speculative. „Să nu-ţi pese deloc de simetrie, ci în cea mai mare măsură de utilitate; să nu elimini niciodată o anomalie numai pentru că este o anomalie; să nu inovezi niciodată decât dacă simţi că ceva merge rău şi atunci să inovezi doar atât cât este necesar pentru a înlătura răul; să nu redactezi niciodată un articol mai cuprinzător decât cazul particular pe care vrei să-l remediezi; acestea sunt regulile care, din epoca lui Ioan până în epoca reginei Victoria, au condus în general deliberările celor 250 de parlamente ale noastre”.

Ar trebui luate una câte una legile şi instituţiile fiecărui popor, pentru a arăta în ce măsură sunt, fiecare din ele, expresia necesităţilor neamului respectiv, neputând fi, din acest motiv, forţat preschimbate. Se

poate dizerta filosofic, de exemplu, asupra avantajelor şi dezavantajelor centralizării; dar când vedem un popor, compus din diverse naţionalităţi, consacrând mii de ani de eforturi pentru a ajunge treptat la această centralizare; când constatăm că o mare revoluţie având ca scop sfărâmarea tuturor instituţiilor trecutului, a fost forţată nu numai să respecte această centralizare, ci mai mult, să o exagereze, putem conchide că ea este produsul unor necesităţi imperioase, ba chiar o condiţie a existenţei sale şi putem deplânge slaba capacitate mentală a oamenilor politici care vorbesc despre distrugerea ei. Dacă, din întâmplare, opinia lor ar învinge, această reuşită ar fi semnalul declanşării unei profunde anarhii[12]

12 Dacă am alătura profundele disensiuni religioase şi politice, care separă diversele regi- uni ale Franţei şi sînt mai ales o chestiune de obîrşie, tendinţelor separatiste manifestate în epoca Revoluţiei, care au ieşit din nou la iveală către sfîrşitul războiului franco-german, am vedea că diversele naţionalităţi care subzistă pe pămîntul nostru sînt departe de a se fi contopit încă. Centralizarea radicală a Revoluţiei şi crearea departamentelor artificiale, me- nite să amestece vechile provincii, au constituit, cu certitudine, opera sa cea mai utilă. Dacă descentralizarea pe care o susţin atît de mult astăzi minţile necugetate ar fi putut fi creată, ea ar fi dus imediat la cele mai sîngeroase conflicte. A

care ar duce de altfel la o nouă centralizare, mai copleşitoare decât cea veche.

Din cele de mai sus tragem concluzia că nu în instituţii trebuie să căutăm mijlocul de a acţiona profund asupra sufletului mulţimilor. Anumite ţări, precum Statele Unite, prosperă de minune având instituţii democratice, în timp ce altele, precum republicile hispano-americane, lâncezesc în cea mai lamentabilă anarhie, în pofida unor instituţii asemănătoare. Aceste instituţii sunt la fel de străine de măreţia unora, ca şi de decadenţa celorlalte. Popoarele rămân guvernate de caracterul lor şi toate instituţiile care nu sunt intim mulate pe acest caracter nu reprezintă decât un veşmânt de împrumut, o costumaţie trecătoare. Desigur, s-au făcut şi încă se vor mai face războaie sângeroase, revoluţii

nesocoti acest lucru, înseamnă a ne uita în întregime istoria.

violente, pentru a impune instituţii cărora li se atribuie puterea supranaturală de a crea fericirea. S-ar putea deci spune, într-un anumit sens, că instituţiile acţionează asupra sufletului mulţimilor tocmai pentru că ele dau naştere unor asemenea răzvrătiri. Dar noi ştim că în realitate, învingătoare sau învinse, instituţiile nu posedă prin ele însele nicio virtute. Urmărind cucerirea lor, ne facem aşadar iluzii deşarte.

§5. – Instrucţia şi educaţia

Printre ideile dominante ale epocii noastre, pe primul plan se află astăzi ideea că un rezultat sigur al instrucţiei este acela de a-i face pe oameni mai buni şi chiar de a-i face egali. Prin simplă repetare, această afirmaţie a sfârşit prin a deveni una dintre cele mai de neclintit dogme ale democraţiei.

Ea este la fel de intangibilă acum, precum erau odinioară dogmele Bisericii.

Dar şi în această privinţă, ca şi în multe altele, ideile democratice se află în profund dezacord cu datele psihologiei şi experienţei. Mai multor filosofi eminenţi, lui Herbert Spencer mai ales, nu le-a fost deloc greu să arate că instrucţia nu-l face pe om nici mai moral, nici mai fericit, că ea nu-i schimbă nici instinctele, nici pasiunile ereditare şi că poate deveni, rău direcţionată, mai mult dăunătoare decât utilă. Statisticienii au venit să confirme aceste păreri, spunându-ne că, odată cu generalizarea instrucţiei, sau cel puţin cu a unei anumite instrucţii, criminalitatea creşte; că cei mai mari duşmani ai societăţii, anarhiştii, se recrutează adeseori dintre absolvenţii de şcoală. Un distins

magistrat, domnul Adolphe Guillot, remarca faptul că avem în prezent 3.000 de criminali cu ştiinţă de carte faţă de 1.000 fără şi că, în 50 de ani, criminalitatea a crescut de la 227 la mia de locuitori la 552, ceea ce reprezintă o creştere de 133%. De asemenea, împreună cu colegii săi, el a remarcat creşterea criminalităţii în special la tinerii pentru care şcoala gratuită şi obligatorie a înlocuit patronatul.

Desigur, nimeni n-a susţinut vreodată că instrucţia bine direcţionată nu ar putea da rezultate practice deosebit de utile, dacă nu pentru a ridica moralitatea, cel puţin pentru a dezvolta capacităţile profesionale. Din nefericire, popoarele latine, mai ales de vreo treizeci de ani încoace, şi-au bazat sistemul de instrucţie pe principii extrem de defectuoase şi, în pofida observaţiilor unor

minţi luminate, ele persistă în lamentabilele lor erori. Eu însumi am arătat, în diverse lucrări[13] că educaţia noastră actuală transformă în duşmani ai societăţii pe foarte mulţi dintre cei care au primit-o şi recrutează numeroşi discipoli pentru cele mai rele forme de socialism.

Primul pericol al acestei educaţii – considerată, pe bună dreptate, tipic latină — este de a se baza pe o eroare psihologică fundamentală: să-ţi închipui că recitarea manualelor dezvoltă inteligenţa. Din acest moment toţi caută să înveţe cât mai mult posibil; şi, de la şcoala primară până la doctorat sau la examenul de capacitate, tânărul nu face decât să îngurgiteze conţinutul cărţilor, fără să-şi exerseze niciodată judecata şi iniţiativa. Pentru el,

13 vezi *Psihologia socialismului* (ed. a VII-a franceză) şi *Psihologia educației* (ed. a XIV-a franceză)

instrucţia constă în a recita şi a asculta. „A învăţa lecţii, a şti pe de rost o gramatică sau un compendiu, a repeta bine, a imita bine – scria un vechi ministru al Instrucţiei publice, dl. Jules Simon – iată o prea-plăcută educaţie, în care întreg efortul este un act de credinţă faţă de infailibilitatea maestrului, care nu reuşeşte decât să ne diminueze şi să ne facă neputincioşi”.

Dacă această educaţie nu ar fi decât inutilă, ne-am putea mărgini să-i deplângem pe nefericiţii copii pe care, în locul atâtor lucruri necesare, preferăm să-i învăţăm genealogia fiilor lui Clotar, luptele Neustriei şi Austrasiei sau clasificări zoologice. Dar ea prezintă pericolul mult mai serios de a insufla celui care a primit-o un puternic dezgust pentru condiţia socială căreia îi aparţine prin naştere, precum, şi intensa

dorinţă de a o depăşi. Muncitorul nu mai vrea să rămână muncitor, ţăranul nu mai vrea să fie ţăran şi ultimul dintre burghezi nu vede pentru fiii săi o altă carieră posibilă decât aceea de funcţionar plătit de către Stat. În loc să pregătească oamenii pentru viaţă, şcoala nu îi pregăteşte decât pentru funcţii publice, unde reuşita nu cere niciun strop de iniţiativă. La nivelul de jos al scării sociale, această educaţie creează acele armate de proletari nemulţumiţi de soarta lor, întotdeauna gata de revoltă; la nivelul de sus, ea creează frivola noastră burghezie, în acelaşi timp sceptică şi credulă, impregnată cu o încredere superstiţioasă în Statul-providenţă, pe care, cu toate acestea, îl critică fără încetare, acuzând guvernul de propriile sale greşeli – şi incapabilă de a întreprinde ceva fără

intervenţia autorităţilor.

Statul care fabrică, prin intermediul manualelor, cohorte întregi de titraţi nu poate folosi decât un mic număr dintre ei şi e nevoit să-i lase pe ceilalţi fără slujbă. Trebuie deci să se resemneze să-i hrănească pe primii şi să-i aibă ca duşmani pe ceilalţi. De la vârful piramidei sociale până la baza ei, enorma masă a posesorilor de diplome umblă astăzi după o carieră. Unui negustor îi vine greu să găsească un agent care să-l reprezinte în colonii, dar cele mai modeste locuri oficiale sunt solicitate de mii de candidaţi. Numai departamentul Senei numără 20.000 de învăţători şi învăţătoare fără slujbă, care, dispreţuind ogorul şi atelierul, se adresează Statului pentru a trăi. Numărul celor aleşi fiind restrâns, cel al nemulţumiţilor este, vrând-nevrând,

imens. Aceştia din urmă sunt gata de orice revoluţie, oricare i-ar fi conducătorii şi scopul. Dobândirea de cunoştinţe neutilizabile este un mijloc sigur de a transforma omul într-un revoltat.[14]

Este evident prea târziu să mai schimbi cursul lucrurilor. Doar experienţa, singura care educă, în ultimă instanţă, îşi va asuma sarcina să ne dezvăluie eroarea. Numai ea va putea dovedi necesitatea înlocuirii odioaselor noastre manuale, jalnicelor noastre concursuri, printr-o instrucţie profesională capabilă să îndrepte tineretul înspre ogoare, ateliere, antreprize în colonii

14 **Aici nu avem de-a face, de altfel, cu un fenomen caracteristic popoarelor latine; îl observăm de asemenea în China, ţară condusă şi ea de o solidă ierarhie de mandarini, unde mandarinatul se obţine tot prin concursuri, a căror singură probă este recitarea imperturbabilă a unor manuale voluminoase. Armata ştiutorilor de carte fără slujbă este considerată astăzi În China o veritabilă calamitate naţională. La fel în India, unde, de cînd englezii au deschis şcoli, nu pentru a educa, pre-cum în Anglia, ci numai pentru a-i instrui pe indigeni, s-a for- mat o clasă specială de ştiutori de carte, aşa numiţii *babu,* care, dacă nu pot dobîndi o si- tuaţie, devin duşmani neîmpăcaţi ai puterii engleze. La toţi aceşti *babu,* cu sau fără slujbe, primul efect al instrucţiei a fost acela de a le coborî imens nivelul de moralitate. Am insis- tat îndelung asupra acestui aspect în cartea mea *Civilizaţia indiei.* Toţi autorii care au vi- zitat marea peninsulă l-au constatat la rîndul lor.**

– astăzi neglijate.

Această instrucţie profesională, reclamată acum de toate minţile luminate, a fost cea pe care o primeau odinioară părinţii noştri şi cea pe care popoarele ce domină astăzi lumea prin voinţa, iniţiativa, spiritul lor întreprinzător au ştiut să o conserve. În nişte pagini remarcabile, din care voi reproduce mai departe pasajele esenţiale, Taine arată limpede că educaţia noastră de altă dată era cam ceea ce este astăzi educaţia engleză sau americană şi, făcând o remarcabilă paralelă între sistemul latin şi cel anglo-saxon, el scoate în evidenţă consecinţele celor două metode.

S-ar putea eventual accepta toate inconvenientele educaţiei noastre clasice, chiar dacă ea nu ar produce decât nişte dezrădăcinaţi şi nemulţumiţi, în cazul în

care dobândirea superficială a atâtor cunoştinţe, recitarea perfectă a atâtor manuale ar ridica nivelul de inteligenţă. Dar ajunge ea oare într-adevăr la acest rezultat? Din păcate, nu. Judecata, experienţa, iniţiativa, caracterul, iată condiţiile succesului în viaţă, iar ele nu se învaţă din cărţi. Cărţile sunt numai dicţionare utile, bune de consultat, dar este absolut de prisos să-ţi încarci mintea, memorând pasaje întregi din ele.

Cum poate instrucţia profesională să dezvolte inteligenţa la un nivel pe care instrucţia clasică nu îl atinge niciodată? Taine a arătat-o extrem de bine în rândurile următoare:

„Ideile nu se formează decât în mediul lor natural şi obişnuit; evoluţia germenului lor este determinată de nenumăratele

impresii sensibile pe care tânărul le primeşte zilnic, în atelier, în mină, la tribunal, la studiu, pe şantier, la spital, la vederea uneltelor, a materialelor şi operaţiunilor, în prezenţa clienţilor, a lucrătorilor, a procesului muncii, a lucrului bine sau rău făcut, rentabil sau nu: iată mici percepţii specifice ale ochiului, urechii, mâinilor şi chiar mirosului, care, primite involuntar şi elaborate pe tăcute, se structurează într-însul spre a-i sugera, mai devreme sau mai târziu, o anumită combinaţie nouă, o simplificare, o economisire, o perfecţionare sau o invenţie. De toate aceste contacte preţioase, de toate aceste elemente asimilabile şi indispensabile, tânărul francez este privat, şi asta tocmai la vârsta fecundă: timp de şapte sau opt ani este sechestrat într-o

şcoală, departe de experienţa directă şi personală care i-ar fi dat noţiunea exactă şi vie a lucrurilor, a oamenilor şi a diferitelor modalităţi de a le mânui.

...Cel puţin nouă din zece îşi irosesc timpul şi forţele mai mulţi ani din viaţă, ani eficienţi, importanţi sau chiar decisivi: socotiţi mai întâi jumătate sau două treimi din cei care se prezintă la examene, vreau să spun pe cei respinşi; apoi, printre cei admişi, cu grade, cu certificate de studii şi diplome, socotiţi încă o jumătate sau două treimi, vreau să spun pe cei surmenaţi. Li s-a cerut prea mult impunându-li-se ca, în cutare zi, pe un scaun sau în faţa unei table, să fie timp de două ore şi pentru o anumită categorie de ştiinţe, enciclopedii vii ale întregii cunoaşteri omeneşti; într-adevăr, ei au fost sau aproape au fost astfel, în acea zi,

timp de două ore; dar o lună mai târziu nu vor mai fi; ei nu ar putea trece din nou examenul; cunoştinţele pe care le-au dobândit, prea numeroase şi prea grele, le scapă neîncetat din minte, fără să fie înlocuite cu altele. Puterea minţii lor a slăbit, seva fecundă a secat. Un om format îşi face apariţia, dar adeseori este un om sfârşit. Acesta, om serios, căsătorit, resemnat să se învârtă în cerc şi veşnic în acelaşi cerc, rămâne cantonat în atribuţiile sale restrânse; el şi le îndeplineşte corect, nimic mai mult. Iată un randament mediocru; desigur, câştigurile nu echilibrează cheltuielile. În Anglia şi în America, unde se utilizează procedeul invers, aşa cum se întâmpla şi în Franţa odinioară, înainte de 1789, randamentul obţinut este acelaşi sau mai mare”.

Ilustrul istoric ne arată apoi diferenţa dintre sistemul nostru şi cel al anglo-saxonilor. La ei, învăţătura nu provine din cărţi, ci din lucrul însuşi. Cum inginerul, de exemplu, se formează într-un atelier şi niciodată într-o şcoală, oricine poate ajunge exact la nivelul pe care i-l îngăduie inteligenţa: muncitor sau maistru dacă este incapabil să meargă mai departe, inginer dacă-i permit aptitudinile. Iată un procedeu de altminteri democratic şi mai util pentru societate, decât cel prin care condiţionezi întreaga carieră a unui individ de un concurs de câteva ore, susţinut la optsprezece sau douăzeci de ani.

„În spital, în mină, în industrie, sub îndrumarea arhitectului, a omului legii, elevul, admis foarte tânăr, îşi face ucenicia şi stagiul aproape ca la noi un copist într-un

birou de avocatură sau ca un ucenic de pictor într-un atelier. În prealabil, înainte de a-şi începe lucrul, el a putut să urmeze un curs fără prea mare importanţă, general şi sumar, spre a avea un cadru gata pregătit pentru observaţiile pe care le va face de îndată. În acest timp, îi stau la dispoziţie, cel mai adesea, câteva cursuri tehnice pe care le va putea urma în orele sale libere, spre a-şi coordona încetul cu încetul experienţele cotidiene pe care le face. Într-un asemenea regim, capacitatea practică sporeşte şi se dezvoltă de la sine, exact până la nivelul îngăduit de facultăţile elevului şi în direcţia cerută de îndatorirea sa viitoare – de acea muncă la care vrea să se adapteze de pe acuma. În acest mod, în Anglia şi în Statele Unite, tânărul ajunge repede să dea din el tot ceea ce poate. De la

douăzeci şi cinci de ani şi chiar mai devreme, dacă stofa şi motivaţia nu-i lipsesc, el este nu numai un executant util, ci şi un întreprinzător spontan, nu numai o rotiţă a unei maşini, ci însuşi mecanismul ei. În Franţa, unde a predominat procedeul invers – devenit tot mai sofisticat, cu fiecare generaţie – totalul forţelor pierdute este enorm”.

Şi marele filosof ajunge la următoarea concluzie privind inconvenientele crescânde ale vieţii şi educaţiei noastre latine:

„La cele trei nivele de instrucţie, în copilărie, adolescenţă şi tinereţe, pregătirea teoretică din şcoli, prin intermediul cărţilor, s-a prelungit şi supraîncărcat – în vederea examenului, a obţinerii gradului, diplomei, certificatului de studii, şi numai în vederea acestora – recurgându-se totodată la cele

mai rele mijloace: aplicarea unui regim antinatural şi antisocial, întârzierea excesivă a uceniciei practice, internat, antrenament artificial şi îndopare mecanică, suprasolicitare, fără a se lua în considerare perioada care va urma, a vârstei adulte şi a îndatoririlor bărbăteşti pe care omul format le va exercita, făcându-se abstracţie de lumea reală în care tânărul va plonja de îndată, de mediul social la care va trebui, fie să se adapteze, fie să se supună de la început, de conflictul uman în vederea căruia – pentru a se adapta şi a sta pe propriile-i picioare – trebuie să fie în prealabil echipat, înarmat, exersat, întărit. Această înzestrare indispensabilă, acest câştig mai important decât toate celelalte, această soliditate a bunului simţ, a voinţei şi a nervilor, nu-i este nicidecum oferită de

şcolile noastre; departe de a-l califica, ele îl descalifică pentru situaţia sa viitoare şi definitivă. Prin urmare, intrarea sa în lume şi primii săi paşi pe tărâmul acţiunii practice nu reprezintă, cel mai adesea, decât un şir de căderi dureroase; el rămâne marcat, pentru mult timp rănit, uneori definitiv schilodit. Este pus la grea încercare, o încercare plină de primejdii; echilibrul moral şi mental îi este zdruncinat şi riscă să nu i se mai restabilească; deziluzia a venit, prea neaşteptată şi totală; decepţiile au fost prea mari şi amărăciunile prea puternice."[15]

Ne-am îndepărtat noi oare, cu cele de mai sus, de psihologia mulţimilor? Desigur, nu. Pentru a înţelege ideile, credinţele care

15 Taine: *Regimul modern* voi. al II-lea, 1894. — Aceste pagini sînt printre ultimele scrise de Taine. Ele rezumă admirabil rezultatele îndelungatei sale experienţe. Educaţia este singurul nostru mijloc de a acţiona întru cîtva asupra sufletului unui popor. Este nespus de trist ca aproape nimeni în Franţa să nu reuşească să înţeleagă ce cumplit element de decadenţă reprezintă învăţămîntul nostru actual. În loc să ridice tineretul, îl coboară şi îl perverteşte.

încolţesc astăzi şi vor înflori mâine, trebuie să ştim cum este pregătit terenul. Învăţătura dată tineretului unei ţări permite să se întrevadă destinele acestei ţări. Educaţia generaţiei actuale îndreptăţeşte cele mai negre previziuni. Căci prin instrucţie şi educaţie se poate îmbunătăţi sau înrăutăţi parţial sufletul mulţimilor. Era deci necesar să se arate cum l-a modelat sistemul actual şi în ce mod masa indiferenţilor şi neutrilor a devenit treptat o imensă armată de nemulţumiţi, gata să urmeze orice îndemn al făuritorilor de utopii şi vorbe umflate. Şcoala formează astăzi nemulţumiţi şi anarhişti, pregătind popoarelor latine ceasuri de decadenţă.

CAPITOLUL II FACTORII IMEDIAŢI AI OPINIILOR MULŢIMILOR

§ 1. *Imaginile, cuvintele şi formulele* – Forţa magică a cuvintelor şi a formulelor – Forţa cuvintelor este legată de imaginile pe care acestea le evocă independent de sensul lor real – Aceste imagini diferă de la epocă la epocă, de la neam la neam – Perimarea cuvintelor – Exemple de modificări considerabile a sensului câtorva cuvinte foarte obişnuite – Utilitatea politică a botezării lucrurilor vechi cu nume noi, atunci când cuvintele cu care erau desemnate produc o impresie supărătoare asupra mulţimilor – Modificări ale sensului cuvintelor în funcţie de neam – Sensuri diferite ale cuvântului democraţie în Europa şi America –

§*2. Iluziile* – Importanţa lor – Le

regăsim la baza tuturor civilizaţiilor – Necesitatea socială a iluziilor – Mulţimile le preferă întotdeauna adevărurilor –

§*3. Experienţa* – Numai experienţa poate statornici în sufletul mulţimilor adevăruri devenite necesare şi spulbera iluzii devenite periculoase – Experienţa nu are efect decât cu condiţia de a fi repetată frecvent – Cât de scump costă experienţele necesare pentru a convinge mulţimile –

§4. *Raţiunea* – Lipsa de importanţă a influenţei sale asupra mulţimilor – Acestea nu pot fi dominate decât acţionând asupra sentimentelor lor inconştiente – Rolul logicii în istorie –

Cauzele ascunse ale evenimentelor neverosimile.

Tocmai am studiat factorii îndepărtaţi şi pregătitori care înzestrează sufletul

popoarelor cu o receptivitate specială, făcând posibilă înflorirea anumitor sentimente şi idei în sânul mulţimilor. Ne rămân de examinat acum factorii capabili să exercite o acţiune imediată. Vom vedea într-un capitol următor cum trebuie mânuiţi aceşti factori pentru ca efectul lor să fie deplin.

Prima parte a lucrării noastre s-a ocupat de sentimentele, ideile, raţionamentele colectivităţilor; evident cunoaşterea lor ar putea furniza, la modul general, mijloacele de a impresiona sufletul acestor colectivităţi. Ştim deja ce anume şochează imaginaţia mulţimilor: forţa şi capacitatea de contagiune a sugestiilor, mai ales dacă sunt prezentate sub formă de imagini. Dar sugestiile posibile fiind de origine foarte diversă, factorii capabili să

acţioneze asupra sufletului mulţimilor pot fi destul de diferiţi. Este deci necesar să fi examinăm separat. Mulţimile sunt întrucâtva asemănătoare sfinxului din povestea antică: fie ştim să rezolvăm problemele pe care psihologia lor le ridică, fie ne resemnăm să fim devoraţi de ele.

şi – Imaginile, cuvintele şi formulele

Studiind imaginaţia mulţimilor, am văzut că ele sunt impresionate mai ales de imagini. Cum aceste imagini nu sunt întotdeauna la îndemână, ele pot fi evocate prin folosirea judicioasă a cuvintelor şi formulelor. Mânuite cu artă, acestea posedă într-adevăr forţa misterioasă pe care le-o atribuiau odinioară adepţii magiei. Provoacă în sufletul maselor cele mai teribile furtuni, ştiind totodată să le şi calmeze. S-ar putea ridica o piramidă mai înaltă decât a

bătrânului Keops numai din osemintele celor ce au căzut victimă forţei cuvintelor şi formulelor.

Forţa cuvintelor este legată de imaginile pe care acestea le evocă şi total independentă de semnificaţia lor reală. Cuvintele al căror sens este cel mai prost definit acţionează uneori cel mai puternic. Aşa sunt, de exemplu, termenii: democraţie, socialism, egalitate, libertate etc., al căror sens este atât de vag, încât nici cele mai groase volume n-ar reuşi să îl precizeze. Şi totuşi, o forţă cu adevărat magică emană din scurtele lor silabe, ca şi cum ele ar conţine soluţia tuturor problemelor. Cuvintele sintetizează diverse aspiraţii inconştiente şi speranţa realizării lor.

Raţiunea şi argumentele nu pot deloc să lupte împotriva anumitor cuvinte şi

formule. Rostite cu pioşenie în faţa mulţimilor, chipurile devin respectuoase şi frunţile se înclină numaidecât. Mulţi le consideră forţe ale naturii, puteri supranaturale. Ele evocă în suflete imagini măreţe şi vagi, dar însuşi nedefinitul care le estompează sporeşte misterioasa lor putere. Pot fi comparate cu acele divinităţi redutabile, ascunse în spatele tabernacolului, de care cucernicul nu se apropie decât cutremurat.

Fiind independente de sensul cuvintelor, imaginile evocate prin ele variază sub identitatea formulelor de la epocă la epocă, de la neam la neam. Anumitor cuvinte li se ataşează temporar anumite imagini: cuvântul nu este decât butonul pe care trebuie să apeşi pentru a le face să apară.

Nu toate cuvintele şi formulele posedă puterea de a evoca imagini; unele, după ce le-au evocat, se perimează şi nu mai trezesc nimic în minte. Ele devin atunci sunete deşarte, a căror principală utilitate este de a-l scuti pe cel care le foloseşte de obligaţia de a gândi. Cu un mic stoc de formule şi de locuri comune învăţate în tinereţe, avem tot ceea ce ne trebuie pentru a ne petrece viaţa fără obositoarea obligaţie de a mai şi gândi.

Luând în considerare o anumită limbă, vedem că bagajul cuvintelor care o compun se modifică destul de lent în timp, dar imaginile pe care le evocă sau sensul pe care îl atribuim acestor cuvinte se schimbă neîncetat. Iată de ce, într-o altă lucrare, am ajuns la concluzia că traducerea exactă a unei limbi, mai ales când este vorba de popoare dispărute, este total imposibilă. Ce

facem, de fapt, când înlocuim cu un termen francez unul latin, grec sau sanscrit sau chiar când căutăm să înţelegem o carte scrisă în propria noastră limbă acum câteva secole? înlocuim, pur şi simplu, prin imagini şi idei pe care viaţa modernă le-a generat în mintea noastră noţiuni şi imagini absolut diferite, cărora viaţa străveche le-a dat naştere în sufletul unor neamuri supuse condiţiilor de existenţă lipsite de orice asemănare cu ale noastre. Închipuindu-şi că îi copiază pe greci şi pe romani, oamenii Revoluţiei nu făceau decât să atribuie unor cuvinte vechi un sens pe care acestea nu l-au avut niciodată. Ce asemănare ar putea exista între instituţiile grecilor şi cele desemnate în zilele noastre prin cuvintele care le corespund? Ce era atunci o republică, dacă nu o instituţie fundamental

aristocratică, formată prin asocierea unor mici despoţi ce stăpâneau o mulţime de sclavi menţinuţi în cea mai deplină robie? Aceste aristocraţii comunale, bazate pe sclavie, n-ar fi putut exista nicio clipă fără ea.

Iar cuvântul libertate, ce putea avea el în comun cu ceea ce înseamnă astăzi, într-o epocă în care libertatea de a gândi nu era nici măcar întrezărită, în care nu exista nelegiuire mai mare şi, de altminteri, mai rar întâlnită, decât aceea de a discuta despre zeii, legile şi obiceiurile cetăţii? în sufletul unui atenian sau spartan cuvântul patrie însemna cultul Atenei sau al Spartei, şi nicidecum cel al Greciei, formată din cetăţi rivale, aflate mereu în război. Şi ce sens avea acelaşi cuvânt la vechii gali, divizaţi în triburi rivale, de obârşii, limbi şi

religii diferite, învinse atât de uşor de Cezar pentru că îşi găsea oricând aliaţi printre ele? Numai Roma i-a dat Galiei o patrie, dându-i unitate politică şi religioasă. Chiar fără să mergem atât de departe, întorcându-ne numai cu două secole în urmă, să credem oare că acelaşi cuvânt patrie era înţeles ca în zilele noastre de către principii francezi, precum marele Condé, care s-au aliat cu străinii împotriva suveranului lor? Şi tot acelaşi cuvânt, nu avea el oare un sens foarte diferit de sensul modern pentru cei care plecau pe alte meleaguri şi îşi închipuiau că ascultă de legile onoarei luptând împotriva Franţei – şi ascultau, într-adevăr, din punctul lor de vedere, pentru că legea feudală lega vasalul de senior şi nu de pământ, şi, deci, acolo unde comanda suveranul, acolo era adevărata patrie?

Sunt numeroase cuvintele al căror sens s-a schimbat profund de la o epocă la alta. Nu mai putem ajunge la înţelesul lor de odinioară decât cu preţul unor mari eforturi. Trebuie să citim foarte mult – s-a spus pe bună dreptate – pentru a izbuti să înţelegem, doar, ce însemnau pentru străbunicii noştri cuvinte precum rege şi familie regală. Ce să mai vorbim atunci de termeni mai complecşi? Cuvintele nu au aşadar decât semnificaţii mobile şi temporare, care se schimbă de la epocă la epocă şi de la popor la popor. Dacă vrem să acţionăm prin intermediul lor asupra mulţimii, trebuie să cunoaştem sensul pe care îl au pentru ea la un moment dat, şi nu sensul pe care l-au avut odinioară sau l-ar putea avea pentru indivizi cu o constituţie mentală diferită. Cuvintele trăiesc, precum

ideile.

De aceea, când în urma tulburărilor politice, a schimbării credinţelor, mulţimile ajung să manifeste o antipatie profundă pentru imaginile evocate de anumite cuvinte, prima îndatorire a unui veritabil om de stat este să înlocuiască aceste cuvinte, fără să se atingă, bineînţeles, de esenţa lucrurilor. Aceasta din urmă este prea legată de o anumită constituţie ereditară pentru a putea fi modificată. Înţeleptul Tocqueville observa că sarcina Consulatului şi a Imperiului a fost, în primul rând, să înveşmânteze în cuvinte noi majoritatea instituţiilor trecutului, să înlocuiască, prin urmare, acele cuvinte care evocau în minte imagini supărătoare, prin altele, a căror noutate nu permitea astfel de evocări. Birul a devenit contribuţie financiară; gabela –

impozit pe sare; impozitele către stat – contribuţii şi impozite indirecte; taxa de meşter sau jurat – contribuţie anuală etc.

O funcţie esenţială a oamenilor de stat este deci să boteze cu nume populare, sau măcar neutre, lucrurile detestate de mulţimi sub vechile lor nume. Forţa cuvintelor este atât de mare, încât este suficient să alegi bine termenii pentru a face acceptabile cele mai odioase lucruri. Taine observă pe bună dreptate că tocmai invocând libertatea şi fraternitatea, cuvinte foarte populare pe atunci, iacobinii au putut instaura un despotism demn de Dahomey, un tribunal pe potriva celui al Inchiziţiei, hecatombe umane asemănătoare celor din vechiul Mexic. Arta cârmuitorilor, ca şi cea a avocaţilor, constă mai ales în ştiinţa mânuirii cuvintelor. Artă dificilă, căci, într-o

aceeaşi societate, aceleaşi cuvinte au cel mai adesea sensuri diferite pentru diferitele pături sociale. Acestea folosesc aparent aceleaşi cuvinte, dar nu vorbesc aceeaşi limbă.

În exemplele precedente, am introdus timpul ca factor principal de schimbare a sensului cuvintelor. Dacă am adăuga şi neamul, am vedea că într-o aceeaşi epocă, la popoare la fel de civilizate dar de obârşii diferite, cuvinte identice corespund foarte adesea unor idei extrem de diferite. Aceste diferenţe nu pot fi înţelese fără să fi făcut numeroase călătorii, aşa că nu voi insista asupra lor; mă voi mărgini doar să remarc că tocmai cele mai folosite cuvinte au sensurile cele mai diferite, de la un popor la altul. Cum ar fi, de exemplu, cuvintele democraţie şi socialism, atât de frecvent

utilizate astăzi.

Ele corespund, în realitate, unor idei şi imagini complet opuse în sufletul latin şi în cel anglo-saxon. Pentru latini, cuvântul democraţie înseamnă în primul rând estomparea voinţei şi iniţiativei individuale în faţa celor ale Statului. Acestuia îi revine din ce în ce mai mult sarcina de a dirija, a centraliza, a monopoliza, a crea. Toate partidele, fără excepţie, radicale, socialiste sau monarhiste, la el fac neîncetat apel. Pentru anglo-saxon, pentru american mai ales, acelaşi cuvânt, democraţie, înseamnă, dimpotrivă, dezvoltarea intensă a voinţei şi a iniţiativei individului şi estomparea influenţei statului, care în afară de poliţie, armată şi relaţii diplomatice, nu e lăsat să dirijeze nimic. Acelaşi cuvânt are deci la

cele două popoare sensuri absolut opuse[16].

§2. – Iluziile

Din zorii civilizaţiilor, popoarele s-au aflat mereu sub influenţa iluziilor. Făuritorilor de iluzii le-au ridicat elè cele mai multe temple, statui şi altare. Iluzii religioase, odinioară „iluzii filosofice şi sociale în zilele noastre, aceste stăpâne de temut se regăsesc în fruntea tuturor civilizaţiilor care au înflorit succesiv pe planeta noastră. În numele lor au fost ridicate templele Caldeii şi ale Egiptului şi monumentele religioase ale Evului Mediu şi tot în numele lor Europa întreagă a fost zguduită din temelii cu un secol în urmă. Nu există concepţie artistică, politică sau socială care să nu poarte redutabila lor pecete. Omul le răstoarnă uneori, cu preţul

16 în *Legi/e psihologice ale evoluţiei popoarelor am* insistat îndelung asupra diferenţei dintre idealul democratic latin şi idealul democratic anglo-saxon.

unor convulsii sociale teribile, dar el pare mereu condamnat să le reinstaureze. Fără iluzii n-ar fi putut ieşi din barbaria primitivă şi lipsit de ele, ar recădea curând în barbarie. Sunt umbre vane, fără îndoială, dar aceste odrasle ale viselor noastre au îndemnat popoarele să creeze tot ceea ce dă splendoare artelor şi măreţie civilizaţiilor.

„Dacă am distruge din muzee şi biblioteci toate operele şi monumentele de artă pe care le-au inspirat religiile, dacă le-am face să se prăbuşească peste dalele templelor, ce-ar mai rămâne din măreţele vise ale oamenilor? – scrie un autor care rezumă doctrinele noastre. Să dea oamenilor partea de speranţă şi de iluzii fără de care ei nu pot exista – iată raţiunea de a fi a zeilor, eroilor şi poeţilor. A fost o perioadă în care ştiinţa a părut că-şi asumă

această sarcină. Dar ceea ce o compromite acum în inimile însetate de idealuri este faptul că ea nu mai îndrăzneşte să promită destul şi nu îndrăzneşte să mintă destul”.

Filosofii din secolul trecut s-au consacrat cu fervoare distrugerii ideilor religioase, politice şi sociale în care trăiseră părinţii noştri de-a lungul multor veacuri. Distrugându-le, ei au secătuit izvoarele speranţei şi ale resemnării. În spatele himerelor jertfite, au găsit forţele oarbe ale naturii, neînduplecate în faţa slăbiciunii şi necunoscând mila.

În pofida progreselor sale, filosofia nu a putut încă să ofere popoarelor niciun ideal capabil să le prindă în mreje. Iluziile fiindu-le indispensabile, ele se orientează din instinct, precum insecta ce se îndreaptă spre lumină, către oratorii capabili să le

ofere. Principalul factor de evoluţie a popoarelor nu a fost niciodată adevărul, ci eroarea. Şi dacă socialismul asistă astăzi la creşterea puterii sale, e şi pentru că reprezintă singura iluzie încă vie. Demonstraţiile ştiinţifice nu împiedică nicidecum mersul său înainte. Principala sa forţă rezidă în faptul că e apărat de minţi ce ignoră suficient realitatea pentru a cuteza să promită omului, fără pic de sfială, fericirea. Iluzia sa socială domneşte în prezent peste mormanele de ruine ale trecutului şi ei îi aparţine viitorul. Mulţimile n-au fost niciodată însetate de adevăruri. Puse în faţa evidenţei care le displace, ele se amăgesc, preferând să zeifice eroarea, dacă eroarea le seduce. Cel care ştie să le dea iluzii devine lesne stăpânul lor; cel ce încearcă să le spulbere iluziile devine

întotdeauna victima lor.

§3. – Experienţa

Experienţa este aproape singurul procedeu eficient prin care un adevăr se poate statornici temeinic în sufletul mulţimilor şi prin care iluziile devenite prea periculoase se pot spulbera. Doar că ea trebuie realizată pe o scară foarte largă şi trebuie foarte des repetată. Experienţele făcute de o generaţie sunt în general inutile pentru următoarea; de aceea, evenimentele istorice invocate ca elemente doveditoare nu servesc la nimic. Singura lor utilitate este de a arăta cât de des trebuie repetate experienţele în diferite epoci, pentru a exercita o oarecare influenţă şi a reuşi să clintească din loc o eroare temeinic înrădăcinată.

Secolul nostru şi cel care l-a precedat

vor fi citate fără îndoială de istoricii viitorului ca fiind perioade de experienţe stranii. Nu există epocă mai bogată în astfel de experienţe.

Cea mai amplă a fost Revoluţia franceză. Pentru a descoperi că o societate nu se restructurează după cum dictează raţiunea pură, au trebuit masacrate mai multe milioane de oameni şi zdruncinată din temelii, timp de douăzeci de ani, întreaga Europă. Pentru a demonstra experimental că popoarele plătesc scump pentru cezarii pe care-i aclamă au fost necesare, timp de cincizeci de ani, două experienţe falimentare care, deşi extrem de evidente, nu par să fi fost suficient de convingătoare. Totuşi, prima a costat trei milioane de oameni şi o invazie, cea de-a doua – o dezmembrare şi necesitatea unor armate

permanente. O a treia a fost cât pe ce să se producă acum câţiva ani şi tentaţia repetării ei va exista cu siguranţă. Pentru a se admite că imensa armată germană nu era – aşa cum se învăţa la şcoală înainte de 1870 – un fel de gardă naţională inofensivă[17]

a fost necesar groaznicul război care ne-a costat atât de scump. Pentru a recunoaşte că protecţionismul ruinează, în cele din urmă, popoarele care i-e acceptă, vor fi necesare experienţe dezastruoase. Numărul acestor exemple ar putea spori la nesfârşit.

§4. – Raţiunea

În enumerarea factorilor capabili să impresioneze sufletul mulţimilor, am putea

17 Această părere se formase prin asocierea grosolană a unor lucruri disparate, asociere al cărei mecanism l-am expus mai înainte. Garda noastră naţională de atunci, fiind compusă din paşnici prăvăliaşi fără urmă de disciplină şi neputînd fi luată în serios, tot ceea ce purta un nume analog trezea aceleaşi imagini şi era considerat, prin urmare, la fel de inofensiv. Eroarea mulţimilor era atunci împărtăşită - aşa cum se întîmplă atît de des în cazul opinii- lor generale - şi de către conducătorii lor. într-un discurs rostit la 31 decembrie 1867 în Camera deputaţilor, un om de stat care s-a luat adesea după părerea mulţimilor, d-l Thiers, spunea mereu că Prusia, în afara unei armate active, aproape egală ca număr cu a noastră, nu posedă decît o gardă naţională analogă celei pe care o posedăm noi, prin urmare lipsită de importanţă. Afirmaţii la fel de exacte ca şi celebrele previziuni ale aceluiaşi om de stat privind lipsa de perspective a căilor ferate.

renunţa să menţionăm raţiunea, dacă n-ar fi nevoie să arătăm valoarea negativă a influenţei sale.

Am arătat deja că mulţimile nu sunt influenţabile prin raţionamente şi că nu înţeleg decât asociaţiile grosolane de idei. De aceea oratorii care ştiu să le impresioneze fac apel la sentimentele lor, şi niciodată la raţiunea lor. Legile logicii raţionale nu acţionează deloc asupra mulţimilor[18]

Pentru a le convinge, trebuie mai întâi să sosisezi sentimentele de care sunt animate, să te prefaci că le împărtăşeşti, pe

18 Primele mele observaţii asupra artei de a impresiona mulţimile şi slabelor resurse pe care le au, din acest punct de vedere, regulile logicii datează de la asediul Parisului, din ziua în care l-am văzut dus la Luvru - unde se afla atunci guvernul - pe mareşalul V., pe care o mulţime furioasă pretindea că l-a surprins sustrăgînd planul fortificaţiilor spre a-l vinde prusacilor. Un membru al guvernului, G. P., orator celebru, a ieşit pentru a se adre- sa mulţimii care cerea execuţia imediată a prizonierului. Mă aşteptam ca acest orator să de- monstreze absurditatea acuzaţiei, spunînd că mareşalul acuzat era tocmai unul dintre constructorii acestei fortificaţii, al căror plan se vindea, de altfel, la toţi librarii. Spre ma- rea mea uluire - eram foarte tînăr pe atunci -, discursul a fost cu totul altul: „Se va face dreptate! - strigă oratorul îndreptîndu-se către prizonier -şi vom fi fără milă. Lăsaţi guver- nul apărării naţionale să termine ancheta voastră. Deocamdată îl vom închide pe acuzat." Calmată numaidecît de satisfacţia ce aparent i se dăduse, mulţimea s-a împrăştiat şi, după un sfert de oră, mareşalul s-a putut întoarce la domiciliu. Ar fi fost cu siguranţă sfîşiat în bucăţi dacă avocatul său ar fi prezentat mulţimii furioase raţionamentele logice pe care prea marea mea tinereţe le găsea convingătoare.

urmă să încerci să le modifici, provocând cu ajutorul asociaţiilor rudimentare anumite imagini sugestive; să ştii la nevoie să te întorci îndărăt şi mai ales să ghiceşti în fiecare clipă sentimentele pe care le-ai trezit. Această necesitate de a-ţi modifica limbajul în funcţie de efectul produs în momentul în care vorbeşti, face de la bun început ineficient orice discurs elaborat dinainte. Oratorul care-şi urmăreşte propria gândire, şi nu pe cea a ascultătorilor săi, îşi pierde prin însuşi acest fapt orice influenţă.

Minţile logice, obişnuite cu înlănţuirile cam stricte de raţionamente, nu se pot împiedica să recurgă la acest mod de convingere când se adresează mulţimilor, şi sunt întotdeauna surprinse când argumentele lor nu au efect. „Deducţiile matematice obişnuite, bazate pe silogism,

adică pe asociaţii de identităţi, scrie un logician, sunt deducţii necesare... Necesitatea i-ar smulge până şi unei mase anorganice asentimentul, dacă aceasta ar fi capabilă să urmărească asociaţii de identităţi". Fără îndoială; dar mulţimea nu este mai aptă decât masa anorganică să le urmărească – şi nici măcar să le audă. Încercaţi să convingeţi printr-un raţionament minţile primitive, sălbaticii sau copiii, de exemplu, şi vă veţi da seama de valoarea derizorie a acestui mod de argumentare.

Nici măcar nu este nevoie să coborâţi până la nivelul fiinţelor primitive pentru a constata totala lipsă de forţă a raţionamentelor, în lupta lor împotriva sentimentelor. Să ne amintim numai cât de adânc înrădăcinate au fost de-a lungul

secolelor, unele superstiţii religioase contrare celei mai elementare logici. Timp de 2000 de ani, cele mai strălucite genii au fost silite să le îndure jugul şi au trebuit să vină timpurile moderne pentru ca veridicitatea lor să poată fi măcar contestată. În Evul Mediu şi în Renaştere au existat mulţi oameni luminaţi; n-a existat însă niciunul căruia raţionamentul să-i fi arătat aspectele infantile ale acestor superstiţii şi să-i fi provocat o cât de mică îndoială asupra faptelor rele ale diavolului sau necesităţii de a arde pe rug vrăjitoarele.

Trebuie oare să regretăm faptul că nu raţiunea este călăuza mulţimilor? N-am îndrăzni să o spunem. Fără îndoială că raţiunea umană n-ar fi reuşit să ducă umanitatea pe făgaşul civilizaţiei cu ardoarea şi îndrăzneala cu care au reuşit,

cu prisosinţă, să o facă himerele sale. Odrasle ale inconştientului care ne conduce, aceste himere erau probabil necesare. Fiecare neam poartă în consti

tuţia sa mentală legile destinelor sale şi poate că se supune acestor legi dintr-un instinct ineluctabil, chiar în pornirile sale cele mai iraţionale în aparenţă. Uneori popoarele par să se supună unor forţe tainice, asemenea celor care constrâng ghinda să se transforme în stejar sau cometa să-şi urmeze orbita.

Puţinul pe care-l putem întrezări din aceste forţe trebuie căutat în cursul general luat de evoluţia unui popor, şi nu în faptele izolate din care această evoluţie pare să izvorăscă uneori. Dacă nu s-ar lua în considerare decât aceste fapte izolate,

istoria ar părea guvernată de întâmplări absurde. Era neverosimil ca un dulgher neştiutor din Galileea să poată deveni în două mii de ani un dumnezeu atotputernic, în numele căruia au fost întemeiate cele mai importante civilizaţii; era de asemenea neverosimil ca nişte bande de arabi plecate din deşert să poată cuceri cea mai mare parte a vechii lumi greco-romane şi întemeia un imperiu mai mare ca al lui Alexandru; şi tot neverosimil – ca într-o Europă foarte bătrână şi foarte ierarhizată, un simplu locotenent de artilerie să reuşească să domnească peste o mulţime de popoare şi de regi.

Să lăsăm deci raţiunea în seama filosofilor, fără să fi cerem să se amestece prea mult în cârmuirea oamenilor. Nu prin raţiune, ci adesea în pofida ei, s-au născut

acele sentimente care au constituit până astăzi marile resorturi ale tuturor civilizaţiilor: onoarea, abnegaţia, credinţa religioasă, dragostea de glorie şi de patrie.

CAPITOLUL III CONDUCĂTORII MULŢIMILOR ŞI MIJLOACELE LOR DE CONVINGERE

§ *1. Conducătorii mulţimilor* – Nevoia instinctivă a tuturor fiinţelor dintr-o mulţime de a asculta de un conducător – Psihologia conducătorilor – Doar ei pot insufla credinţă şi da coeziune mulţimilor – Despotismul obligatoriu al conducătorilor – Clasificarea conducătorilor – Rolul voinţei –

§ *2. Mijloacele prin care acţionează conducătorii* – Afirmaţia, repetiţia, contagiunea – Rolul fiecăruia dintre aceşti factori – Cum se poate transmite

contagiunea de jos în sus, de la păturile inferioare la păturile superioare ale societăţii – O opinie populară devine curând o opinie generală –

§ *3. Prestigiul* – Definiţia şi clasificarea tipurilor de prestigiu – Prestigiul dobândit şi prestigiul personal – Exemple diverse – Cum piere prestigiul.

Constituţia mentală a mulţimilor ne este acum cunoscută şi ştim totodată ce mobiluri le impresionează sufletul. Ne rămâne de studiat cum şi de către cine pot fi folosite aceste mobiluri.

şi – Conducătorii mulţimilor

Din clipa în care un anumit număr de fiinţe vii s-au adunat laolaltă, indiferent dacă este vorba de o turmă de animale sau de o mulţime de oameni, ele se supun din instinct autorităţii unui şef, adică a unui

conducător[19].

În mulţimile umane, conducătorul joacă un rol considerabil. Voinţa sa este nucleul în jurul căruia opiniile capătă formă şi identitate. Mulţimea este o turmă, care nu poate nicidecum să se lipsească de stăpân.

Cel mai adesea, conducătorul a fost mai întâi el însuşi un condus, hipnotizat

de ideea căreia mai apoi i-a devenit apostol. Ea l-a invadat treptat, până când tot restul a dispărut, iar orice opinie contrară i-a părut eroare şi superstiţie: precum Robespierre, hipnotizat de ideile sale himerice şi utilizând procedeele Inchiziţiei spre a le propaga.

Conducătorii nu sunt, cel mai adesea, nişte cugetători, ci nişte oameni de acţiune. Sunt puţin clarvăzători şi nici nu ar putea fi

19 *Meneur* a fost tradus prin „conducător", termenul „lider" fiind prea modern, (n.t.)

altfel, clarviziunea ducând în general la îndoială şi la inacţiune. Ei se recrutează mai ales dintre acei nevrozaţi, surescitaţi, semialienaţi, care rătăcesc în zone vecine cu nebunia. Oricât de absurdă este ideea pe care o apără sau scopul pe care-l urmăresc, orice raţionament păleşte în faţa convingerilor lor. Dispreţul şi persecuţiile nu fac decât să-i stimuleze şi mai mult. Interes personal, familie – totul e sacrificat. Însuşi instinctul de conservare le dispare, astfel încât singura recompensă pe care o cer este adesea martiriul. Intensitatea credinţei conferă cuvintelor lor o mare putere de sugestie. Norodul ascultă întotdeauna de omul înzestrat cu o voinţă puternică. Indivizii reuniţi într-o mulţime, pierzându-şi întreaga voinţă, se orientează din instinct către cel care o posedă.

De conducători, popoarele nu au dus lipsă niciodată. Dar nu toţi au, mulţi sunt departe de a avea, acele convingeri puternice care nasc apostoli. Ei sunt adeseori oratori subtili, care nu urmăresc decât interesele lor personale şi caută să convingă măgulind instincte josnice. Influenţa pe care o exercită astfel rămâne totdeauna efemeră. Marii convinşi care au răscolit sufletul mulţimilor, precum Petru Sihastrul, Luther, Savonarola, oamenii Revoluţiei, nu i-au subjugat pe alţii decât după ce au fost ei înşişi, mai întâi, subjugaţi de o credinţă. Abia atunci au putut genera în suflete această forţă extraordinară numită credinţă, care-l face pe om sclavul absolut al viselor sale.

Să insufle credinţă, indiferent că e vorba de credinţă religioasă, politică sau

socială, de credinţă într-o epocă, într-o persoană, într-o idee – acesta este, mai ales, rolul marilor conducători. Dintre toate forţele de care dispune umanitatea, credinţa a fost dintotdeauna printre cele mai remarcabile. Pe bună dreptate îi atribuie Evanghelia puterea de a urni munţii din loc. A-i da omului o credinţă înseamnă a-i înzeci forţele. Marile evenimente ale istoriei au fost deseori realizate de credincioşi obscuri, al căror singur bun era credinţa. Nu cu literaţi şi filosofi, şi mai ales nu cu sceptici, s-au întemeiat religiile care au stăpânit lumea şi vastele imperii ce au cuprins întreg Pământul.

Dar astfel de exemple sunt valabile în cazul marilor conducători, şi aceştia sunt destul de puţin numeroşi pentru ca istoria

să-i poată uşor consemna. Ei se află la capătul unei serii continue, ce coboară de la puternicul mânuitor de fiinţe umane la muncitorul care, într-un han plin de fum, îşi fascinează încetul cu încetul tovarăşii, repetând fără încetare câteva formule pe care nu le înţelege deloc, dar a fcăror aplicare trebuie să aducă, după părerea lui, realizarea sigură a tuturor viselor şi speranţelor.

În fiecare sferă socială, de la cea mai înaltă la cea mai joasă, din clipa în care omul nu mai este izolat, el se supune imediat autorităţii unui conducător. Majoritatea indivizilor, a celor din rândul maselor populare mai ales, neavând în domeniile din afara profesiei lor nicio idee desluşită şi raţională, sunt incapabili să se conducă singuri. Conducătorul le serveşte

drept călăuză. El poate fi înlocuit la nevoie, dar în prea mică măsură, prin acele publicaţii periodice care fabrică opinii pentru cititorii lor şi le procură acestora fraze gata-făcute, scutindu-i să gândească singuri.

Autoritatea conducătorilor este extrem de despotică, ba chiar nu reuşeşte să se impună decât datorită acestui despotism. S-a observat cât de uşor se fac ei ascultaţi în rândul celor mai turbulente pături muncitoreşti, fără să aibă totuşi niciun mijloc de a-şi susţine autoritatea. Ei sunt cei care fixează orele de lucru, cuantumul salariilor, ei decid grevele, ei le fac să înceapă şi să înceteze la ora fixată.

Conducătorii tind astăzi să înlocuiască treptat autorităţile, în măsura în care acestea se lasă discutate şi slăbite. Datorită

tiraniei lor, aceşti noi stăpâni obţin mult mai multă docilitate din partea mulţimilor decât a obţinut vreodată o cârmuire. Dacă, din întâmplare, conducătorul dispare şi nu este imediat înlocuit, mulţimea redevine o colectivitate fără coeziune şi incapabilă de împotrivire. În timpul unei greve a angajaţilor serviciului de omnibuze din Paris, a fost suficient să fie arestaţi cei doi conducători care o coordonau pentru a o face să înceteze numaidecât. Nu nevoia de libertate, ci cea de supunere domină totdeauna sufletul mulţimilor. Setea lor de ascultare le face să se supună din instinct celui care s-a declarat stăpânul lor.

Se poate opera o distincţie destul de tranşantă în rândul conducătorilor. Unii sunt oameni energici, cu voinţă puternică, dar de moment; alţii, mult mai rari, au o

voinţă deopotrivă puternică şi de lungă durată. Primii se dovedesc violenţi, viteji, îndrăzneţi. Ei sunt utili mai ales pentru a iniţia o faptă îndrăzneaţă, pentru a mobiliza masele în ciuda oricărui pericol şi pentru a transforma în eroi pe cei proaspăt recrutaţi. Aşa au fost de pildă Ney şi Murat, sub primul Imperiu. Aşa este, în zilele noastre, Garibaldi, aventurier lipsit de talent dar energic, care a reuşit cu o mână de oameni să ia în stăpânire vechiul regat al Neapolelui, apărat totuşi de o armată disciplinată.

Dar dacă energia acestor conducători e imensă, ea este de moment şi nu supravieţuieşte deloc stimulului care a generat-o. Reintraţi în matca vieţii obişnuite, aceşti eroi plini de energie dau deseori dovadă, precum cei pe care tocmai

i-am citat, de o uimitoare slăbiciune. Par incapabili să cugete şi să se conducă pe ei înşişi în situaţiile cele mai simple, după ce ştiuseră atât de bine să-i conducă pe alţii. Aceşti conducători nu-şi pot exercita funcţia decât cu condiţia de a fi ei înşişi conduşi şi stimulaţi fără încetare, de a simţi întotdeauna deasupra lor un om sau o idee, de a se înscrie pe un făgaş bine determinat.

A doua categorie de conducători, cea a oamenilor cu voinţă de lungă durată, exercită o influenţă cu mult mai importantă, deşi aparent nu într-atât de strălucită. În această categorie se află adevăraţii întemeietori de religii sau creatori de mari opere: Sfântul Pavel, Mahomed, Cristofor Columb, Lesseps. Că sunt inteligenţi sau mărginiţi – contează prea puţin; lumea va fi întotdeauna a lor. Voinţa statornică pe care

o posedă este o facultate nemăsurat de rară, a cărei nemăsurată putere face ca totul să li se supună. Nu ne dăm întotdeauna prea bine seama de ce anume este capabilă o voinţă puternică şi permanentă. Nimic nu-i rezistă – nici natura, nici zeii, nici oamenii.

Cel mai recent exemplu ne este dat de ilustrul inginer care a despărţit două lumi, realizând ceea ce încercaseră zadarnic, de trei mii de ani încoace, atâţia mari stăpânitori. El a eşuat mai târziu într-o încercare identică; dar bătrâneţea venise şi în faţa ei totul se stinge, chiar şi voinţa.

Pentru a demonstra puterea voinţei, ar fi suficient să prezentăm în amănunt istoria dificultăţilor biruite în momentul construirii canalului de Suez. Un martor ocular, dr. Cazalis, a redat în câteva rânduri

impresionante sinteza acestei mari opere, relatată de nemuritorul său autor. „Şi el povestea, zi de zi, în episoade, epopeea canalului. Povestea tot ceea ce trebuise să învingă, tot imposibilul pe care îl făcuse posibil, toate rezistenţele, coaliţiile împotriva lui, necazurile, loviturile sorţii, înfrângerile, care nu au putut niciodată nici să-l descurajeze, nici să-l doboare; amintea cum Anglia îl combătea, îl ataca fără încetare, cum Egiptul şi Franţa ezitau şi cum consulul Franţei se opunea mai mult decât toţi ceilalţi primelor lucrări, amintea cum i se opuneau însetându-i muncitorii, lipsindu-i de apă dulce; iar Ministerul Marinei şi inginerii, toţi oamenii serioşi, cu experienţă şi cunoştinţe ştiinţifice, toţi bineînţeles ostili şi toţi în mod ştiinţific siguri de dezastru, calculându-l şi

promiţându-l, aşa cum pentru cutare zi sau cutare oră promiţi eclipsa”.

Cartea care ar povesti viaţa tuturor acestor mari conducători ar conţine puţine nume; dar aceste nume au stat în fruntea celor mai importante evenimente ale civilizaţiei şi istoriei.

§2. – Mijloacele prin care acţionează conducătorii: afirmaţia, repetiţia, contagiunea

Când se pune problema să mobilizezi pentru scurt timp o mulţime şi s-o determini să comită un act oarecare: să jefuiască un palat, să fie masacrată în apărarea unei baricade, trebuie acţionat asupra ei prin sugestii rapide. Cea mai viguroasă sugestie este chiar exemplul. Dar în acest caz este necesar ca mulţimea să fi fost deja pregătită

prin anumite metode, iar cel ce vrea să o mobilizeze să aibă o însuşire pe care o voi studia mai departe sub numele de prestigiu.

Când trebuie să inoculeze lent în mintea mulţimilor idei şi credinţe – teoriile sociale moderne, de exemplu – metodele conducătorilor sunt diferite. Ei recurg mai cu seamă la următoarele trei procedee: afirmaţia, repetiţia, contagiunea. Acestea acţionează destul de lent, dar au efecte durabile.

Afirmaţia pură şi simplă, lipsită de orice raţionament şi de orice dovadă, constituie un mijloc sigur de a inocula o idee în mintea mulţimilor. Cu cât afirmaţia este mai concisă, mai lipsită de dovezi şi de demonstraţie, cu atât ea are mai multă autoritate. Cărţile religioase şi codurile de legi ale tuturor timpurilor au recurs

întotdeauna la simple afirmaţii. Oamenii de stat chemaţi să apere o cauză politică oarecare, industriaşii care-şi fac reclamă produselor spre a le putea distribui cunosc valoarea afirmaţiei.

Aceasta nu are totuşi o influenţă reală decât cu condiţia să fie mereu repetată, pe cât posibil în aceiaşi termeni. Napoleon spunea că nu există decât un singur procedeu retoric serios: repetiţia. Lucrul afirmat ajunge prin repetiţie să se fixeze în minte, sfârşind prin a fi acceptat ca adevăr demonstrat.

Se înţelege uşor influenţa repetiţiei asupra mulţimilor, văzând ce mare îi este puterea asupra minţilor celor mai luminate. Lucrul repetat sfârşeşte, într-adevăr, prin a se încrusta în acele regiuni profunde ale inconştientului unde se elaborează

motivaţiile acţiunilor noastre. După câtva timp, uitând cine este autorul afirmaţiei repetate, ajungem să o credem. Astfel se explică forţa uimitoare a reclamei. După ce am citit de o sută de ori că cea mai bună ciocolată este ciocolata X, ne imaginăm că am auzit frecvent spunându-se acest lucru şi sfârşim prin a avea certitudinea lui. Convinşi prin mii de dovezi scrise că praful Y a vindecat cele mai importante personaje de bolile cele mai recalcitrante, sfârşim prin a fi tentaţi să-l încercăm în ziua în care noi înşine vom fi atinşi de o boală de aceeaşi natură. Tot văzând cum se spune într-un acelaşi ziar că A este un ticălos desăvârşit, iar B un om foarte cumsecade, ajungem să fim convinşi de acest lucru bineînţeles dacă nu cumva citim prea des un alt ziar, de părere contrară, în care cele două

calificative sunt inversate. Numai prin afirmaţie şi repetiţie se poate combate o altă afirmaţie des repetată.

Când o afirmaţie a fost suficient şi unanim repetată, cum se întâmplă în cazul anumitor întreprinderi financiare aflate mereu în frunte, se formează ceea ce se numeşte un curent de opinie şi intervine puternicul mecanism al contagiunii. În sânul mulţimii, ideile, sentimentele, emoţiile, credinţele sunt la fel de contagioase ca microbii. Acest fenomen se observă chiar şi la animale, în clipa când devin o mulţime. Năravul unui cal dintr-un grajd este pe dată imitat de ceilalţi cai din acelaşi grajd. O spaimă, o mişcare dezordonată a câtorva oi se transmite imediat întregii turme. Contagiunea emoţiilor explică răspândirea fulgerătoare a panicii. Tulburările

cerebrale, cum ar fi nebunia, se transmitäe asemenea prin contagiune. Se ştie cât este de frecventă sminteala în rândul psihiatrilor. Se citează chiar forme de nebunie – agorafobia, de exemplu – transmise de la om la animale.

Contagiunea nu necesită prezenţa simultană a indivizilor într-un acelaşi loc; ea se poate realiza la distanţă, sub influenţa anumitor evenimente care orientează minţile în acelaşi sens, conferindu-le caracteristicile specifice mulţimilor, mai ales atunci când terenul este pregătit de factorii îndepărtaţi pe care i-am studiat mai înainte. Astfel, de exemplu, explozia revoluţionară de la 1848, pornită din Paris, s-a întins brusc, cuprinzând o mare parte a Europei şi zguduind mai multe monarhii[20].

20 **Vezi ultimele mele lucrări:** Psihologie politică, Opinii şi credinţe, Revoluţia franceză.

Imitaţia, căreia i se atribuie o influenţă atât de mare în sfera fenomenelor sociale, nu este în realitate decât un simplu efect al contagiunii. Cum am arătat deja în altă parte rolul ei, mă voi mărgini să reproduc ceea ce am spus demult şi a fost dezvoltat între timp de alţi cercetători.

Asemenea animalelor, omul este în mod natural imitativ. Imitaţia constituie o nevoie pentru el, cu condiţia, desigur, ca această imitaţie să fie uşoară; tocmai din această nevoie se naşte influenţa modei. Fie că este vorba de opinii, idei, manifestări literare sau pur şi simplu de veşminte, câţi îndrăznesc să se sustragă dominaţiei sale? Cu modele se conduce mulţimea, şi nu cu argumente. În fiecare epocă există un mic număr de personalităţi care dau tonul şi ale căror fapte sunt imitate de masa

inconştientă. Aceste personalităţi nu trebuie totuşi să se îndepărteze prea mult de ideile general acceptate. Imitarea lor ar deveni atunci prea dificilă, şi influenţa lor ar fi nulă. Tocmai din acest motiv, oamenii mult superiori epocii lor nu au în general nicio influenţă în epocă. Prăpastia este prea adâncă. Exact din acelaşi motiv, europenii, cu toate avantajele civilizaţiei lor, exercită o influenţă nesemnificativă asupra popoarelor din Orient.

Dubla acţiune, a trecutului şi a imitaţiei reciproce, sfârşeşte prin a-i face pe toţi oamenii aceleiaşi ţări şi aceleiaşi epoci într-atât de asemănători, încât chiar şi la cei care ar trebui, pare-se, să se sustragă epocii – filosofi, savanţi, literaţi – gândirea şi stilul capătă un aer comun, ce permite imediat recunoaşterea epocii căreia üi aparţin. O

clipă de conversaţie cu un individ oarecare este suficientă pentru a-i cunoaşte în profunzime lecturile, ocupaţiile obişnuite şi mediul în care trăieşte[21].

Contagiunea este destul de puternică pentru a impune oamenilor nu numai anumite opinii, ci şi anumite moduri de a simţi. Ea este cea care ne face să dispreţuim într-o anumită perioadă cutare operă, *Tanhauser* de exemplu, şi tot ea este cea care, câţiva ani mai târziu, o face să fie admirată tocmai de cei care au denigrat-o cel mai mult.

Opiniile şi credinţele se propagă prin mecanismul contagiunii şi prea puţin prin cel al raţionamentului. La cârciumă se formează de fapt – prin afirmaţie, repetiţie şi contagiune – concepţiile actuale ale

21 **Gustave Le Bon: *Omul şi societăţile,* vol. II,p.116 (în ed.fr., (n.t.)) 1881.**

muncitorilor. Şi nici în alte timpuri credinţele mulţimilor nu s-au născut altfel. Renan compară pe bună dreptate pe primii fondatori ai creştinismului cu „muncitorii socialişti care-şi răspândeau ideile din cârciumă în cârciumă”; iar Voltaire remarcase deja că religia creştină „Fusese îmbrăţişată, mai bine de o sută de ani, numai de drojdia societăţii”.

În exemple asemănătoare celor pe care tocmai le-am citat, contagiunea, după ce s-a exercitat în rândul păturilor populare, se transmite apoi păturilor de sus ale societăţii. Iată cum se face că în zilele noastre doctrinele socialiste încep să fi câştige pe cei care le vor fi totuşi primele victime. În faţa mecanismului contagiunii, însuşi interesul personal dispare.

Şi din acest motiv, orice opinie devenită

populară sfârşeşte prin a se impune păturilor sociale înalte, oricât de evidentă ar putea fi absurditatea opiniei victorioase. Această acţiune inversă a păturilor sociale inferioare asupra celor superioare este cu atât mai ciudată, cu cât credinţele mulţimii provin întotdeauna, mai mult sau mai puţin, din câte o idee superioară, rămasă adeseori fără influenţă în mediul în care a luat naştere. Conducătorii de mulţimi, subjugaţi de ea, îşi însuşesc această idee superioară, o deformează şi creează o sectă care o deformează din nou, răspândind-o apoi, din ce în ce mai deformată, în rândul mulţimilor. Devenită adevăr popular, ea revine, ca să spunem aşa, la propria-i obârşie, acţionând din acest moment asupra păturilor înalte ale unei naţii. În definitiv, inteligenţa este cea care dirijează lumea,

dar o dirijează pe căi ocolite. Filosofii creatori de idei au devenit de mult timp ţărână când, prin efectul mecanismului pe care tocmai l-am descris, gândirea lor sfârşeşte prin a triumfa.

§3. – Prestigiul

Dacă opiniile răspândite prin afirmaţie, repetiţie şi contagiune sunt atotputernice, aceasta se datorează faptului că ele sfârşesc prin a căpăta acea forţă misterioasă numită prestigiu.

Tot ceea ce a dominat în lume, idei sau oameni, s-a impus mai cu seamă datorită acelei forţe irezistibile ce se numeşte prestigiu. Cu toţii sesizăm înţelesul acestui termen, dar îl aplicăm fii moduri prea diverse pentru a fi uşor de definit. Prestigiul poate presupune anumite sentimente, cum ar fi admiraţia şi teama, care îi stau uneori

chiar la bază, dar el poate exista perfect fără ele. Fiinţe dispărute, de care, prin urmare, nu ne-am mai putea teme – Alexandru, Cezar. Mahomed, Buddha – au un prestigiu considerabil. Pe de altă parte, anumite ficţiuni pe care nu le admirăm, divinităţile monstruoase ale templelor subterane din India de exemplu, ne par totuşi învăluite într-un imens prestigiu.

Prestigiul este de fapt un fel de fascinaţie pe care o exercită asupra minţii noastre un individ, o operă sau o doctrină. Această fascinaţie ne paralizează toate facultăţile critice şi ne umple sufletul de uimire şi respect. Sentimentele astfel provocate sunt inexplicabile, ca toate sentimentele, dar sunt probabil de acelaşi tip cu sugestia suferită de un subiect magnetizat. Prestigiul este cel mai puternic

resort al oricărei dominaţii. Fără el, zeii, regii şi femeile n-ar fi domnit niciodată.

Diferitele tipuri de prestigiu se pot reduce la două forme principale: prestigiul dobândit şi prestigiul personal. Prestigiul dobândit este cel pe care îl conferă numele, averea, reputaţia. El poate fi independent de prestigiul personal. Prestigiul personal reprezintă, dimpotrivă, ceva individual, coexistând uneori cu reputaţia, gloria, averea sau, întărit de ele, dar pe deplin capabil să existe şi în mod independent.

Prestigiul dobândit – sau artificial – este de departe cel mai răspândit. Prin simplul fapt că un individ are o anumită poziţie, posedă o anumită avere, e împopoţonat cu anumite titluri, el este aureolat de prestigiu, oricât de neînsemnată i-ar fi valoarea personală. Un militar în

uniformă, un magistrat în robă roşie au întotdeauna prestigiu. Pascal a observat pe bună dreptate necesitatea robelor şi perucilor pentru judecători. Fără ele, aceştia şi-ar pierde o mare parte din autoritate. Socialistul cel mai acerb este emoţionat la vederea unui prinţ sau a unui marchiz; astfel de titluri sunt suficiente pentru a stoarce de la un negustor tot ceea ce doreşti.[22] Prestigiul despre care tocmai am vorbit este exercitat de către persoane; acestuia îi putem adăuga cel pe care îl exercită opiniile, operele literare sau artistice etc. Adeseori nu este altceva decât repetiţie acumulată. Istoria, istoria literară

22 Această influenţă a titlurilor, a panglicilor, a uniformelor asupra mulţimilor se întîlneşte în toate ţările, chiar atunci cînd sentimentul independenţei personale este foarte dezvol- tat. Reproduc în acest sens un pasaj straniu, din cartea unui călător, privind prestigiul anu- mitor personaje în Anglia: „Am constatat, în diverse ocazii, euforia specială de care sînt cuprinşi englezii cei mai rezonabili cînd văd sau cînd vin în contact cu un pair al Angliei. Numai fiindcă averea îi este pe măsura rangului, ei îl iubesc dinainte şi, aflaţi în prezenţa lui, suportă tot ceea ce vine de la el cu încîntare. Îi vedem înroşindu-se de plăcere la apro- pierea lui şi, dacă le vorbeşte, bucuria care îi cuprinde sporeşte această roşeaţă şi face ca ochii lor să capete o strălucire neobişnuită. Ei au lordul în sînge, dacă putem spune aşa, pre cum spaniolul dansul, neamţul muzica şi francezul revoluţia. Pasiunea lor pentru cai şi pen- tru Shakespeare este mai puţin violentă, satisfacţia şi orgoliul pe care le încearcă - mai puţin profunde. Cartea referitoare la titlul de pair se vinde foarte bine şi, oriunde te duci, o găseşti, precum Biblia, în mîinile tuturor."

şi artistică mai ales, nefiind decât o repetiţie a aceloraşi judecăţi pe care nimeni nu încearcă să le controleze, fiecare sfârşeşte prin a repeta ceea ce a învăţat la şcoală. Există anumite nume şi anumite lucruri de care nimeni n-ar îndrăzni să se atingă. Pentru un cititor modern, din opera lui Homer se degajă o incontestabilă şi imensă plictiseală; dar cine îndrăzneşte s-o spună? Partenonul, în starea sa actuală, este o ruină destul de lipsită de interes; dar are un asemenea prestigiu, încât nu-l mai vedem decât cu întregul său cortegiu de amintiri istorice. Caracteristica prestigiului este că ne împiedică să vedem lucrurile aşa cum sunt de fapt şi ne paralizează judecăţile. Mulţimile – întotdeauna, indivizii – cel mai adesea au nevoie de opinii gata-făcute. Succesul acestor opinii este

independent de cantitatea de adevăr sau de eroare pe care o conţin; el rezidă numai în prestigiul lor.

Ajung acum la prestigiul personal. De o natură cu totul diferită de prestigiul artificial sau dobândit, el constituie o facultate independentă de orice titlu, de orice autoritate exterioară. Puţinele persoane care îl posedă exercită o fascinaţie cu adevărat magnetică asupra celor din jur, inclusiv asupra egalilor lor, care li se supun aşa cum fiara sălbatică se supune îmblânzitorului pe care l-ar putea atât de uşor devora.

Marii conducători de oameni, Buddha, Iisus, Mahomed, Ioana d'Arc, Napoleon au avut din plin această formă de prestigiu. Ei s-au impus mai ales prin intermediul său. Zeii, eroii şi dogmele se impun, nu se

discută, ba chiar dispar de îndată ce sunt luate în discuţie.

Personajele pe care tocmai le-am citat aveau putere de fascinaţie mult înainte de a deveni celebre şi fără ea nici nu ar fi ajuns astfel. Napoleon, aflat la apogeul gloriei, exercita, doar prin puterea sa de fascinaţie, un prestigiu imens; dar cu acest prestigiu era deja înzestrat, în parte, la începutul carierei sale. Când, general de nimeni ştiut, a fost trimis, cu intervenţii, să comande armata Italiei, el a picat în mijlocul unor generali neciopliţi care se pregăteau să facă o primire dură tânărului intrus pe care îl trimisese Directoratul. Din primele minute, de la prima întrevedere, fără fraze, fără gesturi, fără ameninţări, de la prima căutătură a viitorului mare om, cu toţii au fost subjugaţi. Taine scrie, folosindu-se de

amintirile contemporanilor, o stranie relatare a acestei întrevederi.

„Generalii de divizie – printre care Augereau, un fel de soldăţoi bătrân, cutezător şi bădăran, mândru de statura-i înaltă şi de vitejia sa – sosesc la cartierul general foarte porniţi împotriva micului parvenit care le fusese expediat de la Paris. Augereau era de la bun început injurios şi recalcitrant, în urma descrierii care li se făcuse: un favorit al lui Barras, un general de brumăre[23], un general de stradă, privit ca un urs pentru că gândeşte întotdeauna de unul singur, o caricatură de om cu o reputaţie de matematician şi de visător. Li se dă drumul înăuntru, dar Bonaparte se lasă aşteptat. În fine apare, îşi încinge sabia, îşi pune bicornul, le explică ce au de

23 prima lună a anului republican (22 sept.-21 oct.Mn.t.)

făcut, le dă câteva ordine şi apoi îi expediază. Augereau rămase mut; abia afară şi-a venit în fire şi şi-a regăsit înjurăturile obişnuite; a hotărât cu Masséna că acest mic e... de general i-a inspirat frică; nu poate pricepe forţa morală de care s-a simţit strivit de la prima căutătură a generalului”.

Devenit om de seamă, gloria i-a sporit lui Napoleon prestigiul, egalându-l cu prestigiul pe care îl are o divinitate în ochii credincioşilor. Generalul Vandamme, bătrân soldat revoluţionar, încă şi mai brutal şi mai energic decât Augereau, spunea despre el mareşalului d’Ornano, în 1815, într-o zi pe când urcau împreună scara de la Tuileries:

„Dragul meu, acest om diabolic exercită asupra mea o fascinaţie pe care nu o pot pricepe. Astfel că eu, care nu mă tem

nici de Dumnezeu, nici de diavol, când sunt în preajma lui încep să tremur ca un copil şi m-ar putea face să trec prin gaură de ac ca să mă arunce apoi în foc”.

Napoleon exercita aceeaşi fascinaţie asupra tuturor celor din preajma sa[24]

Davoust spunea, referindu-se la devotamentul lui Măreţ şi al lui însuşi: „Dacă împăratul ne-ar fi spus amândurora: interesele mele politice cer ca Parisul să fie istrus fără ca cineva să-l părăsească sau să scape viu, Măreţ ar fi păstrat secretul, sunt sigur, dar nu s-ar fi putut împiedica totuşi să-l compromită, făcându-şi scăpată propria

---

24 **Foarte conştient de propriul său prestigiu, împăratul ştia să şi-l sporească, purtîndu-se mai rău decît cu rîndaşii cu înaltele personaje care îl înconjurau şi printre care figurau mulţi adepţi celebri ai Convenţiei, foarte temuţi în Europa. Povestirile timpului sînt pline de fapte semnificative din acest punct de vedere. Într-o zi, în plin consiliu de stat, Napoleon se răsteşte grosolan la Beugnot, tratîndu-l ca pe un valet prost crescut. O dată efectul obţinut se apropie şi îi spune: „Ei bine, prostovane, ţi-a venit mintea la cap?" După care Beugnot, înalt ca un tambur major, se pleccă foarte jos şi omuleţul, ridicînd mîna, îl ia pe uriaş de ureche, „semn de favoare ameţitoare, scrie Beugnot, gest drăgăstos de stăpîn ce se uma- nizează". Astfel de exemple dau o imagine clară a gradului de slugărnicie pe care îl poate genera prestigiul. Te fac să pricepi imensul dispreţ al marelui despot pentru oamenii din anturajul său.**

familie. Ei bine, de teamă ca secretul să nu fie dat în vileag, eu mi-aş fi lăsat acolo soţia şi copiii”.

Această uimitoare putere de fascinaţie explică miraculoasa întoarcere din insula Elba: cucerirea imediată a Franţei de către un om izolat, luptând împotriva tuturor forţelor organizate dintr-o mare ţară, pe care am fi putut-o crede sătulă de tirania lui. N-a fost nevoie decât să-i privească în ochi pe generalii trimişi după el, care juraseră să-l captureze. Toţi s-au supus fără să crâcnească.

„Napoleon, scrie generalul englez Wolseley, debarcă în Franţa aproape singur, ca un fugar, sosit din mica insulă Elba, care-i fusese regat, şi reuşeşte în câteva săptămâni să răstoarne, fără vărsare de sânge, întreaga structură a puterii din

Franţa aflată sub regele său legitim: s-a afirmat vreodată ascendentul personal al unui om în chip mai uluitor? Dar pe întreg cuprinsul acestei campanii, ultima sa campanie, ce remarcabil a fost ascendentul său până şi asupra aliaţilor, pe care-i obliga să-i urmeze iniţiativele, şi pe care puţin a lipsit să nu-i zdrobească!”

Prestigiul i-a supravieţuit lui Napoleon şi a continuat să crească. Doar graţie lui, a fost uns împărat un nepot obscur. Văzând astăzi cum îi renaşte legenda, îţi dai seama câtă putere are încă această umbră măreaţă. Chinuiţi-i pe oameni, masacraţi-i cu milioanele, aduceţi asupră-le invazii peste invazii, totul vă este permis dacă aveţi suficient prestigiu şi talentul necesar pentru a vi-l menţine.

Am evocat aici un exemplu de prestigiu

absolut excepţional, fără îndoială, dar trebuia s-o facem ca să înţelegem geneza marilor religii, a marilor doctrine, a marilor imperii. Fără puterea pe care prestigiul o exercită asupra mulţimilor, această geneză ar rămâne de neînţeles.

Dar prestigiul nu se întemeiază doar pe ascendentul personal, gloria militară şi teroarea religioasă; poate avea şi origini mai modeste, rămânând cu toate acestea considerabil. Secolul nostru ne oferă mai multe exemple. Unul dintre ele, pe care posteritatea şi-l va aminti veac de veac, ne este dat de povestea acelui om celebru, deja amintit, care a schimbat faţa Pământului şi relaţiile comerciale dintre oameni, despărţind două continente. El a izbutit datorită imensei sale voinţe, dar şi datorită fascinaţiei pe care o exercita asupra tuturor

celor din jur. Pentru a învinge opoziţia unanimă, nu trebuia decât să apară şi să vorbească o clipă: prin farmecul pe care ül exercita, opozanţii îi deveneau prieteni. Englezii, mai ales, îi combăteau proiectul cu înverşunare; prezenţa sa în Anglia a fost suficientă pentru a-i câştiga pe toţi. Când, mai târziu, a trecut prin Southampton, clopotele au bătut în cinstea lui. Învingând totul, oameni şi lucruri, el nu mai credea în obstacole şi a vrut să reînceapă Suezul în Panamá, folosindu-se de aceleaşi mijloace; dar credinţa care urneşte munţii din loc nu îi urneşte decât dacă nu sunt prea mari. Munţii au rezistat, şi catastrofa care a urmat a distrus orbitoarea aureolă de glorie care îl învăluia pe erou. Viaţa sa te învaţă cum poate să crească şi apoi să dispară prestigiul. După ce a egalat în măreţie cele

mai celebre personaje istorice, el a fost coborât de magistraţii propriei ţări la nivelul celor mai josnici criminali. Sicriul său a străbătut, singuratic, mulţimile indiferente. Numai suveranii străini au adus un omagiu memoriei sale.[25]

Dar diversele exemple pe care tocmai le-am citat reprezintă forme extreme de prestigiu. Pentru a cunoaşte în amănunt psihologia prestigiului, ar trebui să examinăm acea succesiune care începe cu

---

25 **Un ziar străin, *Neue Freie Presse* din Viena, a făcut cu privire la destinul lui Lesseps reflexii psihologice extrem de judicioase pe care, din acest motiv, le reproduc aici: „După condamnarea lui Ferdinand de Lesseps, nu mai avem dreptul să ne mirăm de tristul sfîrşit al lui Cristofor Columb. Dacă Ferdinand de Lesseps este un escroc, orice iluzie nobilă este o crimă. Antichitatea ar fi încununat memoria lui Lesseps cu o aureolă de glorie şi i-ar fi dat să bea din cupa de nectar printre zeii Olimpului, căci el a schimbat fata Pămîntului, realizînd opere ce desăvîrşesc creaţia divină. Condamnîndu-l pe Ferdinand de Lesseps, preşedintele Curţii de apel a devenit nemuritor, căci întotdeauna mulţimile vor voi să afle numele omului care nu s-a temut să-şi pîngărească secolul, ca să îmbrace î,i haine de ocnaş un bătrîn a cărui viaţă a fost gloria contemporanilor săi. Să nu ni se mai vorbească, de azi înainte, de justiţie inflexibilă, acolo unde domneşte ura birocratică împotriva marilor opere îndrăznețe. Naţiile au nevoie de aceşti oameni îndrăzneţi, care cred în ei înşişi şi învinq orice piedică, fără să ţină seama de propria lor persoană. Geniul nu poate fi prudent; dacă ar fi prudent, nu ar putea niciodată lărgi sfera înfăptuirilor omeneşti. ... Ferdinand de Lesseps a cunoscut beţia triumfului şi amărăciunea dezamăgirii: Suez şi Pa- nama. Inima se revoltă împotriva moralei succesului. Cînd Lesseps a reuşit să lege două mări, principi şi naţiuni i-au prezentat omagiile; astăzi, cînd eşuează în faţa stîncilor Coidi- lierilor, nu mai e decît un escroc de rînd... E aici o luptă între clasele societăţii, o ne- mulţumire a birocraţilor şi funcţionarilor care se răzbună, prin intermediul codului penal, împotriva celor care voiesc să se ridice deasupra altora... Legiuitorii actuali rămîn încurcaţi în faţa acestor idei măreţe ale geniului uman; publicul le înţelege şi mai puţin încă şi îi este uşor unui procuror general să dovedească faptul că Stanley e un asasin, iar Lesseps - un şarlatan."**

fondatorii de religii şi imperii şi sfârşeşte cu omul de rând care încearcă să ia ochii vecinilor cu o haină nouă sau cu o decoraţie.

Intre termenii extremi ai acestei succesiuni s-ar situa toate formele de prestigiu, din diverse domenii ale civilizaţiei: ştiinţă, artă, literatură etc. – şi am vedea atunci că prestigiul constituie elementul fundamental de convingere a oamenilor. Fiinţa, ideea sau lucrul înzestrat cu prestigiu este imediat imitat, pe calea contagiunii şi impune unei întregi generaţii anumite modalităţi de a simţi şi de a-şi exprima gândurile. De altfel, imitaţia este cel mai adesea inconştientă şi, tocmai de aceea, completă. Când reproduc culorile palide şi atitudinile rigide ale anumitôr primitivi, pictorii moderni nu-şi dau deloc

seama de unde le vine inspiraţia; ei cred că provine dinlăuntrul lor, când, de fapt, dacă un maestru ilustru n-ar fi reînviat această formă de artă, nu s-ar fi văzut în ea, în continuare, decât aspectele naive şi inferioare. Cei care, după exemplul unui inovator celebru, îşi inundă pânzele cu umbre violete, nu văd în natură mai mult violet decât era acum cincizeci de ani, dar ei sunt sugestionaţi de impresia personală şi singulară a unui pictor care a dobândit un mare prestigiu. Astfel de exemple ar putea fi cu uşurinţă găsite în orice alt domeniu al civilizaţiei.

Se vede din cele de mai sus că există mulţi factori care contribuie la geneza prestigiului: unul din cei mai importanţi a fost, dintotdeauna, succesul. Omul care reuşeşte, ideea care se impune nu mai sunt

contestate tocmai pentru că au succes.

Prestigiul piere întotdeauna la apariţia insuccesului. Eroul pe care mulţimea l-a aclamat în ajun este dispreţuit de ea a doua zi, dacă a fost cumva lovit de soartă. Reacţia va fi cu atât mai vie cu cât prestigiul a fost mai mare. Căci atunci norodul îl consideră pe eroul căzut drept egalul său şi se răzbună pentru că s-a plecat în faţa unei superiorităţi pe care nu o mai recunoaşte. Robespierre, făcând să cadă capetele acoliţilor săi şi ale multora dintre contemporani, avea un prestigiu imens. Câteva voci izolate au făcut să cadă pe dată şi capul său, iar mulţimea l-a condus la ghilotină cu aceleaşi blesteme cu care în ajun îi însoţise victimele, întotdeauna credincioşii sparg cu furie statuile vechilor lor zei.

Prestigiul răpit de insucces se pierde imediat. Discuţiile îl pot de asemenea deteriora, dar într-un ritm mai lent. Acest procedeu are totuşi un efect foarte sigur. Un prestigiu pus în discuţie nu mai este prestigiu. Zeii şi oamenii care au ştiut să-şi păstreze mult timp prestigiul nu au tolerat niciodată discuţia. Ca să te bucuri de admiraţia mulţimilor, trebuie să le ţii totdeauna la distanţă.

CAPITOLUL IV LIMITELE DE VARIABILITATE A CREDINŢELOR ŞI OPINIILOR MULŢIMILOR

şi Credinţele fixe – Invariabilitatea anumitor credinţe generale – Acestea sunt călăuzele oricărei civilizaţii – Dificultatea de a le dezrădăcina – în ce sens este intoleranţa o virtute a popoarelor – Absurditatea filosofică a unei credinţe

generale nu poate dăuna răspândirii ei –

§*2. Opiniile mobile ale mulţimilor* – Extrema mobilitate a acelor opinii care nu provin din credinţe generale – Fluctuaţii aparente ale ideilor şi credinţelor în mai puţin de un secol – Limitele reale ale acestor fluctuaţii – Elementele asupra cărora acţionează aceste fluctuaţii – Dispariţia actuală a credinţelor generale şi foarte larga răspândire a presei fac ca în zilele noastre opiniile să fie din ce în ce mai mobile – Cum tind opiniile mulţimilor referitoare la majoritatea subiectelor către indiferenţă – Neputinţa guvernelor de a dirija precum odinioară, opinia publică – Fărâmiţarea actuală a opiniilor le împiedică să devină tiranice.

şi – Credinţele fixe

Există un strâns paralelism între

caracteristicile anatomice ale fiinţelor vii şi caracteristicile lor psihologice. Caracteristicile anatomice conţin anumite elemente invariabile sau atât de puţin variabile, încât trebuie să treacă ere geologice pentru a le modifica. Alături de aceste caracteristici fixe, ireductibile, se întâlnesc altele extrem de mobile, pe care mediul, arta crescătorului de animale şi a horticultorului le pot modifica uneori într-atât, încât caracteristicile fundamentale devin invizibile observatorului lipsit de perspicacitate.

Acelaşi fenomen se observă în cazul caracteristicilor morale. Alături de elementele psihologice ireductibile ale unui neam, se întâlnesc elemente mobile şi schimbătoare. Şi din această cauză, dacă studiezi credinţele şi opiniile unui popor,

constaţi întotdeauna existenţa unui fond extrem de fix, pe care se grefează opinii la fel de mobile ca nisipul ce acoperă stânca.

Credinţele şi opiniile mulţimilor se constituie astfel în două clase clar distincte. Pe de o parte, marile credinţe permanente, care dăinuie timp de mai multe secole şi pe care se întemeiază o întreagă civilizaţie, cum erau, odinioară, concepţia feudală, ideile creştine, cele ale Reformei; cum sunt, în zilele noastre, principiul naţionalităţilor, ideile democratice şi sociale. Pe de altă parte, opiniile momentane şi schimbătoare, provenite cel mai adesea din concepţii generale, pe care fiecare epocă le vede apărând şi apoi pierind, cum sunt teoriile care călăuzesc artele şi literatura în anumite momente, de exemplu cele care au produs romantismul, naturalismul etc. La

fel de superficiale ca moda, ele se preschimbă precum micile valuri ce se nasc şi dispar mereu la suprafaţa unui lac cu ape adânci.

Marile credinţe generale sunt foarte puţine la număr. Formarea şi dispariţia lor constituie puncte culminante în istoria oricărei seminţii. Ele alcătuiesc adevăratul schelet al civilizaţiilor. O opinie trecătoare apare cu uşurinţă în sufletul mulţimilor, dar este foarte dificil să implantezi într-însul o credinţă durabilă şi la fel de dificil să o distrugi, o dată ce a prins formă. Nu poate fi preschimbată decât cu preţul unor revoluţii violente şi numai atunci când credinţa şi-a pierdut aproape cu totul dominaţia asupra sufletelor. Revoluţiile servesc atunci la înlăturarea completă a credinţelor practic abandonate deja, dar pe care jugul

obiceiului ne împiedica să le părăsim complet. Revoluţiile care încep sunt de fapt credinţe care sfârşesc.

O mare credinţă îşi primeşte sentinţa de condamnare la moarte în acea zi în care valoarea sa începe să fie pusă în discuţie Nefiind altceva decât o ficţiune, nicio credinţă generală nu poate dăinui decât cu condiţia de a nu fi pusă la încercare.

Dar chiar şi atunci când o credinţă este puternic zguduită, instituţiile care provin din ea îşi păstrează puterea şi nu dispar decât treptat. În momentul în care şi-a pierdut complet puterea, tot ceea ce se întemeia pe ea se prăbuşeşte. Nu i-a fost dat încă unui popoi să-şi preschimbe credinţele, fără să fie condamnat de îndată să-şi transforme elementele civilizaţiei.

El şi le transformă până în clipa în care

adoptă o nouă credinţă generală; şi până atunci trăieşte obligatoriu în anarhie. Credinţele generale stau în mod necesar la temelia civilizaţiilor; ele imprimă o anumită orientare ideilor şi doar ele pot inspira fidelitatea oarbă şi sentimentul datoriei.

Popoarele au simţit întotdeauna cât este de util să dobândeşti credinţe generale şi au înţeles instinctiv că dispariţia lor ar însemna pentru ele că ceasul decadenţei a sosit. Cultul fanatic al Romei a fost credinţa care i-a făcut pe romani stăpânii lumii. O. dată moartă această credinţă, Roma a trebuit să piară. Numai când au dobândit nişte credinţe comune, barbarii care au nimicit civilizaţia romană au atins o anumită coeziune şi au putut ieşi din anarhie.

Pe bună dreptate, aşadar, naţiunile şi-au apărat întotdeauna cu intoleranţă

convingerile. Extrem de criticabilă din punct de vedere filosofic, intoleranţa reprezintă o virtute în viaţa naţiunilor. Tocmai pentru a întemeia sau menţine credinţele generale, Evul Mediu a ridicat atâtea ruguri şi atâţia inventatori şi înnoitori s-au stins fără să-şi fi văzut îndeplinite idealurile, chiar dacă au izbutit să scape de cazne. Tocmai pentru a le apăra, a fost de atâtea ori zguduită lumea, de aceea au căzut – şi vor mai cădea încă – milioane de oameni pe câmpurile de bătălie.

Am spus că se ridică mari obstacole în calea statornicirii unei credinţe genele dar, o dată statornicită, forţa ei devine pentru multă vreme invincibilă şi, oricât de falsă ar fi din punct de vedere filosofic, ea se impune celor mai luminate minţi. Oare popoarele Europei nu au considerat timp de

cincisprezece secole că unele legende religioase neînchipuit de barbare[26], dacă le cercetezi îndeaproape, precum cele ale lui Moloch, sunt adevăruri indiscutabile? Înspăimântătoarea absurditate a legendei unui zeu care se răzbună pe propriul său fiu, supunându-l la oribile cazne, pentru nesupunerea uneia dintre creaturile sale, a trecut neobservată timp de mai multe secole. Cele mai mari genii – un Galilei, un Newton, un Leibniz – n-au presupus nici măcar o clipă că adevărul unor astfel de legende ar putea fi pus în discuţie. Nimic nu demonstrează mai bine hipnoza produsă de credinţele generale, dar totodată nimic nu subliniază mai bine umilitoarele limite ale minţii noastre.

Din momentul în care o nouă dogmă

26 Barbare din punct de vedere filozofic, vreau să spun. Practic, ele au creat o civilizaţie complet nouă şi timp de multe secole l-au lăsat pe om sa întrevadă acele raiuri fermecate, de vis şi de speranţă, pe care nu le va mai cunoaşte vreodată.

este implantată în sufletul mulţimii, ea devine inspiratoarea instituţiilor, artelor şi comportării sale. Dominaţia sa asupra sufletelor este atunci absolută. Oamenii de acţiune visează să o traducă în fapte, legiuitorii să o aplice, filosofii, artiştii, literaţii să o exprime sub diverse forme.

Din credinţa fundamentală pot izvorî idei auxiliare, de moment, dar ele poartă întotdeauna pecetea credinţei din care au provenit. Civilizaţia egipteană, civilizaţia europeană a Evului Mediu, civilizaţia musulmană a arabilor provin dintr-un mic număr de credinţe religioase care şi-au pus pecetea asupra celor mai neînsemnate elemente ale acestor civilizaţii, permiţând să fie de îndată identificate.

Datorită credinţelor generale, în orice epocă, oamenii sunt prinşi într-o plasă de

tradiţii, de opinii şi de obiceiuri, din strânsoarea căreia nu pot să scape nicidecum şi care îi face întotdeauna să semene întrucâtva unii cu alţii. Nici cel mai independent spirit nu îşi pune problema să scape dintr-însa. Tirania veritabilă nu este decât cea care se exercită inconştient asupra sufletelor, pentru că este singura care nu poate fi combătută. Tiberiu, Gingis-han, Napoleon au fost fără îndoială tirani de temut, dar din străfundul mormintelor lor, Moise, Buddha. Iisus, Mahomed, Tuther au exercitat asupra sufletelor un despotism cu mult mai profund. O conspiraţie va doborî un tiran, dar ce putere are ea în cazul unei credinţe adânc înrădăcinate? în lupta sa violentă împotriva catolicismului, în pofida asentimentului aparent al maselor, în pofida metodelor de distrugere la fel de nemiloase

ca cele ale Inchiziţiei, marea noastră Revoluţie a fost în cele din urmă învinsă. Singurii tirani adevăraţi ai umanităţii au fost dintotdeauna umbrele morţilor sau iluziile pe care ea şi le-a creat.

Absurditatea filosofică a anumitor credinţe generale nu a fost niciodată, o repet, un obstacol în calea triumfului lor. Acest triumf nici nu pare posibil decât cu condiţia ca ele să conţină un strop de absurditate plină de mister. Evidenta inconsistenţă a credinţelor socialiste actuale nu le va împiedica totuşi să se implanteze în sufletul mulţimilor. Adevărata lor inferioritate, în comparaţie cu toate credinţele religioase, ţine de un singur lucru: cum idealul de fericire promis de ultimele nu trebuie să fie realizat decât într-o viaţă viitoare, nimeni nu poate contesta

realizarea sa. Idealul de fericire socialistă trebuind să se realizeze pe pământ, deşertăciunea promisiunilor se va arăta de la primele încercări de a-l realiza şi noua credinţă îşi va pierde, din clipa aceea, orice prestigiu. Forţa sa nu va creşte, aşadar, decât până atunci. Şi de aceea, dacă noua religie exercită deocamdată – ca toate cele care au precedat-o – o acţiune distructivă, ea nu va putea juca nici mai târziu un rol creator.

§2. – Opiniile mobile ale mulţimilor

Deasupra credinţelor fixe, a căror forţă tocmai am arătat-o, se află un strat de opinii, de idei, de gânduri care se nasc şi pier neîncetat. Viaţa unora nu durează decât o clipă, iar a celor mai importante nu depăşeşte nici măcar viaţa unei generaţii. Am subliniat deja că schimbările care survin

în aceste opinii sunt uneori mai mult superficiale decât reale şi că poartă întotdeauna pecetea însuşirilor neamului. Examinând de exemplu instituţiile politice ale ţării noastre, am arătat că partidele cele mai potrivnice, în aparenţă – monarhiste, radicale, imperialiste, socialiste etc. – au un ideal absolut identic şi că acest ideal ţine doar de structura mentală a neamului nostru, pentru că, sub nume asemănătoare, la alte naţiuni regăseşti un ideal opus. Numele dat opiniilor, adaptările înşelătoare nu schimbă cu nimic fondul lucrurilor. Burghezii din vremea Revoluţiei franceze, îmbibaţi de literatură latină şi care, cu ochii aţintiţi asupra republicii romane, i-au adoptat legile, fasciile şi togile, nu au devenit romani prin faptul că se aflau sub imperiul unei puternice sugestii de tip

istoric.

Rolul filosofului este de a căuta ce anume subzistă din vechile credinţe sub masca unor schimbări aparente şi de a distinge, în fluxul mişcător al opiniilor, orientările determinate de credinţele generale şi de sufletul neamului.

Fără acest criteriu, s-ar putea crede că mulţimile îşi schimbă frecvent şi după bunul lor plac credinţele politice sau religioase. Întreaga istorie politică, religioasă, artistică, literară pare, într-adevăr, să o dovedească.

Să luăm, de exemplu, o perioadă scurtă, de la 1790 la 1820, adică de numai treizeci de ani – durata unei generaţii. Vedem mulţimile, monarhiste mai întâi, devenind revoluţionare, apoi imperialiste, în fine, din nou monarhiste. În religie, ele

evoluează în aceeaşi perioadă de la catolicism la ateism, pe urmă trec la deism, revenind apoi la forme de catolicism dintre cele mai exagerate. Şi nu numai mulţimile, ci şi cei care le conduc suferă asemenea transformări. Îi vedem pe acei adepţi înfocaţi ai Convenţiei, duşmani declaraţi ai regelui şi nedorind nici zei, nici stăpâni, devenind umilii slujitori ai lui Napoleon, pe urmă purtând cucernic luminări în procesiunile din timpul domniei lui Ludovic al XVIII-lea.

Iar în timpul celor şaptezeci de ani care au urmat, câte schimbări nu s-au produs în opiniile mulţimilor! „Perfidul Albion” de la începutul acestui secol devenea, sub moştenitorul lui Napoleon, aliatul Franţei; Rusia, cu care am fost de două ori în război şi care aplaudase atâta ultimele răsturnări

de la noi, este brusc considerată prietena noastră.

În literatură, în artă, în filosofie opiniile se succed şi mai rapid. Romantism, naturalism, misticism etc, se nasc şi mor, rând pe rând. Artistul şi scriitorul aclamaţi ieri sunt profund dispreţuiţi mâine.

Dacă analizăm însă aceste schimbări, atât de profunde în aparenţă, ce observăm? Tot ce este împotriva credinţelor generale şi sentimentelor neamului este efemer, şi fluviul al cărui curs a fost abătut revine curând în matcă. Acele opinii care nu se leagă de nicio credinţă generală, de niciun sentiment caracteristic neamului şi care, în consecinţă, nu pot fi statornice, rămân la voia întâmplării sau, dacă se preferă, la cheremul celor mai neînsemnate schimbări de mediu. Formate prin sugestie şi

contagiune, ele sunt întotdeauna efemere, născându-se şi pierind, uneori, la fel de repede ca dunele de nisip pe care vântul le clădeşte la malul mării.

În zilele noastre, numărul opiniilor mobile ale mulţimilor este mai mai e ca niciodată; şi aceasta, din trei motive diferite.

Primul este că vechile credinţe, pierzându-şi treptat influenţa, nu mai acţionează ca odinioară asupra opiniilor trecătoare, spre a le da o anumită orientare. Odată cu dispariţia credinţelor generale, îşi face loc o multitudine de opinii particulare, lipsite de trecut şi viitor.

Al doilea motiv este că forţa crescândă a mulţimilor fiind din ce în ce mai puţin contracarată, extrema lor mobilitate se poate manifesta liber.

În fine, al treilea motiv este larga răspândire din ultimul timp a presei, care face ca în faţa ochilor noştri să se perinde neîncetat cele mai divergente opinii. Sugestiile generate de fiecare dintre ele sunt curând distruse de sugestii contrare. Nicio opinie nu ajunge, aşadar, să se generalizeze, şi toate sunt sortite unei existenţe efemere. Ele pier înainte de a se fi putut răspândi îndeajuns spre a deveni generale.

Din aceste cauze diferite rezultă un fenomen foarte nou în istoria lumii şi extrem de caracteristic epocii actuale: mă refer la neputinţa guvernelor de a dirija opinia publică.

Altă dată – şi acest altă dată nu este prea îndepărtat –, măsurile guvernamentale, influenţa câtorva autori şi

a unui număr restrâns de ziare constituiau adevăraţii factori de reglaj al opiniei publice. Astăzi, cei ce scriu şi-au pierdut cu totul influenţa, iar ziarele nu fac altceva decât să reflecte opinia publică. Cât despre oamenii de stat, aceştia, departe de a o dirija, nu caută decât să o urmeze. Teama lor de opinia publică merge, uneori, până la groază, făcându-i să guverneze fără pic de consecvenţă.

”, Opinia publică tinde deci să devină, din ce în ce mai mult, supremul factor de reglaj în politică. Ea ajunge astăzi să impună alianţe, aşa cum a fost alianţa cu ruşii, izvorâtă aproape exclusiv dintr-o mişcare populară.

E foarte ciudat să vezi, în zilele noastre, papi, regi şi împăraţi acceptând mecanismul interviului, spre a-şi supune gândurile

referitoare la o temă dată judecăţii mulţimilor. Se putea spune, odinioară, că politica nu e ceva sentimental. Putem să o mai spunem oare în prezent, când o vedem luându-şi drept călăuze impulsurile mulţimilor nestatornice, care nu ştiu de raţiune şi sunt conduse exclusiv de sentiment?

Cât despre presă, altă dată diriguitoare a opiniei publice, ea a trebuit, ca şi guvernele, să se încline în faţa puterii mulţimilor. Forţa sa este, desigur, considerabilă, dar numai pentru că reprezintă exclusiv ecoul opiniilor populare şi al nesfârşitelor lor fluctuaţii. Devenită simplă agenţie de informaţii, ea renunţă să îşi mai impună vreo idee sau doctrină. Urmăreşte toate modificările survenite în gândirea publică: necesităţile concurenţei o

obligă, spre a nu-şi pierde cititorii. Bătrânele publicaţii solemne şi influente de altă dată, cărora generaţia trecută le asculta cu pioşenie sentinţele au dispărut sau au devenit nişte fiţuici informative, împănate cu cronici amuzante, cancanuri mondene şi reclame financiare. Ce ziar este astăzi suficient de bogat spre a permite redactorilor săi să aibă opinii personale şi ce autoritate pot avea asemenea opinii în faţa cititorilor dornici de-a fi doar informaţi sau distraţi, cititori care întrevăd, îndărătul oricărui sfat, un profitor? Critica nu mai are nici măcar puterea de a lansa o carte sau o piesă de teatru. Ea poate dăuna, dar nu poate sluji. Ziarele sunt într-atât de conştiente de inutilitatea oricărei opinii personale, încât au suprimat în general criticile literare, mărginindu-se să dea titlul

cărţii, cu două sau trei rânduri de reclamă; iar în douăzeci de ani se va întûnpla probabil acelaşi lucru cu critica teatrală.

Preocuparea esenţială a presei şi a guvernelor este astăzi să spioneze opinia publică. Ce efect va produce cutare eveniment, cutare proiect legislativ, cutare discurs – iată ce trebuie să afle; şi nu este uşor, căci nimic nu e mai mobil şi mai schimbător decât gândirea mulţimilor. Le vedem întâmpinând cu blesteme ceea ce în ajun aclamau.

Această totală lipsă de direcţionare a opiniei publice şi, totodată, disoluţia credinţelor religioase au avut drept rezultat final fărâmiţarea completă a tuturor convingerilor, o indiferenţă crescândă a mulţimilor, ca şi a indivizilor, faţă de tot ce nu priveşte în mod evident interesele lor

imediate. Doctrinele, cum ar fi socialismul, nu au făcut prozeliţi cu adevărat convinşi decât în rândul păturilor fără carte: printre muncitorii din mine şi uzine, de exemplu. Micul burghez, muncitorul ceva mai instruit au devenit prea sceptici.

Evoluţia care a avut loc astfel, de treizeci de ani încoace, este impresionantă, în epoca precedentă, puţin îndepărtată totuşi, opiniile aveau încă o anumită orientare generală; ele erau rezultatul adoptării unei anumite credinţe fundamentale. Simplul fapt de a fi fost monarhist îţi dădea, inevitabil, atât în domeniul istoriei cât şi în al ştiinţelor, anumite idei bine înrădăcinate, pe când faptul de a fi fost republican îţi conferea idei cu totul opuse. Un monarhist ştia sigur că omul nu se trage din maimuţă, pe când

un republican ştia, nu mai puţin sigur, că de acolo se trage. Monarhistul trebuia să vorbească despre Revoluţie cu scârbă, iar republicanul cu veneraţie. Anumite nume, ca cele ale lui Robespierre şi Marat, trebuiau rostite plecând cucernic ochii, iar altele, ca cele ale lui Cezar, Augustus, Napoleon, nu puteau fi pronunţate neînsoţite de invective. Până şi în Sorbona noastră predomina această manieră naivă de a concepe istoria.

Astăzi, când e supusă discuţiei şi analizei, orice opinie îşi pierde prestigiul; aspectele ei incitante devin curând perimate şi prea puţine idei capabile să ne pasioneze mai supravieţuiesc. Omul modern este invadat tot mai mult de indiferenţă.

Să nu deplângem prea tare această

istovire generalizată a opiniilor. Că este un simptom de decadenţă în viaţa unui popor, nu am putea-o contesta. Prorocii, apostolii, conducătorii – într-un cuvânt, convinşii – au neîndoielnic cu totul altă forţă decât nihiliştii, criticii şi indiferenţii; dar să nu uităm că, în condiţiile actualei forţe a mulţimilor, dacă o singură opinie ar putea dobândi suficient prestigiu spre a se impune, ea ar fi de îndată investită cu o putere atât de tiranică, încât totul ar trebui numaidecât să se plece înaintea ei. Şi atunci s-ar pune capăt pentru multă vreme epocii libertăţii de discuţie. Mulţimile sunt uneori nişte stăpâni cumsecade, cum au fost, câteodată, Heliogabal şi Tiberiu; dar pot să aibă şi accese de furie. O civilizaţie pe cale să cadă în muinile lor este prea supusă bunului plac al întâmplării pentru a dura

multă vreme. Şi dacă ceva ar putea întârzia cu puţin ceasul prăbuşirii, aceasta este tocmai extrema mobilitate a opiniilor şi indiferenţa crescândă a mulţimilor pentru orice credinţe generale

CARTEA A TREIA CLASIFICAREA ŞI DESCRIEREA DIVERSELOR CATEGORII DE MULŢIMI

CAPITOLUL I CLASIFICAREA MULŢIMILOR

Clasificarea mulţimilor –

şi *Mulţimile eterogene* – Prin ce se disting – Influenţa neamului – Cu cât sufletul neamului este mai puternic, cu atât cel al mulţimii este mai slab – Sufletul neamului reprezintă starea de civilizaţie, iar sufletul mulţimii starea de barbarie –

§2. *Mulţimile omogene* – Subîmpărţirea mulţimilor omogene – Sectele, castele şi clasele.

Am prezentat în această lucrare caracteristicile generale comune tuturor mulţimilor. Ne mai rămân de studiat caracteristicile specifice, suprapuse celor generale, corespunzătoare diverselor categorii de colectivităţi.

Să facem pentru început o sumară clasificare a mulţimilor.

Punctul nostru de plecare va fi simpla gloată. La nivelul cel mai de jos, ea este compusă din indivizi aparţinând unor seminţii diferite. Singura legătură care îi conferă unitate este în acest caz voinţa, mai mult sau mai puţin respectată, a unei căpetenii. Se pot da ca exemple tipice de

astfel de gloate barbarii de origini diverse care, timp de mai multe secole, au invadat Imperiul Roman.

Deasupra acestor gloate lipsite de coeziune apar cele care, sub acţiunea anumitor factori, au dobândit nişte caracteristici comune, sfârşind prin a forma un neam. Acestea vor avea, în condiţii prielnice, caracteristicile distinctive ale mulţimilor, cuprinse însă întotdeauna în cele ale neamului.

Diversele categorii de mulţimi care pot fi observate în cadrul fiecărui popor se pot împărţi în modul următor:

A. Mulţimi eterogene:
   1. anonime (mulţimile de pe stradă, de pildă.)
   2. neanonime (jurii, adunări parlamentare.)

B. Mulţimi omogene:

1. secte (secte politice, secte religioase etc.)

2. caste (castă militară, castă preoţească, diversele caste de lucrători etc.)

3. clase (clasa burgheză, clasa ţărănească etc.)

Să arătăm în câteva cuvinte caracteristicile distinctive ale diverselor categorii de mulţimi.[27]

şi – Mulţimi eterogene

Aceste colectivităţi sunt cele ale căror caracteristici le-am studiat mai înainte. Ele se compun din indivizi oarecare, indiferent care le este profesia sau inteligenţa.

Am demonstrat în această lucrare că psihologia oamenilor dintr-o mulţime diferă esenţial de psihologia lor individuală şi că în

27 Se vor găsi detalii asupra diverselor categorii de mulţimi în ultimele mele lucrări (*Psih logia politică, Opinii şi credinţe, Psihologia revoluţiilor).*

cazul inteligenţei se manifestă aceeaşi diferenţă. Am văzut că în colectivităţi ea nu joacă niciun rol. Numai sentimentele inconştiente pot acţiona în acest caz.

Un factor fundamental, neamul, ne permite să facem o distincţie destul de clară între diversele mulţimi eterogene.

Am tot revenit asupra rolului său, arătând că el este cel mai puternic factor capabil să determine acţiunile oamenilor. Influenţa neamului se manifestă şi în privinţa caracteristicilor mulţimilor. O gloată formată din indivizi oarecare, dar toţi englezi sau chinezi, se va deosebi profund de o alta, formată tot din indivizi oarecare, dar de neamuri diferite: ruşi, francezi, spanioli etc.

Divergenţele profunde, create de constituţia mentală ereditară în maniera

oamenilor de a simţi şi de a gândi, izbucnesc în momentul în care anumite împrejurări, destul de rare de altfel, reunesc într-o aceeaşi mulţime, în proporţii aproape egale, indivizi de naţionalităţi diferite, chiar dacă interesele care îi adună laolaltă sunt, în aparenţă, identice. Tentativele făcute de socialişti pentru a-i reuni în mari congrese pe reprezentanţii populaţiei muncitoare din fiecare ţară au dus întotdeauna la cele mai violente neînţelegeri. O mulţime latină, oricât de revoluţionară sau de conservatoare am presupune-o, va face invariabil apel la intervenţia statului pentru a-şi realiza deziderateleEa este întotdeauna centralizatoare şi mai mult sau mai puţin cezarică. O mulţime engleză sau americană, dimpotrivă, ignoră statul şi nu se adresează

decât iniţiativei private. O mulţime franceză ţine, înainte de orice, la egalitate, pe când o mulţime engleză, la libertate. Aceste diferenţe între neamuri dau naştere la aproape tot atâtea specii de mulţimi câte naţiuni există.

Sufletul neamului domină deci complet sufletul mulţimii. Este acel substrat puternic care îi limitează acesteia din urmă oscilaţiile. *Caracteristicile inferioare ale mulţimilor sunt cu atât mai puţin accentuate cu cât sufletul neamului este mai puternic.* Aceasta este o lege fundamentală. Starea de mulţime şi dominaţia mulţimilor reprezintă barbaria sau întoarcerea la barbarie. Numai dobândind un suflet cu o structură solidă, neamul se poate sustrage din ce în ce mai mult forţei iraţionale a mulţimilor şi ieşi din

barbarie.

Indiferent de neam, singura clasificare importantă a mulţimilor eterogene este împărţirea lor în mulţimi anonime, cum sunt cele de pe stradă, şi în mulţimi neanonime, de pildă adunările deputaţilor şi juriile. Sentimentul responsabilităţii, inexistent la primele şi dezvoltat la celelalte, conferă actelor lor orientări adesea diferite.

§2. – Mulţimi omogene

Mulţimile omogene cuprind: 1) sectele, 2) castele, 3) clasele.

Secta marchează primul stadiu de organizare a mulţimilor omogene. Ea cuprinde indivizi cu educaţie diferită, cu profesii diferite şi proveniţi adesea din medii foarte diferite, neavând în comun decât credinţele. Aşa sunt sectele religioase şi politice, de exemplu.

Casta reprezintă cel mai înalt stadiu de organizare de care este capabilă mulţimea. În timp ce secta este formată din indivizi cu profesii, educaţie şi de provenienţe adesea neasemănătoare, uniţi numai prin credinţe comune, casta nu cuprinde decât indivizi de aceeaşi profesie şi prin urmare cu educaţie şi de provenienţe aproape identice. Astfel sunt castele militare şi preoţeşti.

Clasa se compune din indivizi de origini diverse, care nu sunt reuniţi nici printr-o comunitate de credinţe, precum membrii unei secte, nici printr-o comunitate de ocupaţii profesionale, precum membrii unei caste, ci prin anumite interese, anumite obiceiuri de viaţă şi o educaţie asemănătoare: precum clasa burgheză, clasa ţărănească.

Deoarece nu studiez în această lucrare

decât mulţimile eterogene, mă voi ocupa doar de câteva categorii tipice, alese din această mare varietate de mulţimi.

CAPITOLUL II MULŢIMILE AŞA-ZIS CRIMINALE

Mulţimile aşa-zis criminale – O mulţime poate fi criminală din punct de vedere legal, dar nu din punct de vedere psihologic – Actele mulţimilor sunt complet inconştiente – Exemple diverse – Psihologia septembriştilor[28]

Raţionamentele, sensibilitatea, cruzimea şi moralitatea lor.

Mulţimile care, după o anumită perioadă de surescitare, revin la starea de simple automate inconştiente, dirijate prin intermediul sugestiilor, pot fi cu greu

28 **părtaşi la masacrele din septembrie 1792 (n.t.)**

calificate, în vreun caz, drept criminale. Menţin totuşi acest calificativ eronat pentru că el a fost consacrat de studii psihologice. Anumite acte ale mulţimilor sunt, în sine, cu siguranţă criminale, dar atunci tot criminal este, în sine, actul unui tigru care devorează un indian, după ce şi-a lăsat mai întâi puii să-l ciopârţească pentru a-i distra.

Fărădelegile mulţimilor provin în general dintr-o puternică sugestie, şi indivizii care au luat parte la ele sunt pe deplin convinşi după aceea că nu şi-au făcut decât datoria. Nu acesta este cazul criminalului obişnuit.

Istoria fărădelegilor comise de mulţimi pune în evidenţă cele de mai sus.

Se poate da ca exemplu tipic uciderea guvernatorului Bastiliei, dl, de Launay. După cucerirea acestei fortăreţe,

guvernatorul, înconjurat de o mulţime extrem de surescitată, primea lovituri din toate părţile. S-a propus să fie spânzurat, să i se taie capul sau să fie legat de coada unui cal. Zbătându-se, el a lovit din greşeală cu piciorul pe unul dintre cei de faţă. Cineva a propus, şi propunerea sa a fost imediat aclamată de mulţime, ca individul lovit să taie capul guvernatorului.

„Acesta, bucătar fără lucru, un semivagabond care se dusese la Bastilia pentru a vedea ce se întâmplă pe acolo, se gândeşte că, deoarece aceasta este părerea generală, acţiunea este patriotică şi crede chiar că i se cuvine o medalie dacă distruge un monstru. Cu o sabie care i se dă, el loveşte peste ceafa dezgolită; dar fiindcă sabia prost ascuţită nu taie, scoate din buzunar un mic cuţit cu mâner negru şi

(cum fiind de meserie bucătar, ştie să tranşeze carnea) duce perfect la capăt operaţiunea”.

Se vede aici cu claritate mecanismul indicat mai înainte: supunerea la o sugestie foarte puternică, dat fiind că este colectivă, convingerea criminalului că a comis un act extrem de meritoriu, convingere firească pentru că deţine aprobarea unanimă a concetăţenilor săi. Un asemenea act poate fi din punct de vedere legal calificat drept criminal – nu însă şi din punct de vedere psihologic.

Caracteristicile generale ale mulţimilor aşa-zis criminale sunt tocmai cele pe care le-am constatat la toate mulţimile: sugestibilitatea, credulitatea, mobilitatea, exagerarea în sentimente, fie ele bune sau rele, manifestarea anumitor forme de

moralitate etc.

Vom regăsi toate aceste caracteristici la o mulţime care a lăsat una dintre cele mai sinistre amintiri din istoria noastră: septembriştii. Ea este de altfel foarte asemănătoare mulţimilor care au participat la Noaptea Sfântului Bartolomeu. Preiau detaliile din povestirea lui Taine, detalii pe care acesta le-a extras din memorialistica vremii.

Nu se ştie exact cine a ordonat sau sugerat să se golească închisorile prin masacrarea prizonierilor. Să fi fost Danton, cum pare probabil, sau oricine altcineva, nu are importanţă; singurul fapt care ne interesează priveşte puternica sugestie receptată de mulţimea însărcinată să înfăptuiască masacrul.

Armata ucigaşilor cuprindea

aproximativ trei sute de persoane şi constituia tipul perfect de mulţime eterogenă. În afara unui foarte mic număr de ticăloşi de profesie, ea era formată mai ales din prăvăliaşi şi artizani aparţinând diverselor bresle: cizmari, lăcătuşi, bărbieri, zidari, funcţionari, samsari etc. Sub influenţa sugestiei receptate ei sunt, precum bucătarul menţionat mai înainte, perfect convinşi că împlinesc o datorie patriotică. Au dubla funcţie de judecători şi de călăi şi nu se consideră nicidecum nişte criminali.

Pătrunşi de importanţa rolului lor, încep prin a forma un soi de tribunal şi imediat ies la iveală spiritul simplist şi echitatea, nu mai puţin simplistă, a mulţimilor. Dat fiind că numărul acuzaţilor era considerabil, se decide mai întâi ca

nobilii, preoţii, ofiţerii, slujitorii regelui, adică toţi cei al căror titlu este prin el însuşi o dovadă de culpabilitate în ochii unui bun patriot, să fie masacraţi la grămadă, fără a fi nevoie de o hotărâre specială. Ceilalţi vor fi judecaţi după înfăţişare şi reputaţie. Conştiinţa rudimentară a mulţimii fiind astfel satisfăcută, ea va putea trece în mod legal la masacru şi da curs liber instinctelor sălbatice a căror geneză am arătat-o în altă parte şi pe care colectivităţile sunt capabile să şi le dezvolte în cel mai înalt grad. Aceste instincte nu vor împiedica de altminteri – cum se întâmplă, de regulă, în cazul mulţimii – manifestarea concomitentă a unor sentimente opuse, cum ar fi o sensibilitate adeseori la fel de exagerată ca şi cruzimea.

„Ei au drăgălăşenia expansivă şi

sensibilitatea plină de zel a muncitorului pari zian. La Abbaye, un confederat, aflând că prizonierii au fost lăsaţi fără apă timp de 26 de ore, a vrut pur şi simplu să-l extermine pe paznicul neglijent şi ar fi şi făcut-o, fără rugăminţile fierbinţi ale deţinuţilor înşişi. Când un prizonier este achitat (de către tribunalul improvizat), cu toţii, paznici şi ucigaşi, îl îmbrăţişează cu entuziasm, aplaudă peste măsură", după care se duc să-i ucidă pe cei rămaşi, în timpul masacrului, o veselie încântătoare domneşte pretutindeni. Dansează, cântă în jurul cadavrelor, aranjează băncile pentru cucoanele bucuroase să-i vadă ucişi pe aristocraţi. Continuă totodată să-şi manifeste simţul deosebit de echitate. Cum un ucigaş s-a plâns la Abbaye că doamnele aşezate ceva mai departe nu văd prea bine

şi că numai câţiva spectatori au plăcerea de a-i lovi pe aristocraţi, ei realizează justeţea acestei observaţii şi hotărăsc să oblige victimele să treacă încet-încet printre două rânduri de asasini care nu vor avea voie să lovească decât cu muchia sabiei, pentru a le prelungi caznele. La Force, victimele sunt dezbrăcate complet şi ciopârţite timp de o jumătate de oră; apoi, după ce toată lumea a văzut întreg spectacolul, li se dă lovitura de graţie spintecându-li-se pântecul.

Ucigaşii sunt de altfel extrem de scrupuloşi şi dau dovadă de acea moralitate a cărei existenţă am semnalat-o deja în sânul mulţimilor. Ei depun pe masa comitetelor banii şi bijuteriile victimelor.

În toate actele lor se regăsesc mereu acele forme rudimentare de raţionament, specifice sufletului mulţimilor. Astfel, după

măcelărirea a 1.200 sau 1.500 de duşmani ai naţiunii, cineva a spus, şi sugestia i-a fost imediat acceptată, că şi în celelalte închisori – unde se aflau cerşetori bătrâni, vagabonzi, deţinuţi tineri – sunt întemniţate în realitate guri inutile, de care ar fi bine să te descotoroseşti. De altfel, printre ei se află cu siguranţă duşmani ai poporului, cum ar fi de pildă o anume coană Delarue, văduva unui ucigaş: „Ea trebuie să fie furioasă că e în închisoare; dacă ar putea, ar da foc Parisului; trebuie să fi spus asta, a spus-o! Mai facem o curăţenie!” Demonstraţia părea evidentă şi cu toţii sunt masacraţi în bloc, printre ei aflându-se şi vreo cincizeci de copii între doisprezece şi şaptesprezece ani, care de altfel ar fi putut deveni ei înşişi duşmani ai naţiunii şi a căror suprimare era, prin urmare, necesară.

După o săptămână de treabă, totul era gata şi ucigaşii au putut să se gândească la odihnă. Ferm convinşi în forul lor interior că merită recunoştinţa Patriei, au venit să-şi ceară recompensa de la autorităţi; cei mai zeloşi au pretins chiar medalii.

Istoria Comunei din 1871 ne furnizează şi alte fapte de acelaşi tip. Influenţa crescândă a mulţimilor şi capitulările succesive ale autorităţilor în faţa lor ne vor mai furniza, cu siguranţă, şi altele.

CAPITOLUL III JURAŢII CURŢII CU JURI

Juraţii curţii cu juri – Caracteristicile generale ale juriilor – Statistica arată că deciziile pe care le iau sunt independente de componenţa lor – în ce mod sunt impresionaţi juraţii – Slaba influenţă a raţionamentului – Metode de convingere ale

avocaţilor celebri – Natura faptelor criminale faţă de care juraţii sunt indulgenţi, respectiv severi – Utilitatea instituţiei juriului şi pericolul pe care l-ar prezenta înlocuirea sa cu magistraţi.

Deoarece nu putem studia aici toate categoriile de juraţi, o vom examina numai pe cea mai importantă, aceea a curţii cu juri. Juraţii din această categorie constituie un exemplu excelent de mulţime eterogenă neanonimă. Regăsim, în cazul lor, sugestibilitatea, predominanţa sentimentelor inconştiente, slaba capacitate de a raţiona, influenţa conducătorilor etc. Studiindu-i, vom avea ocazia să observăm nişte tipuri interesante de erori pe care le pot comite persoanele neiniţiate în psihologia colectivităţilor.

Juraţii furnizează înainte de toate

dovada ponderii nesemnificative pe care o are, în luarea deciziilor, nivelul mental al diverselor elemente care alcătuiesc o mulţime. Am văzut că într-o adunare deliberantă chemată să-şi spună opinia într-o chestiune ce nu are un caracter exclusiv tehnic, inteligenţa nu joacă niciun rol; şi că o reuniune de savanţi sau de artişti nu exprimă, asupra unor subiecte generale, judecăţi sensibil diferite de cele ale unei adunări de zidari. În alte vremuri, tribunalul alegea cu grijă persoanele chemate să formeze juriul şi le recruta din rândul claselor luminate: profesori, funcţionari, literaţi etc. Astăzi, juriul este format mai ales din mici negustori, mici patroni şi funcţionari. Or, spre marea uimire a specialiştilor, statistica arată că, oricare ar fi componenţa juriilor, deciziile lor sunt

identice. Înşişi magistraţii, atât de ostili totuşi instituţiei juriului, au trebuit să recunoască rigurozitatea acestei constatări. Iată ce scrie pe această temă un vechi preşedinte al curţii cu juri, dl. Bérard des Glajeux, în *Amintirile* sale:

„Astăzi, alegerea juriilor se află în realitate în mâinile consilierilor municipali, care admit sau resping juraţii după bunul lor plac, în funcţie de preocupările politice şi electorale inerente poziţiei lor… În marea lor majoritate, cei aleşi sunt comercianţi nu prea importanţi, care nu ar fi fost aleşi altă dată, şi funcţionari în anumite servicii administrative… Deşi toate opiniile se contopesc cu toate profesiunile în cei chemaţi să judece, mulţi dintre ei având ardoarea neofiţilor, iar oameni dintre cei mai binevoitori fiind de cea mai umilă

condiţie, spiritul juriului nu s-a schimbat: *verdictele sale au rămas aceleaşi”.*

Să reţinem din acest pasaj concluziile care sunt foarte adevărate, şi nu explicaţiile, extrem de slabe. Nu trebuie însă să ne mirăm că explicaţiile sunt astfel, căci psihologia mulţimilor, prin urmare şi ajuraţilor, pare să fie, cel mai adesea, la fel de puţin cunoscută atât avocaţilor, cât şi magistraţilor. O dovedeşte un lucru relatat de acelaşi autor şi anume că unul din cei mai celebri avocaţi ai curţii cu juri, Lachaud, se folosea sistematic de dreptul său de recuzare împotriva tuturor indivizilor inteligenţi care făceau parte din juriu. Or, experienţa – şi numai experienţa – a făcut să se înţeleagă în cele din urmă completa inutilitate a recuzărilor. Procurorul general şi avocaţii, la Paris cel puţin, au renunţat

complet astăzi la această metodă a recuzării şi, cum remarca dl, des Glajeux, verdictele nu s-au schimbat, „ele nu sunt nici mai bune, nici mai rele”.

La fel ca toate mulţimile, juraţii sunt profund impresionaţi de sentimente şi foarte puţin de raţionamente. „Ei nu rezistă, scrie un avocat, la vederea unei femei care alăptează sau a unor orfani care le defilează înaintea ochilor”. „Este suficient ca o femeie să fie cât de cât drăguţă, spune dl, des Glajeux, pentru a obţine bunăvoinţa juriului”.

Nemiloşi cu faptele criminale de care se simt parcă ameninţaţi şi care reprezintă într-adevăr un pericol pentru societate, juraţii se arată, dimpotrivă, foarte indulgenţi în faţa crimelor aşa-zis pasionale. Ei sunt rareori severi în cazul pruncuciderii

comise de tinere mame nemăritate şi mai puţin încă în cazul fetei abandonate care a aruncat cu vitriol în seducătorul ei. Simt instinctiv foarte bine că aceste fapte sunt puţin periculoase pentru societate şi că într-o ţară în care legea nu protejează fetele abandonate, răzbunarea uneia dintre ele este mai mult utilă decât dăunătoare, intimidând dinainte pe viitorii seducători.[29] Juriile, ca toate mulţimile, sunt puternic orbite de prestigiu şi preşedintele des Glajeux a remarcat pe bună dreptate că, foarte democratice ca alcătuire, ele se arată foarte aristocratice în înclinaţiile lor afective: „Numele, originea socială, averea

---

29 **Să remarcăm în treacăt că această delimitare, foarte bine făcută, din instinct, de către ju- raţi, a faptelor socialmente periculoase de celelalte fapte criminale, nu este deloc lipsită de îndreptăţire. Scopul legilor penale trebuie să fie, evident, de a proteja societatea împo triva criminalilor, şi nu de a o răzbuna. Or, codurile noastre şi mai ales minţile magistraţilor noştri sînt încă bine impregnate de spiritul de răzbunare al legilor primitive. Termenul de „vindicte" (în limba franceză pedepsire a crimelor (n.t.)) provenit din *vindicta,* răzbunare, este încă de folosinţă curentă. Avem dovada acestei tendinţe a magistraţilor în refuzul mul- tora dintre ei de a aplica excelenta lege Béranger, care permite condamnatului să nu ispăşească pedeapsa decît în caz de recidivă. Or, nici un magistrat nu poate ignora faptul, statistic dovedit, că aplicarea unei prime pedepse antrenează aproape cu certitudine reci- diva. Judecătorii, dînd drumul unui vinovat, îşi imaginează că societatea nu a fost răzbu- nată. Decît să nu o răzbune, ei preferă să creeze un recidivist periculos.**

însemnată, faima, asistenţa unui avocat ilustru, toate aceste lucruri care dau distincţie şi strălucire constituie un atù considerabil în favoarea acuzaţilor”.

Să acţioneze asupra sentimentelor juraţilor şi, ca în cazul tuturor mulţimilor, să nu argumenteze prea mult sau să nu folosească decât forme rudimentare de raţionament – iată de ce trebuie să se îngrijească un bun avocat. Un avocat englez celebru pentru succesele sale în curtea cu juri a analizat în detaliu această metodă.

„El observă cu atenţie juriul în timp ce pledează. Iată momentul prielnic. Cu fler şi profesionalism, avocatul citeşte pe fizionomii efectul fiecărei fraze, al fiecărui cuvânt şi trage concluziile de rigoare. Mai întâi, trebuie să-i identifici pe acei membri ai juriului care sunt de la bun început

câştigaţi pentru cauză. Dintr-o singură mişcare, apărătorul îşi asigură simpatia lor, după care trece la membrii care par, dimpotrivă, răuvoitori şi se străduieşte să ghicească de ce sunt împotriva acuzatului. Este partea delicată a profesiunii căci, în afara simţămintelor justiţiare, pot exista o infinitate de motive pentru care doreşti să condamni un om”.

Aceste câteva rânduri rezumă foarte exact scopul artei oratorice şi ne arată totodată inutilitatea discursurilor prefabricate, pentru că termenii folosiţi trebuie modificaţi în fiecare moment, în funcţie de impresia produsă.

Oratorul nu are nevoie să-i convertească pe toţi membrii unui juriu, ci numai pe cei cu rol de conducători, care vor determina opinia generală. Ca în cazul

tuturor mulţimilor, câţiva îi conduc pe toţi ceilalţi. „Conform experienţei mele, spune avocatul mai sus menţionat, în momentul pronunţării verdictului erau suficienţi unul sau doi oameni energici pentru a antrena restul juriului. 1 Pe aceşti doi sau trei juraţi trebuie să-i convingă prin sugestii abile. Trebuie să le placi din capul locului. Omul mulţimii care te place este pe jumătate convins şi pe deplin dispus să considere că motivele care i se prezintă, oricare ar fi ele, sunt excelente, într-o interesantă lucrare asupra avocatului Lachaud, am găsit următoarea istorioară:

«Se ştie că pe întreaga durată a pledoariilor pe care le susţinea la curtea cu juri, Lachaud nu pierdea din ochi doi sau trei juraţi pe care îi ştia sau îi simţea influenţi, dar îndărătnici. În general, el

reuşea să-i supună pe aceşti recalcitranţi. Totuşi, aflându-se o dată în provincie, a găsit unul pe care îl bombarda zadarnic, de trei sferturi de oră, cu cele mai convingătoare argumente: primul din banca a doua, al şaptelea jurat. Te apuca disperarea! Deodată, în mijlocul unei demonstraţii pasionante, Lachaud se opreşte şi se adresează preşedintelui curţii cu juri: „Domnule preşedinte, spune el, n-aţi putea dispune să fie trasă perdeaua acolo, în faţă? Domnia sa, cel de-al şaptelea jurat, este orbit de soare”. Al şaptelea jurat a roşit, a surâs, a mulţumit. Fusese câştigat de partea apărării.»

Mai mulţi autori, şi dintre cei mai de seamă, au combătut energic în ultima vreme instituţia juriului, singura capabilă totuşi să contracareze erorile, într-adevăr

foarte frecvente, ale unei caste nesupuse nici unui control[30] Unii ar dori un juriu recrutat numai din rândurile claselor luminate; dar noi am dovedit deja că şi în acest caz deciziile ar fi identice cu cele de acum. Alţii, în baza erorilor comise de către juraţi, ar dori să-i înlăture şi să-i înlocuiască prin judecători. Dar cum pot ei oare uita că erorile reproşate juraţilor sunt întotdeauna comise mai întâi de judecători, pentru că acuzatul deferit juriului a fost considerat vinovat de mai mulţi magistraţi: judecătorul de instrucţie, procurorul Republicii şi secţia de trimitere în judecată? Şi nu e oare

30 Magistratura reprezintă, într-adevăr, unica autoritate ale cărei acte nu sînt supuse nici unui control. Nici una din revoluţiile Franţei democratice nu a putut să-i smulgă dreptul de *habeas corpus,* de care Anglia este atît de mîndră. Noi am izgonit tiranii; dar în fiecare oraş, un magistrat dispune după bunul său plac de onoarea şi libertatea cetăţenilor. Un neînsemnat judecător de instrucţie, de-abia ieşit din Şcoala de drept, are puterea revoltătoare de a trimite la închisoare, pe baza unei simple prezumţii de vinovăţie pe care nu trebuie să o justifice în faţa nimănui, pe cetăţenii cei mai însemnaţi. El poate să-i ţină închişi şase luni sau chiar un an, sub pretextul cercetării judecătoreşti şi să-i elibereze apoi fără să le datoreze nici despăgubiri, nici scuze. Mandatul de arest preventiv este absolut echivalent cu ordi nul regal de arestare, cu diferenţa că de ultimul, pe bună dreptate reproşat vechii monarhii, nu puteau dispune decît nişte persoane foarte sus-puse, pe cînd cel dintîi este astăzi la îndemîna unei întregi categorii de cetăţeni, care este departe de a trece drept cea mai lu- minată şi cea mai independentă.

evident atunci că dacă ar fi judecat numai de către magistraţi (nu de juraţi) acuzatul ar pierde singura sa şansă de a fi găsit nevinovat? Erorile juraţilor au fost întotdeauna, mai întâi, erori ale magistraţilor. Doar pe aceştia din urmă trebuie deci să-i blamăm când apar erori judiciare deosebit de grave, precum condamnarea acelui doctor X, care – anchetat de un judecător de instrucţie peste măsură de mărginit, privind denunţul unei fete semiidioate care fi acuza pe medic că i-a făcut un avort pentru 30 de franci – ar fi fost trimis la ocnă, fără explozia de indignare publică ce a făcut să fie imediat graţiat de către şeful statului. Onorabilitatea condamnatului, susţinută de toţi concetăţenii săi, făcea ca eroarea să fie în mod evident grosolană, magistraţii

recunoscând ei înşişi acest lucru; şi totuşi, din spirit de castă, ei s-au străduit să împiedice semnarea graţierii. În toate cazurile asemănătoare, prins în hăţişul unor detalii tehnice pe care nu le poate înţelege, juriul 3 ascultă, fireşte, pe procurorul general, gândindu-se că la urma urmelor cazul a fost cercetat demagistraţi unşi cu toate alifiile. Cine sunt atunci adevăraţii autori ai erorii: juraţii sau magistraţii? Să păstrăm juriul ca pe ceva de preţ. El reprezintă singura categorie de mulţime care nu poate fi nicidecum înlocuită cu un singur individ. Numai juriul poate tempera asprimea legii care, egală pentru toţi în principiu, trebuie să fie oarbă şi să nu ţină seama de cazurile particulare. Fără să cunoască mila şi neţinând cont decât de litera legii, judecătorul, cu duritatea sa

profesională, ar pedepsi la fel pe hoţul asasin şi pe fata sărmană care, trăind în mizerie şi părăsită de seducătorul său, a ajuns la pruncucidere; pe când juriul simte instinctiv că fata sedusă este mult mai puţin vinovată decât seducătorul ei, care totuşi scapă de sub incidenţa legii, şi că ea este cea care merită indulgenţă.

Cunoscând psihologia castelor şi pe aceea a celorlalte categorii de mulţimi, nu întrevăd vreun caz în care, fiind acuzat pe nedrept de crimă, n-aş prefera să am de-a face mai degrabă cu juraţi decât cu magistraţi. Cu primii aş avea multe şanse de a fi recunoscut nevinovat, pe când cu ceilalţi – foarte puţine.

Să ne temem de forţa mulţimilor, dar să ne temem încă şi mai mult de cea a anumitor caste. Dacă primele se pot lăsa

convinse, celelalte sunt de neînduplecat.

CAPITOLUL IV MULŢIMILE ELECTORALE

Caracteristicile generale ale mulţimilor electorale – Cum pot fi ele convinse — Calităţile pe care trebuie să le aibă un candidat la alegeri – Necesitatea prestigiului – De ce muncitorii şi ţăranii aleg arareori candidaţi din rândurile lor – Puterea pe care o au cuvintele şi formulele asupra alegătorului –

Cum arată de obicei dezbaterile electorale – Cum se formează opiniile alegătorului – Forţa comitetelor – Ele reprezintă cea mai redutabilă formă de tiranie – Comitetele Revoluţiei franceze – în pofida valorii sale psihologice neînsemnate, sufragiul universal este de neînlăturat – De

ce voturile ar fi aceleaşi, chiar dacă dreptul de vot s-ar restrânge la o categorie limitată de cetăţeni – Ce exprimă, în orice ţară, sufragiul universal.

Mulţimile electorale, adică acele colectivităţi chemate să-i aleagă pe titularii anumitor funcţii, constituie mulţimi eterogene; dar cum acţiunea lor se limitează doar la un singur aspect – alegerea între diverşi candidaţi –, nu se pot observa, în cazul lor, decât câteva din caracteristicile descrise mai înainte. Caracteristicile pe care le manifestă îndeosebi sunt: o slabă aptitudine pentru raţionament, lipsă de spirit critic, iritabilitate, credulitate şi simplism. Se constată de asemenea, în deciziile lor, influenţa conducătorilor, precum şi rolul factorilor enumeraţi mai înainte: afirmaţia,

repetiţia, prestigiul şi contagiunea.

Să vedem cum pot fi cucerite mulţimile electorale. Din procedeele care au cel mai mare succes va rezulta clar care le este psihologia.

Prima dintre calităţile pe care trebuie să le aibă candidatul este prestigiul. Prestigiul personal nu poate fi înlocuit decât prin cel pe care-l conferă averea. Talentul sau chiar geniul nu contribuie la succes.

Necesitatea ca un anumit candidat să fie aureolat de prestigiu, să poată aşadar să se impună fără discuţii, este capitală. Atunci când alegătorii sunt mai ales muncitori şi ţărani, ei aleg atât de rar pe unul dintre ai lor spre a-i reprezenta, deoarece personalităţile provenite din rândurile lor sunt lipsite, pentru ei, de orice prestigiu. Ei nu desemnează pe un egal de-al lor decât

din motive secundare, ca să contracareze de exemplu vreun om de seamă, vreun patron puternic, de care le depinde viaţa zilnică şi pe care au astfel iluzia că-l stăpânesc pentru o clipă.

Dar prestigiul nu este suficient pentru a asigura succesul candidatului. Alegătorul ţine să-şi vadă măgulite poftele şi vanităţile; trebuie copleşit de candidat cu cele mai ordinare linguşiri, trebuie să i se facă, fără ezitare, cele mai fantastice promisiuni. Adresându-se muncitorilor, candidatul nu le va putea niciodată înjura şi pângări îndeajuns patronii. Cât despre candidatul advers, se va încerca strivirea lui, stabilindu-se prin afirmaţie, repetiţie şi contagiune că este cel din urmă nemernic şi că oricine ştie că a comis nenumărate fărădelegi. Şi este inutil, desigur, să cauţi o

dovadă cât de mică. Dacă adversarul nu cunoaşte îndeajuns psihologia mulţimilor, el va încerca, în loc să răspundă afirmaţiilor calomnioase, cu alte afirmaţii, la fel de calomnioase, să se justifice prin argumente; iar din acest moment nu va mai avea nicio şansă de a învinge.

Programul scris al candidatului nu trebuie să fie prea categoric, căci adversarii ar putea mai târziu să fi confrunte faptele cu el; dar programul său verbal poate fi oricât de exagerat. Pot fi promise, fără teamă, cele mai însemnate reforme. Pe moment, aceste exagerări au foarte mult efect, iar pentru viitor nu-l angajează la nimic. De fapt, alegătorului nu-i va păsa deloc mai târziu dacă ale Sul şi-a respectat profesiunea de credinţă îndelung aplaudată, pe baza căreia se presupune că a avut loc

alegerea.

Recunoaştem în acest caz toţi factorii de convingere pe care i-am descris mai sus. Îi vom regăsi şi în influenţa *cuvintelor şi formulelor,* a căror dominaţie puternică deja am arătat-o. Oratorul care ştie cum să le folosească dirijează mulţimile după bunul său plac. Chiar dacă au devenit uşor perimate, expresii precum: infamul capital, exploatatori sălbatici, admirabilul muncitor, socializare a bogăţiilor etc, produc, mereu, acelaşi efect. Dar candidatul în stare să descopere o formulă nouă, cât mai lipsită de un sens precis şi deci adaptabilă celor mai diverse aspiraţii, obţine un succes garantat. Sângeroasa revoluţie spaniolă din 1873 s-a făcut graţie unui asemenea cuvânt magic, cu sens complex, pe care fiecare îl putea interpreta potrivit speranţelor sale. Un

autor contemporan i-a povestit geneza în termeni care merită să fie reproduşi:

«Radicalii descoperiseră că o republică unitară nu este decât o monarhie deghizată şi, ca să le facă plăcere, Adunarea naţională spaniolă a proclamat într-un singur glas republica federală, fără ca vreunul dintre votanţi să fi putut spune ce anume votase. Dar această formulă îi vrăjea pe toţi: era un delir, o beţie. Iată că se inaugurase domnia virtuţii şi a fericirii pe pământ. Un republican, căruia un adversar îi refuzase calitatea de federal, s-a simţit la fel de jignit ca la auzul unei injurii nimicitoare. Pe străzi, oamenii se opreau zicându-şi: *Saludy republica federal!* – După care se cântau imnuri închinate sfintei indiscipline şi autonomiei soldatului. Ce era „republica federală”? Unii înţelegeau prin asta

emanciparea provinciilor, instituţii de tipul celor din Statele Unite sau descentralizare administrativă; alţii năzuiau la anihilarea oricărei autorităţi, la apropiata venire a marii epurări sociale. Socialiştii din Barcelona şi Andaluzia propovăduiau suveranitatea absolută a provinciilor, înţelegând să dea Spaniei zece mii de municipii independente, care să nu admită decât propriile lor legi şi în care să se suprime simultan şi armata, şi jandarmeria. Curând, în provinciile din sud insurecţia se propaga din oraş în oraş, din sat în sat. De îndată ce o provincie îşi făcea propriul său *pronunciamiento,* prima sa grijă era să distrugă telegraful şi calea ferată, ca să taie toate legăturile cu vecinii şi cu Madridul. Nu exista târg, oricât de neînsemnat, care să nu vrea să trăiască pe cont propriu.

Federalismul deschisese calea unui brutal separatism de tip cantonai, înflăcărat şi crud, şi pretutindeni se sărbătoreau orgii sângeroase».

Cât despre influenţa pe care o pot exercita raţionamentele asupra minţii alegătorilor, trebuie să nu fi citit niciodată relatarea desfăşurării unei adunări electorale ca să mai ai vreun dubiu pe această temă. Se face schimb de afirmaţii, de invective, uneori de pumni, dar niciodată de judecăţi. Dacă o clipă se aşterne liniştea, aceasta se datorează faptului că cineva din asistenţă, pus pe gâlceavă, anunţă că îi va adresa candidatului una din acele întrebări stânjenitoare ce fac deliciul auditoriului. Dar satisfacţia opozanţilor nu durează mult timp, căci vocea preopinentului este curând acoperită de urletele adversarilor. Relatările

de mai jos, selectate din multe altele asemenea lor, pe care le-am extras din publicaţiile curente, pot fi considerate tipice pentru reuniunile publice:

«Un organizator, rugând participanţii să numească un preşedinte, dezlănţui furtuna. Anarhiştii invadează scena spre a lua cu asalt masa prezidiului. Socialiştii o apără cu energie; se lovesc, se acuză reciproc că sunt spioni, vânduţi etc... Un cetăţean iese din învălmăşeală cu un ochi umflat.

În fine, masa prezidiului e instalată, de bine de rău, în mijlocul viitorii, şi amicul X rămâne stăpân pe tribună.

Oratorul dezlănţuie un atac tumultuos împotriva socialiştilor, care îl întrerup urlând: „Cretinule! Banditule! Canalie!” etc. – epitete cărora amicul X le răspunde

expunând o teorie după care socialiştii sunt „idioţi” sau „farsori”.»

«Germanofilii au organizat aseară, în sala Comerţului din strada Faubourgdu-Temple, o mare reuniune, de pregătire a serbării muncitorilor de la 1 mai. Consemnul era: „Calm şi linişte”.

Amicul G. Îi numeşte pe socialişti nişte „cretini” şi nişte „farsori de cea mai joasă speţă”.

La auzul acestor cuvinte, oratori şi spectatori se insultă, se încaieră; intră în scenă scaune, bănci, mese etc, etc.»

Să nu ne imaginăm că acest gen de dezbateri este specific unei anumite categorii de alegători şi decurge din condiţia lor socială. În orice adunare anonimă, chiar compusă exclusiv din intelectuali, dezbaterile capătă lesne

aceeaşi formă. Am arătat că oamenii dintr-o mulţime tind către o nivelare mentală şi avem mereu dovada acestui lucru. Iată, de exemplu, un extras din relatarea desfăşurării unei reuniuni exclusiv studenţeşti:

«Pe măsură ce se înnopta, vacarmul creştea tot mai mult; nu cred să fi fost vreun orator care să fi putut spune două fraze fără să fie întrerupt. În fiece clipă, izbucneau ţipete din diverse locuri sau de peste tot deodată; se aplauda, se fluiera; se încingeau discuţii violente între diverşi participanţi; bastoanele se agitau ameninţător; se bătea ritmic cu picioarele în podea; ţipete prelungi urmau momentelor de linişte: „Afară! La tribună!”

Dl. C. Împroaşcă generos asociaţia cu epitete precum: odioasă şi laşă,

monstruoasă, josnică, venală şi răzbunătoare şi declară că vrea să o distrugă etc, etc…»

Se pune întrebarea cum de este posibil ca, în asemenea condiţii, să se poată forma opinia unui alegător. Dar a pune o astfel de întrebare înseamnă a te amăgi amarnic asupra gradului de libertate de care se bucură o colectivitate. Mulţimile au întotdeauna opinii impuse, şi niciodată opinii bazate pe raţionament. Aceste opinii şi voturile alegătorilor se află în mâinile comitetelor electorale, ai căror conducători sunt cel mai adesea niscai negustori de vinuri, cu mare influenţă asupra muncitorilor cărora le vând pe datorie. „Ştiţi dumneavoastră ce este un comitet electoral? – scrie unul din cei mai îndrăzneţi apărători ai democraţiei, dl Schérer. Nimic

altceva decât cheia instituţiilor noastre, piesa principală a maşinăriei politice. Franţa este astăzi guvernată de către comitete[31] „.

De aceea, nu este prea greu să acţionezi asupra alegătorilor, o dată ce candidatul a fost acceptat şi are suficiente resurse. După mărturisirile celor care au donat bani, trei milioane au fost de ajuns pentru a obţine alegerea repetată a generalului Boulanger.

Iată care este psihologia mulţimilor electorale. Este la fel precum cea a altor mulţimi. Nici mai bună, nici mai rea.

Ţinând seama de cele de mai sus, trebuie să spun că nu am nimic împotriva

31 Oricare ar fi numele lor: cluburi, sindicate etc., comitetele reprezintă unul din pericolele de temut ale forţei mulţimilor. Într-adevăr, ele constituie forma cea mai impersonala şi prin urmare cea mai opresiva de tiranie. Deoarece se consideră ca vorbesc şi acţionează în nu- mele unei colectivităţi, conducătorii comitetelor sînt degrevaţi de orice responsabilitate şi pot să-şi permită orice. Nici cel mai crunt tiran nu ar fi îndrăznit vreodată să viseze la indi- caţiile trasate de comitetele Revoluţiei. Ele au nenorocit şi au dezmembrat Convenţia, spune Barres. Robespierre a fost stăpîn absolut doar atîta timp cît a putut vorbi în numele lor. Ziua In care temutul dictator s-a îndepărtat de comitete, din motive de amor propriu, i-a marcat începutul prăbuşirii. Domnia mulţimilor este domnia comitetelor, prin urmare a conducătorilor acestora. Nu se poate imagina un despotism mai crunt.

sufragiului universal. Dacă ar trebui să-i decid eu soarta, l-aş păstra aşa cum este, din motive practice care decurg tocmai din studiul nostru asupra psihologiei mulţimilor, motive pe care la voi expune după ce voi aminti, mai întâi, inconvenientele sufragiului universal.

Inconvenientele sale sunt desigür prea vizibile spre a nu fi recunoscute imediat. Nu se poate contesta faptul că civilizaţiile au fost opera unei minorităţi restrânse de minţi luminate, care constituie vârful unei piramide, ale cărei trepte, ce se lărgesc pe măsură ce valoarea mentală descreşte, reprezintă straturile profunde ale unei naţiuni. Măreţia unei civilizaţii nu poate cu siguranţă depinde de votul elementelor inferioare, care nu sunt reprezentative decât ca număr. Ba mai mult, voturile

mulţimilor sunt adesea foarte periculoase. Ele ne-au adus deja mai multe invazii şi, odată cu triumful socialismului, fanteziile suveranităţii populare ne vor costa negreşit încă şi mai scump.

Dar aceste obiecţii, excelente în teorie, îşi pierd, în practică, întreaga lor forţă: este suficient să ne amintim de forţa invincibilă a ideilor transformate în dogme. Dogma suveranităţii mulţimilor este, din punct de vedere filosofic, la fel de greu de apărat ca şi dogmele religioase ale Evului Mediu; cu toate acestea, ea are astăzi o forţă absolută. Este, prin urmare, la fel de puţin atacabilă precum erau odinioară ideile noastre religioase. Imaginaţi-vă un liber-cugetător modern, transportat prin intermediul unei forţe magice în plin Ev Mediu. Credeţi cumva că pus în faţa puterii suverane a

ideilor religioase care domneau pe atunci ar fi fost tentat să le combată? căzut în mâinile vreunui judecător, care ar fi vrut să-l ardă pe rug sub acuzaţia că a încheiat un pact cu diavolul sau că a participat la sabaturi, ar fi îndrăznit el oare să conteste existenţa diavolului şi a sabatului? Nu poţi discuta cu credinţele mulţimilor, după cum nu poţi discuta cu cicloanele. Dogma sufragiului universal are astăzi forţa pe care o aveau odinioară dogmele creştine. Se vorbeşte şi se scrie despre ea cu un respect, cu o adoraţie pe care Ludovic al XIV-lea nu a cunoscut-o. Este aşadar necesar să avem faţă de ea aceeaşi atitudine ca faţă de toate dogmele religioase. Doar timpul are efect asupra lor.

A încerca să zdruncini această dogmă e cu atât mai inutil cu cât există, în aparenţă,

argumente în favoarea ei. „În vremurile de egalitate, spune pe bună dreptate Tocqueville, oamenii nu mai au nicio încredere unii în alţii, din cauza similitudinii lor; dar tocmai această similitudine le dă o încredere aproape nelimitată în judecata publicului; căci nu li se pare verosimil ca, având cu toţii inteligenţe similare, adevărul să nu se găsească de partea celor mai numeroşi”.

Trebuie oare să presupunem acum că un sufragiu limitat – limitat, eventual, la cei cu anumite capacităţi intelectuale – ar ameliora votul mulţimilor? Nu pot să admit nicidecum acest lucru, din motivele arătate mai sus privind inferioritatea mentală a tuturor colectivităţilor, oricare le-ar fi structura. În mulţime, repet, oamenii devin întotdeauna egali şi, în ce priveşte

chestiunile generale, votul a patruzeci de academicieni nu este mai bun decât votul a patruzeci de sacagii. Nu cred că vreun vot din cele într-atât de reproşate sufragiului universal, ca de pildă restabilirea Imperiului, ar fi fost diferit dacă votanţii s-ar fi recrutat exclusiv din rândul savanţilor şi literaţilor. Faptul că un individ ştie greacă sau matematici, că este arhitect, veterinar, medic sau avocat nu îi conferă, în ceea ce ţine de sentiment, cine ştie ce cunoştinţe. Toţi economiştii noştri sunt oameni instruiţi, majoritatea fiind profesori şi academicieni. Există măcar o singură problemă generală, protecţionismul, de exemplu, asupra căreia să fie de acord? În faţa problemelor sociale, pline de nenumărate necunoscute şi dominate de o logică afectivă sau mistică, toate ignoranţele ajung egale.

Deci dacă numai oamenii doldora de ştiinţă ar constitui corpul electoral, voturile lor nu ar fi mai bune decât cele de astăzi. Ei s-ar conduce mai ales după sentimente şi ar acţiona în spiritul taberei din care fac parte. N-am avea în minus niciuna din dificultăţile actuale, dar am avea cu siguranţă în plus cea mai apăsătoare tiranie, tirania castelor.

Limitat sau generalizat, exercitat într-o ţară republicană sau într-una monarhică, practicat în Franţa, Belgia, Grecia, Portugalia sau Spania, votul mulţimilor este pretutindeni la fel şi exprimă cel mai adesea aspiraţiile şi nevoile inconştiente ale neamului. În cazul oricărei naţiuni, media alegătorilor reprezintă sufletul mediu al neamului respectiv. Îl regăsim, de la o generaţie la alta, aproape neschimbat.

Şi astfel am ajuns iarăşi la noţiunea

fundamentală de neam, pe care am mai întâlnit-o de atâtea ori; şi constatăm încă o dată că instituţiile şi guvernele joacă un rol extrem de neînsemnat în viaţa popoarelor. Popoarele sunt mai ales conduse de sufletul neamului lor, adică de sedimentele ancestrale a căror sinteză este acest suflet. Neamul şi mecanismul necesităţilor cotidiene – iată stăpânii misterioşi care ne călăuzesc destinele.

CAPITOLUL V ADUNĂRILE PARLAMENTARE

Mulţimile parlamentare au o mare parte din caracteristicile comune tuturor mulţimilor eterogene neanonime – Simplismul opiniilor lor – Sugestibilitatea şi limitele acestei sugestibilităţi – Opinii fixe ireductibile şi opinii mobile – De ce predomină indecizia – Rolul conducătorilor –

Cauza prestigiului lor – Ei sunt adevăraţii stăpâni ai unei adunări ale cărei voturi sunt, până la urmă, voturile unei minorităţi restrânse – Puterea absoluta pe care o exercită – Elementele artei lor oratorice – Cuvintele şi imaginile – Ce. necesitate psihologică face conducătorii să fie, în general, nişte convinşi şi nişte mărginiţi – Neputinţa oratorului lipsit de prestigiu de a-şi impune argumentele – Exagerarea sentimentelor, fie ele bune sau rele. În adunările parlamentare – Automatismul la care ajung acestea câteodată – Şedinţele Convenţiei – Cazuri în care adunările parlamentare îşi pierd caracteristicile de mulţimi – Influenţa pe care o exercită specialiştii în problemele tehnice — Avantaje şi pericole ale regimului parlamentar din orice ţară – El este adaptat

necesităţilor moderne, dar duce la pierderi financiare şi la restrângerea treptată a tuturor libertăţilor – *Concluzia lucrării.*

Adunările parlamentare sunt mulţimi eterogene neanonime. Cu toate că modul de recrutare a membrilor lor diferă de la o epocă la alta şi de la popor la popor, ele se aseamănă mult în privinţa caracteristicilor pe care le posedă. Se simte aici influenţa neamului, care atenuează sau exagerează aceste caracteristici, fără a le împiedica însă să se manifeste. Adunările parlamentare din cele mai diferite locuri – din Grecia, Italia, Portugalia, Spania, Franţa şi America – se manifestă foarte asemănător în ce priveşte dezbaterile şi voturile şi lasă guvernele să se confrunte cu aceleaşi dificultăţi.

De altfel, regimul parlamentar

sintetizează idealul tuturor popoarelor civilizate moderne. El dă expresie ideii, eronată din punct de vedere psihologic, dar acceptată de toată lumea, după care foarte mulţi oameni adunaţi laolaltă sunt cu mult mai capabili decât puţini oameni să ia o decizie înţeleaptă şi de sine stătătoare într-o problemă dată.

Vom regăsi la adunările parlamentare caracteristicile generale ale mulţimilor: simplismul ideilor, iritabilitatea, sugestibilitatea, exagerarea în sentimente, influenţa predominantă a conducătorilor. Dar, din cauza componenţei lor speciale, mulţimile parlamentare au unele caracteristici distincte. Le vom arăta de îndată.

Una dintre caracteristicile lor, foarte bine conturată, este simplismul opiniilor. La

toate partidele, mai ales în cazul popoarelor latine, se întâlneşte tendinţa constantă de a se rezolva cele mai complicate probleme sociale cu ajutorul celor mai simple principii abstracte şi al legilor generale aplicabile în orice situaţie. Principiile diferă, fireşte, de la un partid la altul, dar simplul fapt că indivizii sunt în mulţime face ca ei să aibă mereu tendinţa de a exagera valoarea acestor principii, pe care le împing până la ultimele lor consecinţe. Iată de ce parlamentele dau expresie mai ales opiniilor extreme.

Iacobinii marii noastre Revoluţii au realizat cel mai desăvârşit prototip de simplism al acestor adunări parlamentare. Cu toţii dogmatici şi logici, cu ţeasta îmbibată de vagi generalităţi, ei aveau grijă să aplice nişte principii imuabile, fără să se

sinchisească de evenimente; şi s-a putut spune, pe bună dreptate, că au trecut prin Revoluţie fără să o vadă. Cu câteva dogme, îşi imaginau că refac din cap până-n picioare o societate şi că pot readuce o civilizaţie rafinată la o fază mult anterioară de evoluţie socială. Iar mijloacele prin care îşi realizau visul purtau pecetea aceluiaşi simplism absolut. Se mărgineau, într-adevăr, la a distruge violent obstacolele incomode. Pe toţi, de altminteri girondini, montaniarzi, termidorieni îi anima acelaşi spirit.

Mulţimile parlamentare sunt foarte sugestionabile; şi, ca întotdeauna, sugestia emană de la conducătorii aureolaţi de prestigiu; totuşi, în cazul adunărilor parlamentare sugestibilitatea are nişte limite foarte clare, pe care este important

să le precizăm.

Fiecare membru al adunării are asupra chestiunilor de interes local opinii fixe, ireductibile, pe care nicio argumentaţie nu i le poate zdruncina. Nici chiar talentul unui Demostene n-ar izbuti să modifice votul unui deputat cu privire la anumite chestiuni, cum ar fi protecţionismul mărfurilor sau privilegiile acordate producătorilor de rachiu indigen, chestiuni ce reprezintă pretenţiile alegătorilor influenţi. Sugestia exercitată anterior de către aceşti alegători este îndeajuns de importantă ca să le anuleze pe toate celelalte şi să confere opiniei colective o consecvenţă absolută[32].

În ce priveşte chestiunile generale: răsturnarea unor miniştri, stabilirea

32 Tocmai acelor opinii fixate anterior şi devenite, din necesităţi electorale, ireductibile, li se aplică această observaţie a unui bătrîn parlamentar englez: „în cincizeci de ani, de cînd ocup un scaun la Westminster, am auzit mii de discursuri: puţine sînt cele care mi-au schimbat opinia; dar nici măcar unul nu mi-a schimbat votul."

impozitelor etc., consecvenţa opiniilor dispare şi puterea de sugestie a conducătorilor poate acţiona, dar cu totul altfel decât în cazul unei mulţimi obişnuite. Fiecare partid îşi are conducătorii săi, uneori la fel de influenţi. Deputatul se află prins aşadar între sugestii opuse şi devine, inevitabil, extrem de ezitant. De aceea, îl vedem adesea, la interval de numai un sfert de ceas, votând în contradicţie cu primul său vot, adăugând la o lege un articol care o desfiinţează: retrage, de pildă, industriaşilor dreptul de a-şi alege şi de a-şi concedia muncitorii, iar pe urmă anulează practic această măsură printr-un amendament.

Şi iată de ce, la fiecare legislatură, o Cameră are unele opinii foarte fixe şi alte foarte indecise. În fond, chestiunile de ordin general fiind cele mai numeroase, indecizia

este cea care domină, indecizie întreţinută de teama perpetuă de alegător, a cărui sugestie latentă ajunge întotdeauna să contracareze influenţa conducătorilor.

Şi totuşi, aceştia stăpânesc cu adevărat, în cele din urmă, dezbaterile în care membrii adunării parlamentare nu au opinii anterioare de nezdruncinat.

Necesitatea conducătorilor e evidentă, din moment ce îi regăsim, sub numele de şefi de grupări, în orice ţară. Ei sunt adevăraţii stăpâni ai adunărilor parlamentare. Iar cum oamenii dintr-o mulţime nu se pot nicidecum lipsi de un stăpân, voturile unei adunări parlamentare nu reprezintă în general decât opiniile unei minorităţi neînsemnate.

Influenţa conducătorilor, o repetăm, se bazează prea puţin pe raţionamentele lor şi

foarte mult pe prestigiul lor. Dacă prestigiul le este, din întâmplare, ştirbit, ei nu mai au nicio influenţă.

Acest prestigiu al conducătorilor este individual, neţinând nici de nume, nici de faimă. Dl. Jules Simon, vorbind despre oamenii de seamă din Parlamentul de la 1848, din care făcea el însuşi parte, dă exemple extrem de ciudate.

«Cu două luni înainte de a fi atotputernic, Ludovic Napoleon era un nimeni.

Victor Hugo a urcat la tribună. Nu a avut deloc succes. A fost ascultat la fel cum era ascultat Félix Pyat; nu a fost însă aplaudat la fel de mult. „Nu-mi plac ideile lui, îmi spune Vaulabelle, vorbind despre Félix Pyat; dar e un mare scriitor şi cel mai mare orator al Franţei”. Edgar Quinet, cu

inteligenţa sa neobişnuită şi plină de forţă, nu avea nicio trecere. Avusese momentul lui de popularitate, înainte ca Parlamentul să-şi fi început dezbaterile; în adunările parlamentare nu avea deloc popularitate.

Niciunde pe acest pământ strălucirea geniului nu este mai puţin percepută ca în reuniunile politice. Aici nu se ţine seama decât de elocinţa adecvată momentului şi locului şi de serviciile aduse nu patriei, ci partidelor. Pentru ca Lamartine, în 1848, şi Thiers, în 1871, să primească respectul cuvenit, a fost nevoie de imboldul interesului urgent, inexorabil. O dată ce primejdia a trecut, au dispărut în acelaşi timp şi teama, dar şi recunoştinţa.»

Am reprodus acest pasaj pentru faptele pe care le conţine, nu pentru explicaţiile propuse. Acestea sunt mediocre din punct

de vedere psihologic. O mulţime şi-ar pierde pe dată statutul său specific de mulţime, dacă ar ţine seama de serviciile pe care conducătorii săi le-au adus fie patriei, fie partidelor. Mulţimea rămâne supusă prestigiului conducătorului, şi în comportamentul său nu intervine nici interesul, nici sentimentul de recunoştinţă.

Conducătorul înzestrat cu suficient prestigiu posedă o putere aproape absolută. Se ştie ce influenţă imensă a exercitat, ani în şir, un avocat celebru, graţie prestigiului său pe care şi l-a pierdut mai târziu din motive de ordin financiar. La un simplu semn de-al său, miniştrii erau înlăturaţi. Iată ce limpede consemna cineva, în rândurile de mai jos, amploarea influenţei sale:

«Domnului C. Îi datorăm, în primul

rând, faptul de a fi cumpărat golful Tonkin cu o sumă triplă faţă de cât ar fi trebuit să coste, de a nu ne fi stabilit în Madagascar decât pe jumătate, de a fi fost frustraţi de un întreg imperiu pe Nigerul de jos, de a fi pierdut poziţia privilegiată pe care o ocupam în Egipt. Teoriile domnului

C. ne-au costat mai multe teritorii decât toate dezastrele napoleoniene.»

Nu trebuie să fim totuşi prea supăraţi pe conducătorul în chestiune. Ne-a costat desigur extrem de scump; dar mare parte din influenţa sa ţinea de faptul că se lua după opinia publică, opinie care nu era defel pe atunci, în materie de colonii, ceea ce a devenit în zilele noastre. Un conducător devansează arareori opinia publică, mărginindu-se cel mai adesea să-i adopte erorile.

După prestigiu, mijloacele de convingere ale conducătorilor constau în acei factori pe care i-am enumerat de mai multe ori. Ca să mânuiască cu măiestrie mulţimile, conducătorul trebuie să le ghicească, măcar în mod inconştient, psihologia, să ştie cum să le vorbească, să cunoască, mai ales, puterea de fascinaţie a cuvintelor, formulelor şi imaginilor. Trebuie să posede o elocinţă specială, în care afirmaţiile tranşante şi imaginile impresionante să nu fie îngrădite decât de nişte raţionamente extrem de sumare. Genul acesta de elocinţă se întâlneşte în toate adunările parlamentare, inclusiv în Parlamentul englez, care e totuşi cel mai moderat dintre toate.

„Putem citi mereu, spune filosoful englez Maine, despre dezbaterile din

Camera Comunelor, unde discuţiile se rezumă la confruntarea unor generalităţi destul de vagi şi a unor personalităţi cu temperament destul de bine conturat. Formulele generale de acest tip au un efect uluitor asupra fanteziilor legate de democraţia pură. Va fi întotdeauna uşor să determini o mulţime să accepte nişte afirmaţii generale prezentate în termeni şocanţi, chiar dacă ele n-au fost niciodată verificate şi nu sunt, poate, nici măcar susceptibile de vreo verificare”.

Nu putem decât să subliniem şi noi importanţa „termenilor şocanţi”, menţionaţi în citatul de mai sus. Am mai insistat de câteva ori asupra forţei speciale a cuvintelor şi formulelor, alese în aşa fel încât să evoce imagini foarte vii. Fraza următoare, extrasă din discursul unui

conducător de adunări parlamentare, constituie o mostră excelentă:

„În ziua când aceeaşi corabie va purta înspre tărâmurile arzătoare ale surghiunului pe politicianul veros şi pe anarhistul ucigaş, cei doi vor ajunge să stea de vorbă şi îşi vor da seama că reprezintă cele două aspecte complementare ale aceleiaşi ordini sociale”.

Imaginea astfel evocată este limpede şi izbitoare, astfel că toţi adversarii oratorului se simt ameninţaţi. Ei văd dintr-odată ţinuturile arzătoare, vasul care ar putea să-i ducă într-acolo… căci oare n-ar putea să facă şi ei parte din categoria, cam vag delimitată, a politicienilor ameninţaţi? îi încearcă atunci acea teamă surdă pe care trebuie să o fi resimţit adepţii Convenţiei, mai mult sau mai puţin ameninţaţi de tăişul ghilotinei, la auzul discursurilor vagi ale lui

Robespierre, teamă care îi făcea să cedeze întotdeauna.

Conducătorii au interesul să emită cele mai mari enormităţi. Oratorul din care tocmai am citat o frază a putut afirma, fără să provoace prea mari proteste, că bancherii şi preoţii îi plătesc pe cei ce pun bombe şi că administratorii marilor companii financiare ar merita aceleaşi pedepse ca anarhiştii. Asemenea procedee au întotdeauna efect asupra mulţimilor. Afirmaţia nu e niciodată îndeajuns de înveninată, vocea emfatică nu e niciodată îndeajuns de ameninţătoare. Nimic nu-i poate intimida mai tare pe ascultători. Se tem că ar putea să treacă drept trădători sau complici, dacă protestează.

Acest tip special de elocinţă domneşte, cum spuneam, în toate adunările

parlamentare, accentuându-se şi mai mult în perioadele critice. Citirea discursurilor marilor oratori ai Revoluţiei este, din acest punct de vedere, extrem de interesantă. Ei se simţeau obligaţi să se întrerupă la fiece pas spre a înfiera fărădelegea şi a ridica în slăvi virtutea; apoi izbucneau în invective la adresa tiranilor şi jurau să moară dacă nu pot trăi în libertate. Asistenţa se ridica în picioare, aplauda frenetic, apoi se aşeza la loc, calmată.

Conducătorul poate fi uneori inteligent şi instruit; dar în general lucrul acesta mai degrabă îi dăunează decât îi foloseşte. Demonstrând complexitatea lucrurilor, dându-ţi posibilitatea să explici şi să înţelegi, inteligenţa te face indulgent şi atenuează intensitatea şi violenţa acelor convingeri de care au nevoie apostolii. Marii

conducători din orice epocă, şi mai ales cei ai Revoluţiei, au fost extrem de mărginiţi; cu toate acestea, au exercitat o influenţă enormă.

Discursurile celui mai celebru dintre ei, Robespierre, te uluiesc uneori prin incoerenţa lor. Citindu-le, nu poţi găsi vreo explicaţie plauzibilă pentru imensul rol jucat de acest dictator atotputernic:

«Locurile comune şi redundanţa elocinţei pedagogice şi a culturii latine, puse în slujba unui suflet mai degrabă infantil decât simplu, care pare să se mărginească, când îndeamnă la atac sau la apărare, la şcolărescul: „Hai cu mine!”. Nicio idee, nicio subtilitate, nicio scânteie – plictisul însuşi, în mijlocul zbuciumului. Când sfârşeşti această lectură anostă, îţi vine, precum făcea binevoitorul Camille

Desmoulins, să suspini de uşurare.»

Te cuprinde spaima când te gândeşti ce forţă conferă unui om învăluit în prestigiu o convingere de nezdruncinat, conjugată cu o îngustime de spirit extremă. Şi totuşi, doar în aceste condiţii poţi să nesocoteşti obstacolele şi să ştii ce vrei. Mulţimile îşi recunosc instinctiv în aceşti convinşi plini de energie stăpânii de care au nevoie.

Într-o adunare parlamentară, succesul unui discurs depinde aproape în întregime de prestigiul oratorului şi nicidecum de argumentele pe care le oferă.

Un orator necunoscut, care vine cu un discurs plin de argumente îndreptăţite, dar numai de argumente, nu are nici cea mai mică şansă de-a fi măcar ascultat. Un vechi deputat, dl. Descubes, a creionat în rândurile următoare portretul legiuitorului

lipsit de prestigiu:

«Venit la tribună, îşi scoate din servietă un dosar pe care şi-l aranjează meticulos în faţă; la început este foarte sigur de sine.

Speră să poată transfera în sufletele ascultătorilor săi convingerea ce îl animă. Şi-a cumpănit şi răscumpănit argumentele, e doldora de cifre şi dovezi; e absolut sigur că are dreptate. În faţa evidenţei înseşi, orice împotrivire va fi zadarnică. Şi începe, încrezător în îndreptăţirea sa şi totodată în bunele intenţii ale colegilor săi, care desigur nu aşteaptă decât să se plece în faţa adevărului.

Vorbeşte puţin şi, deodată, rămâne surprins de agitaţia din sală, uşor sâcâit de rumoarea care s-a declanşat.

Cum de nu tac? De ce nu e nimeni atent? Ce-or fi crezând oare aceia de-acolo,

care stau de vorbă? Ce motiv imperios îl face pe cel de dincolo să plece de la locul lui?

O uşoară îngrijorare îi adumbreşte fruntea. Se încruntă, se opreşte. La îndemnul preşedintelui reîncepe, ridicând glasul. E încă şi mai puţin ascultat. Strigă mai tare, se agită: zgomotul din jur sporeşte. Nici el nu se mai aude, se mai opreşte o dată; apoi, temându-se că dacă tace, i se va striga penibilul „Destul!”, continuă precipitat. Vacarmul devine insuportabil.»

O dată ce au atins un anumit nivel de surescitare, adunările parlamentare devin identice cu mulţimile eterogene obişnuite, şi în consecinţă sentimentele lor ajung să fie, în mod caracteristic, mereu excesive. Le vom vedea făcând acte de eroism sau

dedându-se la cele mai rele abuzuri. Individul încetează să mai fie el însuşi şi va vota măsuri ce contravin complet intereselor sale personale.

Istoria Revoluţiei franceze arată cât de inconştiente pot deveni adunările parlamentare şi cât de supuse sunt ele unor sugestii ce se opun propriilor lor interese. Renunţarea la privilegiile sale reprezenta un sacrificiu imens pentru nobilime; şi totuşi, în noaptea faimoasă din 1789 a Adunării constituante, ea a făcut acest sacrificiu fără umbră de ezitare. Renunţarea la inviolabilitatea lor constituia, pentru adepţii Convenţiei, un pericol de moarte; şi totuşi, ei au renunţat la ea şi nu s-au temut să se nimicească între ei, cu toate că ştiau prea bine că eşafodul la care erau conduşi astăzi ceilalţi le era destinat mâine lor. Dar

o dată ajunşi la acel nivel de complet automatism pe care l-am descris, nimic nu-i mai putea împiedica să cedeze sugestiilor ce îi hipnotizau. Fragmentul următor, extras din memoriile unuia dintre ei, Billaud-Varennes, e absolut tipic în această privinţă: „Hotărârile care ni se reproşează atâta, spune *el, nu le doream deloc, cel mai adesea, cu o zi-două înainte; nu erau decât hotărâri de moment*”. Nimic mai adevărat.

Aceleaşi fenomene de natură inconştientă se manifestau în timpul tuturor şedinţelor furtunoase ale Convenţiei.

„Aprobă şi hotărăsc, spune Taine, tot ceea ce îi îngrozeşte, nu numai lucruri prosteşti şi nebuneşti, ci şi crime, uciderea unor nevinovaţi, uciderea propriilor prieteni. În unanimitate şi cu aplauze furtunoase, stânga, căreia i se alătură

dreapta, îl trimite la eşafod pe Danton, pe şeful său firesc, pe marele promotor şi conducător al Revoluţiei. În unanimitate şi cu aplauze asurzitoare, dreapta, căreia i se alătură stânga, votează cele mai rele decrete ale guvernului revoluţionar. În unanimitate, cu exclamaţii de admiraţie şi strigăte entuziaste, mărturisindu-şi simpatia pătimaşă pentru Collot d'Herbois, pentru Couton şi pentru Robespierre, Convenţia menţine pe poziţie, prin realegeri spontane şi numeroase, guvernul ucigaş pe care moderaţii îl urăsc pentru că este ucigaş şi pe care radicalii îl urăsc pentru că îi ucide. În fine, moderaţii şi radicalii, majoritarii şi minoritarii, consimt să contribuie la propria lor sinucidere. În ziua de 22 prerial întreaga Convenţie era gata să meargă la eşafod; şi mai era gata s-o facă pe 8 termidor în

primul sfert de ceas de după discursul lui Robespierre.

Tabloul poate părea sumbru. Şi totuşi, este exact. Surescitate şi hipnotizate îndeajuns, adunările parlamentare prezintă aceleaşi caracteristici. Devin o turmă dezordonată, supusă tuturor impulsurilor. Următoarea descriere a adunării Parlamentului din 1848, datorată unui parlamentar al cărui crez democratic e mai presus de orice îndoială, dl. Spuller, pe care o reproduc după *La Revue littéraire,* este extrem de tipică. Se regăsesc în ea toate acele sentimente exagerate ale mulţimilor pe care le-am descris, ca şi acea mobilitate extraordinară care le face capabile să parcurgă, clipă de clipă, gama celor mai contradictorii sentimente.

„Vrajbele, geloziile, bănuielile şi

combinaţia de încredere oarbă şi speranţe fără margini au dus partidul republican la pierzanie. Naivitatea şi candoarea sa erau pe potriva neîncrederii sale generalizate. Nici cea mai mică noţiune de legalitate, nici cel mai mic simţ de disciplină; numai teroare şi iluzii fără margini: sub acest aspect, ţăranul şi copilul se potrivesc. Liniştea lor nu poate rivaliza decât cu nerăbdarea lor. Sălbăticia le este pe măsură docilităţii. Este ceea ce defineşte un temperament deloc format şi o completă lipsă de educaţie. Nimic nu îi miră şi totul îi buimăceşte. Nesiguri, fricoşi, cutezători, eroici, ei se vor arunca în flăcări şi vor da înapoi la vederea unei umbre.

Nu au habar de efecte şi de relaţii între lucruri. Cuprinşi la fel de iute de descurajare ca şi de mari entuziasme,

supuşi tuturor spaimelor, aflaţi mereu fie prea sus, fie prea jos, niciodată la nivelul care trebuie şi în măsura potrivită, mai alunecoşi decât apa, ei împrumută orice culoare şi capătă orice formă. Cum să mai speri că poţi să-i pui la temelia unui guvern?”

Din fericire însă, aceste caracteristici ale adunărilor parlamentare pe care le-am descris nu se manifestă tot timpul. Adunările parlamentare nu sunt propriu-zis mulţimi decât în anumite momente. Indivizii care le compun izbutesc, în cele mai multe cazuri, să-şi păstreze individualitatea, şi de aceea o adunare parlamentară poate elabora nişte legi excelente de natură tehnică. Aceste legi sunt pregătite, ce-i drept, de un specialist, în liniştea biroului său; astfel că legea votată este de fapt

opera unui individ şi nicidecum a adunării. Sunt, firește, legile cele mai bune. Şi nu devin catastrofale decât în clipa când o serie de amendamente nefericite le fac să ajungă colective. Opera mulţimii este pretutindeni şi întotdeauna mai prejos decât cea a individului izolat. Doar specialiştii pot salva adunările parlamentare de măsurile prea incoerente şi nebazate deloc pe experienţă. Ei devin atunci conducători temporari. Adunarea nu are influenţă asupra lor, dar ei au influenţă asupra adunării.

Chiar dacă funcţionează cu dificultăţi, adunările parlamentare constituie cea mai bună metodă descoperită până acum de popoare pentru a se guverna şi a scăpa, pe cât posibil, de jugul tiraniilor personale. Ele reprezintă cu siguranţă forma ideală de

guvernare, cel puţin pentru filosofi, gânditori, scriitori, artişti şi savanţi, într-un cuvânt, pentru toţi cei ce constituie vârful unei civilizaţii.

Adunările parlamentare nu prezintă de altfel decât două pericole serioase: o risipă obligatorie de mijloace băneşti şi restrângerea treptată a libertăţilor individuale.

Primul pericol este o consecinţă obligatorie a pretenţiilor şi a lipsei de prevedere a mulţimilor electorale.

Dacă un membru al Parlamentului propune cumva vreo măsură favorabilă, în aparenţă, ideilor democratice, cum ar fi să se asigure pensii pentru toţi muncitorii, să se mărească lefurile impiegaţilor de cale ferată, ale învăţătorilor etc., ceilalţi deputaţi, sugestionaţi dat fiind că se tem de

alegători, nu vor îndrăzni să dea impresia că dispreţuiesc interesele celor din urmă respingând măsura propusă. Ei ştiu prea bine totuşi că printr-o astfel de măsură bugetul statului va fi mult împovărat şi că vor fi necesare noi impozite. Dar le este cu neputinţă să voteze împotrivă. Dacă urmările sporirii cheltuielilor sunt foarte îndepărtate şi lor nu le produc prea mari neplăceri, urmările unui vot negativ ar putea, dimpotrivă, să se vădească limpede în acea zi apropiată în care vor trebui să se înfăţişeze alegătorilor.

Acestei prime cauze a creşterii exagerate a cheltuielilor i se adaugă încă una, nu mai puţin imperativă: obligaţia de a accepta toate cheltuielile de interes strict local. Deputatul nu li se poate nicidecum opune, căci aceste cheltuieli reprezintă

iarăşi pretenţiile alegătorilor şi niciun deputat nu poate obţine ceea ce îi trebuie pentru circumscripţia sa, decât cu condiţia să cedeze cererilor de acelaşi tip pe care i le fac colegii săi.[33]

Al doilea pericol menţionat mai sus, restrângerea obligatorie a libertăţilor de către adunările parlamentare, deşi pare mai puţin evident, este totuşi extrem de real. E rezultatul nenumăratelor legi, întotdeauna restrictive, ale căror consecinţe nu sunt prea clar văzute, din cauza spiritului lor simplist, de către parlamente, dar pe care se cred totuşi obligate să le voteze.

---

33 în numărul său din 6 aprilie 1895, *L'Economiste* făcea o stranie revizuire a sumei la care se pot ridica, într-un an, cheltuielile de interes strict local, mai ales cele de cale fe- rată.Pentru a lega Langayes (oraş cu 3 000 de locuitori), cocoţat în vîrf de munte, de Puy, s-a votat o cale ferată care va costa 15 milioane. Pentru a lega Beaumont (3 500 locui- tori) de Castel-Sarazin, 7 milioane. Pentru a lega satul Ous (523 locuitori) de satul Seix (1200 locuitori), 7milioane. Pentru a lega Prades de tîrguşorul Olette (747 locuitori), 6 mi- lioane etc. Numai în 1895, au fost votate 90 de milioane pentru nişte căi ferate lipsite, la nivel general, de orice interes. Iar celelalte cheltuieli, tot din necesităţi electorale, nu sînt nici ele mai puţin însemnate. Legea privind pensiile muncitoreşti va costa în curînd, anual, minimum 165 de milioane, după ministerul de finanţe, şi minimum 800 de milioane, potri- vit academicianului teroy-Beaulieu. Creşterea continuă a unor astfel de cheltuieli are ca re- zultat obligatoriu falimentul. Multe ţări din Europa: Portugalia, Grecia, Spania, Turcia au şi ajuns acolo; altele o vor păţi în curînd; dar nu trebuie să-şi facă prea multe griji, căci publi- cul a acceptat succesiv, fără să protesteze prea mult, o reducere de pînă la patru cincimi a sumelor plătibile de diverse ţări posesorilor de acţiuni. Aceste falimente ingenioase permit prin urmare ca bugetele distruse să se echilibreze instantaneu. Războaiele, socialismul, lup- tele economice ne pregătesc de altfel şi alte dezastre, şi în epoca de dezagregare generală în care am intrat trebuie să ne resemnăm să trăim de azi pe mîine, fără să ne sinchisim prea mult de viitor, asupra căruia nu avem nici o putere.

Acest pericol trebuie să fie absolut inevitabil, din moment ce nici Anglia – unde se constată, cu siguranţă, existenţa celui mai desăvârşit tip de regim parlamentar şi unde alesul rămâne cel mai puţin dependent de alegător – n-a reuşit să-l evite. Într-o lucrare care nu mai e nouă, Herbert Spencer arăta că sporirea libertăţii aparente trebuie să fie urmată de o diminuare a libertăţii reale. Revenind la aceeaşi teză în cartea sa *Individul împotriva statului,* el îşi expune astfel părerile în privinţa Parlamentului englez:

„Începând de atunci, legislaţia s-a desfăşurat precum am arătat. Măsurile dictatoriale, ce se înmulţeau cu repeziciune, au avut încontinuu tendinţa să restrângă libertăţile individuale, şi o făceau în două moduri: s-au stabilit reglementări, în fiecare

an tot mai numeroase, care impun constrângeri cetăţeanului în acele zone în care actele sale se bucurau mai înainte de o libertate totală şi îl obligă să înfăptuiască acte pe care mai înainte putea sau nu să le înfăptuiască, după voie. În acelaşi timp, îndatoriri publice din ce în ce mai apăsătoare, locale mai ales, i-au restrâns şi mai mult libertatea, diminuându-i acea parte din câştiguri pe care o putea cheltui cum îi place şi sporindu-i partea ce-i este luată spre a fi cheltuită după Bunul plac al slujbaşilor statului".

Această reducere treptată a libertăţilor are, în toate ţările, o formă de manifestare specială, pe care Herbert Spencer nu a arătat-o: elaborarea de nenumărate măsuri legislative, toate, în general, de ordin restrictiv, duce cu necesitate la mărirea

numărului, a puterii şi a influenţei funcţionarilor însărcinaţi să le aplice. Există astfel tendinţa ca aceştia să devină adevăraţii stăpânitori ai unei ţări. Puterea lor e cu atât mai mare cu cât, în cadrul permanentelor schimbări de guvern, casta administrativă ce se sustrage acestor schimbări este singura care rămâne deopotrivă iresponsabilă, lipsită de individualitate şi perenă. Or, dintre toate tipurile de despotism, nu există despotism mai rău ca cel ce se manifestă sub această formă întreită.

Permanenta elaborare de legi şi de reglementări restrictive, care încorsetează în formalităţi ultrasofisticate cele mai mărunte acte ale vieţii, are drept rezultat inevitabil restrângerea treptată a sferei în care cetăţenii se pot mişca liber. Victime ale

iluziei potrivit căreia înmulţirea legilor garantează egalitatea şi libertatea, popoarele acceptă în fiecare zi restricţii tot mai grele.

Acceptându-le, îşi vor primi însă pedeapsa. Obişnuite să îndure orice jug, vor sfârşi curând prin a-l căuta singure şi îşi vor pierde orice spontaneitate şi orice vigoare. Nu vor mai fi decât nişte umbre inconsistente, nişte automate pasive, lipsite de voinţă, incapabile să se opună, fără forţă.

Când însă omul nu mai găseşte resurse în sine însuşi, e obligat să le caute în altă parte. Pe măsură ce indiferenţa şi neputinţa cetăţenilor sporeşte, creşte obligatoriu, şi mai mult, rolul guvernelor. Acestea trebuie să capete neapărat spiritul de iniţiativă, spiritul întreprinzător şi organizatoric pe care persoanele particulare l-au pierdut.

Guvernele trebuie să le facă pe toate, să dirijeze şi să apere totul. Statul devine atunci un dumnezeu atotputernic. Experienţa ne învaţă însă că puterea unor asemenea divinităţi n-a fost niciodată nici foarte durabilă, nici foarte însemnată.

Restrângerea treptată, la anumite popoare, a tuturor libertăţilor, în pofida unor garanţii care le dau iluzia că le deţin, pare să nu fie doar rezultatul formei de guvernare, ci şi, în aceeaşi măsură, al îmbătrânirii lor. Această restrângere constituie unul din simptomele premergătoare ale acelei faze de decadenţă căreia nicio civilizaţie nu a putut să i se sustragă până acum.

Dacă judecăm după învăţăturile trecutului şi după simptomele care erup de peste tot, multe din civilizaţiile noastre

moderne au şi ajuns în etapa de bătrâneţe ultimă, care precede decadenţa. Cum istoria arată că anumite evoluţii iau deseori acelaşi curs, înseamnă că acestea sunt inevitabile pentru toate popoarele.

Putem cu uşurinţă indica pe scurt fazele acestor evoluţii. Cu prezentarea lor sumară se va încheia lucrarea noastră.

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra înfloririi şi decadenţei civilizaţiilor care au precedat-o pe a noastră, ce vedem?

În zorii acestor civilizaţii zărim o pulbere amorfă de oameni cu obârşii diverse, adunată la întâmplare în urma migraţiilor, a invaziilor, a cuceririlor. De sânge diferit, de limbă şi de credinţe de asemenea diferite, aceşti oameni nu au altceva în comun decât legea, doar în parte recunoscută, pe care o impune o căpetenie,

în sânul acestor aglomerări confuze se regăsesc în cel mai înalt grad caracteristicile psihologice ale mulţimilor: coeziunea de moment, eroismele, slăbiciunile, impulsurile şi violenţele acestora. Nimic statornic. Sunt nişte barbari.

Apoi, timpul îşi săvârşeşte lucrarea. Identitatea de mediu, încrucişările repetate, necesităţile vieţii în comun acţionează încetul cu încetul. Aglomerarea de elemente disparate începe să se contopească şi să formeze un neam, adică un agregat ce posedă caracteristici şi sentimente comune, pe care ereditatea le va stabiliza treptat. Mulţimea a devenit un popor şi acest popor va putea ieşi din barbarie.

Nu va ieşi totuşi complet decât atunci când, după îndelungate strădanii, după

lupte repetate şi după ce a luat-o de nenumărate ori de la capăt, va dobândi un ideal. Natura acestui ideal contează prea puţin. Fie că este cultul Romei, puterea Atenei sau triumful lui Allah; el va fi suficient spre a-i înzestra pe toţi indivizii neamului întru formarea unei comuniuni perfecte de sentimente şi de gânduri.

Abia atunci se poate naşte o civilizaţie nouă, cu instituţiile, credinţele şi artele sale. Călăuzit de visul său, neamul va dobândi treptat tot ceea ce-i conferă strălucire, forjă şi măreţie. Va mai fi încă o mulţime, fără îndoială, în anumite ceasuri, dar dincolo de caracteristicile mobile şi schimbătoare ale mulţimilor se va găsi acel substrat solid, sufletul neamului, care limitează strict fluctuaţiile unui popor şi care orânduieşte întâmplătorul.

Dar, după ce şi-a exercitat acţiunea creatoare, timpul îşi începe lucrarea distructivă căreia nu i se pot sustrage nici zeii, nici oamenii. Ajunsă la un anumit nivel de complexitate şi putere, civilizaţia încetează să se mai dezvolte şi de îndată ce nu se mai dezvoltă e condamnată să decadă vertiginos. Ceasul bătrâneţii îi va suna curând.

Acest ceas inevitabil este întotdeauna determinat de slăbirea acelui ideal care dădea tărie sufletului neamului. Pe măsură ce idealul acesta păleşte, toate edificiile religioase, politice sau sociale al căror inspirator era încep să se clatine din temelii.

Odată cu dispariţia treptată a idealului său, neamul pierde progresiv ceea ce îi dădea coeziune, unitate şi forţă. Individul se

poate încă dezvolta ca personalitate şi inteligenţă, dar totodată, egoismul colectiv al neamului este înlocuit printr-un egoism individual extrem, proliferant, însoţit de o diminuare a tăriei caracterului şi de împuţinarea capacităţilor de acţiune. Ceea ce constituia un popor, o unitate, un bloc sfârşeşte prin a deveni o aglomerare de indivizi fără coeziune, care îşi păstrează artificial, pentru încă o bucată de vreme, tradiţiile şi instituţiile. Dezbinaţi de interese şi aspiraţii diverse, nemaiştiind să se conducă singuri, oamenii cer din acest moment să fie călăuziţi în actele lor cele mai mărunte şi cer ca statul să-şi exercite influenţa atotcuprinzătoare.

Odată cu pierderea definitivă a vechiului său ideal, neamul sfârşeşte prin a-şi pierde şi sufletul. Nu mai este decât o

pulbere amorfă de indivizi izolaţi şi redevine ceea ce era la începuturile sale: o mulţime. Are toate caracteristicile schimbătoare, lipsite de consistenţă şi de viitor ale acesteia. Civilizaţia nu mai are nicio stabilitate şi rămâne supusă bunului plac al întâmplării. Plebea este regină, iar barbarii înaintează. Civilizaţia poate părea încă strălucitoare, căci ea îşi mai păstrează faţada exterioară făurită în vremuri trecute. Dar este un edificiu mâncat de viermi, care nu se mai sprijină pe nimic şi care se va prăbuşi la primul cutremur.

Să treacă de la barbarie la civilizaţie călăuzindu-se după un vis, apoi să decadă şi să piară de îndată ce visul şi-a pierdut forţa, iată care este ciclul vieţii unui popor.

TABLA DE MATERII

PREFAŢA/5

INTRODUCERE. – ERA MULŢIMILOR/7

CARTEA ÎNTÂI. – SUFLETUL MULŢIMILOR /12

Capitolul I. – Caracteristici generale ale mulţimilor. Legea unităţii lor mentale /12

Capitolul II. – Sentimentele şi moralitatea mulţimilor /18

şi – Impulsivitatea, mobilitatea şi iritabilitatea mulţimilor/ 19

§2. – Sugestibilitatea şi credulitatea mulţimilor /20

§3. – Exagerare şi simplism în sentimentele mulţimilor/. /26

§4. – Intoleranţa, autoritarismul şi conservatorismul mulţimilor …21

§5. – Moralitatea mulţimilor /29

Capitolul III. – Ideile, raţionamentele şi

imaginaţia mulţimilor /32

şi – Ideile mulţimilor/32

§2. – Raţionamentele mulţimilor/35

§3. – Imaginaţia mulţimilor/36

Capitolul IV. – Forma religioasă pe care o iau toate convingerile mulţimilor / 39

CARTEA A DOUA. – OPINIILE ŞI CREDINŢELE MULŢIMILOR / 43 Capitolul I. – Factorii îndepărtaţi ai credinţelor şi opiniilor mulţimilor / 43

şi – Neamul/ 44

§2. – tradiţiile / 45

§3. – Timpul /46

§4. – Instituţiile politice şi sociale/47

§5. – Instrucţia şi educaţia /50

Capitolul II. – Factorii imediaţi ai opiniilor mulţimilor/57

şi – Imaginile, cuvintele şi formulele/57

§2. – Iluziile/60

§3. – Experienţa /61

§4. – Raţiunea /62

Capitolul III. – Conducătorii mulţimilor şi mijloacele lor de convingere / 65

şi – Conducătorii mulţimilor/65

§2. – Mijloacele prin care acţionează conducătorii /69

§3. – Prestigiul /72

Capitolul IV. – Limitele de variabilitate a credinţelor şi opiniilor mulţimilor 78

şi – Credinţele fixe /78

§2. – Opiniile mobile ale mulţimilor/81

CARTEA A TREIA. – CLASIFICAREA ŞI DESCRIEREA DIVERSE LOR CATEGORII DE MULŢIMI /86

Capitolul I. – Clasificarea mulţimilor/86

şi – Mulţimile eterogene /87

§2. – Mulţimile omogene /88

Capitolul II. – Mulţimile aşa-zis

criminale/90

Capitolul III. – Juraţii curţii cu juri /93

Capitolul IV. – Mulţimile electorale / 98

Capitolul V. – Adunările parlamentare /104

Concluzia lucrării /114

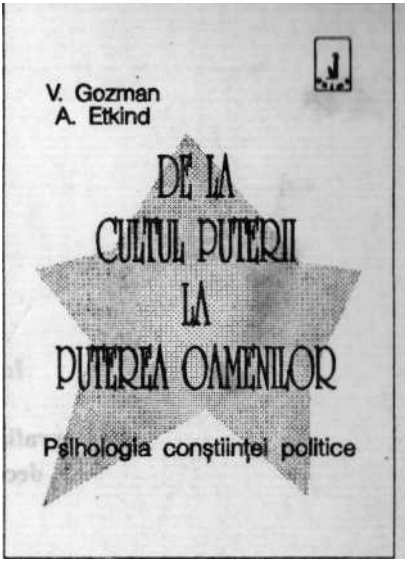

La *editura anima* au mai apărut:

Aceste cărţi pot fi comandate la Editura Anima P.O. Box 55 – 26 Bucureşti

Imprimat Ia

TIP ografia EDiturii ANima decembrie 1990

PSIHOLOGIA MULȚIMILOR

de

Gustave Le Bon

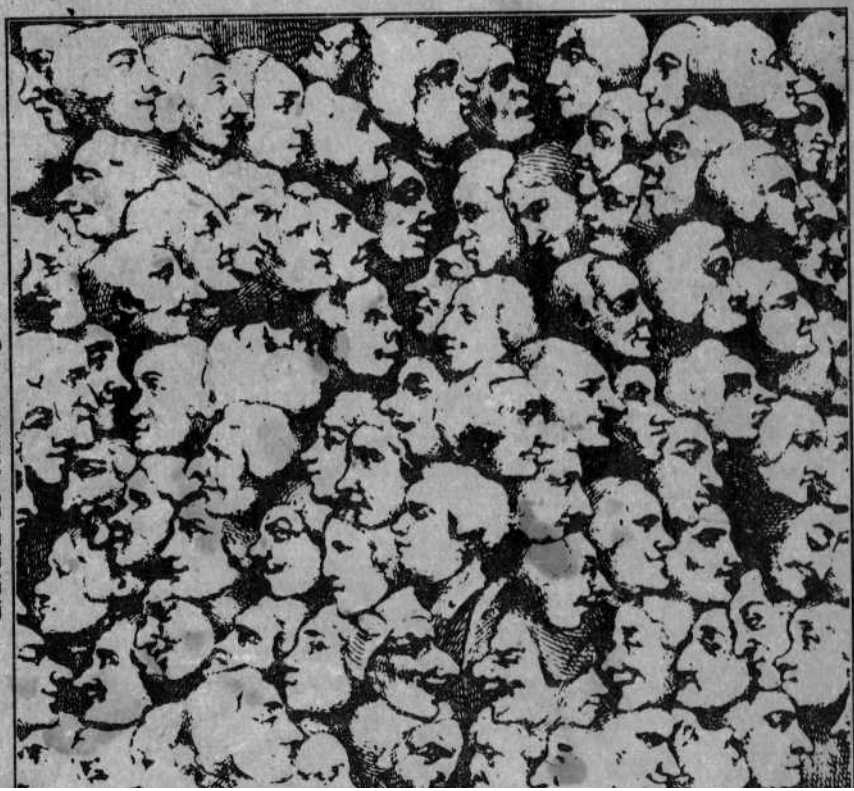

Gravură de William Hogarth, 1743

Psihologia mulţimilor rămâne cea mai celebră carte a lui Gustave Le Bon, marele precursor al psihologiei sociale de astăzi.

Scrisă acum aproape o sută de ani (prima ediţie franceză apărea în 1895!), cartea aceasta pare să nu-şi fi pierdut deloc actualitatea: originală, îndrăzneaţă, caustică şi înţeleaptă totodată, ea se adresează, graţie stilului său accesibil, tuturor celor care vor să ajungă la esenţa marilor frământări sociale din orice loc şi epocă.

A fost tradusă în nenumărate limbi, publicată în zeci de ediţii, chiar în ultimul deceniu, şi s-a bucurat, mereu, de un imens succes de public.

Oferim publicului nostru prima traducere românească a acestei cărţi.

ISBN 973 – 9053 – 02 – 5